

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Babits Mihály születésének 100. évfordulójára

- NEMES NAGY ÁGNES: *Víz és kenyér* (vers) 961
LENGYEL BALÁZS: *A Babits-élmény nyomában* 963
LATOR LÁSZLÓ: *Ahogy leghívebb mesterünk tanítja* (vers) 973
RÁBA GYÖRGY: *Babits leckéi a költészetből* 974
CSORBA GYÓZŐ: *Babits-apokrif* (vers) 983
TÜSKÉS TIBOR: *Babits és Illyés* 985
BERTÓK LÁSZLÓ: *Ártatlan érc* (vers) 989
FUTAKY HAJNA: *Emléksorok egy pécsi est történetéről* 990
TAKÁTS GYULA: *Pécs – Ravenna* (vers) 995
CSÜRÖS MIKLÓS: *A teljes életmű mérlege*
(Rába György: Babits Mihály) 996

*

- KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: *Emberi környezet*
(Utak és zsákutcák) 999
BELOHORSZKY PÁL: *Megkínzott, révbeérő ifjúság (Kolozsvári*
Grandpierre Emil: Egy házasság előtörténete) 1009
KÁROLYI AMY verse 1014
KALÁSZ MÁRTON: *Téli bárány* (regény, II.) 1015
ALBERT GÁBOR: *Emelt fővel* (szociográfia, VI.) 1020
CSEH KÁROLY verse 1025
MEZEY KATALIN verse 1026
ESTERHÁZY PÉTER: *(a lélek mérnöke)* II. 1027
OLÁH JÁNOS verse 1035
KENYERES ZOLTÁN: *Az „Elysium”-tól a „Tüzkút”-ig*
(tanulmány, IV.) 1036

1983

NOVEMBER

- SPIRÓ GYÖRGY: Vladislav Vančura
(*Kelet-európai íróportrék, V.*) 1041
- BÉLÁDI MIKLÓS: A józan derű írója (*Szántó Piroska:
Bálám számára*) 1048
- CSEPELI GYÖRGY: Diagnózis és poézis (*Bókay Antal, Jádi Ferenc,
és Stark András József Attila-könyvéről*) 1051
- BAKONYI ISTVÁN: Ördögh Szilveszter:
Változatok megváltásra 1053
- PARTI NAGY LAJOS: Bereményi Benő András:
Köldökzsínór 1055

KÉPEK

LUX ANTAL rajzai 962, 972, 984, 998, 1013, 1047

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM

11. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzszámára. Évi előfizetési díj 144,- Ft.

83-3679 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor mb. igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNKA

BABITS MIHÁLY VILÁGA címmel megjelent Kaposváron a február 1-én rendezett tudományos tanácskozás anyaga. A kötetet *Laczkó András* szerkesztette és a következő tanulmányokat tartalmazza: *Takáts Gyula*: Babits Mihályról, *Pók Lajos*: „A változás koszorúja”, *Péter László*: Babits és Juhász, *Sipos Lajos*: Egy versmodell és a költői pálya, *Laczkó András*: Babits és Rippl-Rónai, *Rádcics Károly*: Babits Mihály, a Nyugat szerkesztője, *Pomogáts Béla*: Babits és Erdély, *Rónay László*: Babits Mihály, a regényíró.

A JELENKOR megjelenésének 25. évfordulója alkalmából a Baranya megyei Tanács baráti találkozót rendezett Pécsen október 18-án. *Takáts Gyula* elnökhelyettes mondott beszédet, majd kitüntetések, jutalmakat adott át a szerkesztőség dolgozóinak és a folyóirat munkatársainak. Átadta továbbá a szerkesztőségnek *Martyn Ferenc*: A hangyák emlékműve c. bronzszobrát.

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában október 14–november 7. *Képzőművészet ma c. műkereskedelmi tárlat.* – A Mozgalmi Házban október 13–november 11. *Dési Huber István* rajzai. – A Várkonyi Nándor Könyvtárban október 3–29. *Baranyai népművészet.* – A Régészeti Múzeum kamaratermében október 7–november 7. *A régészeti gyűjtemény kincsei.* – A Dél-dunántúli Tervező Vállalat klubjában október 13-tól *Kós Károly* emlékkiállítás. – Az Ifjúsági Házban október 10–november 10. *Fiatal Művészek* Baranya megyei Klubja éves kiállítása.

A **MAGYAR DIÁKOK SZABADSÁGFRONTJA** címmel megjelent *M. Kiss Sándor és Vitányi Iván* munkája a magyar egyetemi és főiskolai hallgatók antifasiszta ellenállási mozgalmáról. A kötetet az Antifasiszta Ifjúsági Emlékmű Szervezőbizottsága adta ki.

SIMON BÉLA festőművész emlékkiállítását rendezték meg Gyönkön szeptember 22-től október 14-ig. A fogarasi születésű művész élete utolsó két évtizedében Pécsen élt, életművét a készülő siklósi emlékházban helyezik el.

SOMOGY MEGYE MÚLTJÁBÓL. 1983. A Somogy megyei levéltári évkönyvsorozat 14. kötete egyebek mellett a következő tanulmányokat foglalja magába: *Kanyar József*: Somogy vármegye könyvtárának története (1816–1950), *Andrássy Antal*: A kaposvári kommunisták pere 1933-ban, *Tilkovszky Lóránt*: Egy el nem hangzott Bajcsy-Zsilinszky beszéd, *Deákvarga Dénes–Szigetvári György*: Somogy megye népessége és településhálózata (1960–1980).

Albumban jelent meg **RÉTI ZOLTÁN** húsz akvarellje, melyeket Az ember tragédiájához készített.

BARANYAI MŰVELŐDÉS 1982/3. A Baranya megyei Tanács periodikájának új száma közli az elmúlt év decemberében Pécsen rendezett *Helyi könyvkiadás – nem hivatásos könyvkiadók c. országos tanácskozás* anyagát, előadásait és dokumentumait.

E számunk illusztrációit **LUX ANTAL** műveiből válogattuk. Lux 1935-ben Soroksáron született, a Stuttgarti Képzőművészeti Főiskolán végezte tanulmányait. 1965–1970. között a tübingeni „Volks-hochschule” festő szakának tanára volt. Tagja a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjának. Rendszeresen kiállít Nyugat-Németországban és Magyarországon. Munkásságának egyik legfontosabb célja az emberek, tárgyak, jelek a megszokottól eltérő új összefüggésbe helyezése. Festményeket, grafikákat, objektumokat készít, az utóbbi években a foto, film és a video műfajában fejt ki tevékenységét.

NEMES NAGY ÁGNES

Víz és kenyér

Babits Mihálynak

Reggel, ébredéskor,

hét hangon kérdezem:

ki evett a tányérkámból? – kérdezem,

ki ivott a poharamból,

asztalomhoz ki ült le – kérdezem.

A Hófehér, bizony a Hófehér,

aki piros vérsejteket kívánna még,

s följár – agyagedényből

múmia-búzáat enni még,

egy lány talán, nálam hétszerte magasabb,

egy átlátszó katona, terepszín köpenye

hóval borítva, véghetetlen

sor, milliók, Te is –

én boldogan, én boldogan adom kis étkeimet,

egyél, igyál, te Több, te óriás-

birodalom küldötte, melyhez képest

e sáv-lét festett zebracsik,

vedd a karom, vedd lábam járni,

vedd a szemem, mely még fatörzsre,

néhány mohos napfoltra lát –

és élsz és élsz és éltek, nincs különbség.

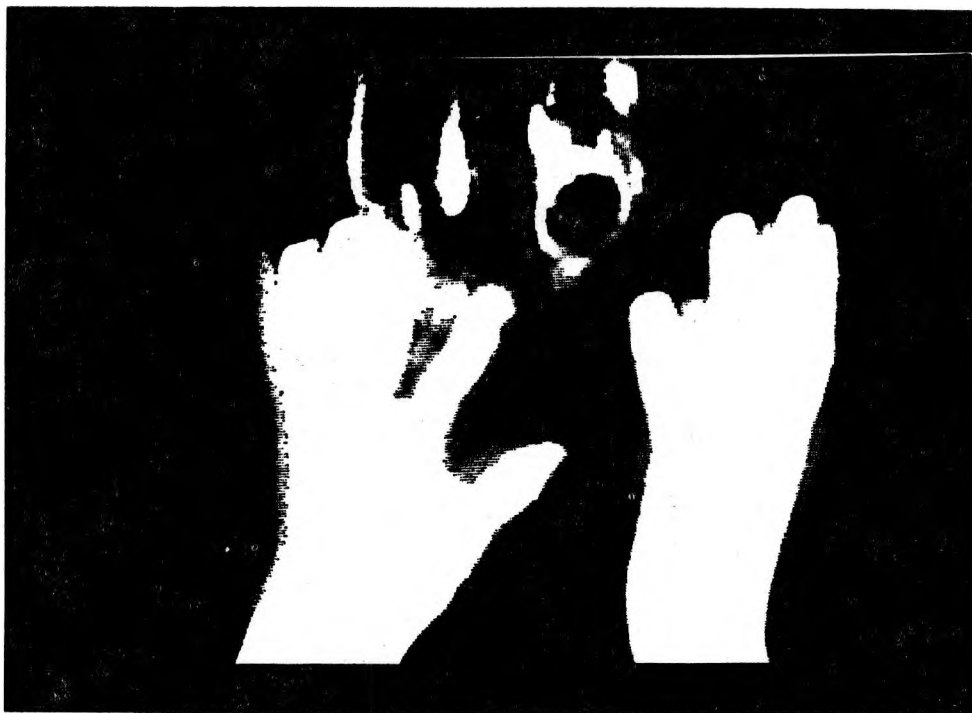
S ha van köztünk, már eltéveszthető.

Ki ad kinek? Mit ad? Homályos arcom

hét arcom Rád emelem, ki milliók

*helyett arc vagy előttem, szenvedő arc,
ki védelmedre készített, készületlent,
okozatot készített, ok, indokolásra,
hitetve: rámszorulsz. Ez az.*

*Ez az. Igen, igen.
Egy szenvedő égbolttá szélesülsz,
egy sérült légkörre fölöttem,
amely felé
még fölemelhetem két tenyerem
tálkájában a vizet, kenyeret.*

A BABITS-ÉLMÉNY NYOMÁBAN

Amikor 1928-ban anyám megvette Babits Mihály verseinek első összesített kiadását (Versek, 1902–27), azt, amelynek kék kötéses példánya ma is a könyvtáramban van, a könyvvásárlást gyermekemlékezetem tévedhetetlen rétege szerint családi szóváltás követte. Apám ismételt szemrehányása szerint a drága könyvet könnyelműség volt megvenni. Nem mintha szüleim nem lettek volna könyvvásárlók. Homályos üvegű könyvtárszekrényünkben – akkoriban még nem volt divat a nyitott polc – sok minden kincsre találtam, akkor is, később is. Voltak első Ady-kiadások például, vagy az egykori szecessziós díszű első kiadások változatlan másod- vagy harmadkiadásai, volt rengeteg Magyar Könyvtár füzet – számomra később egész kincseshánya – s nem kevesebb gyerekkori élvezetemre megvolt a teljes Mikszáth-sorozat. De akkoriban, 1928-ban, csak két évvel haladtuk meg az infláció megszűnését, 12 500 Koronát váltottak át egy Pengőre, csecsemő-infláció volt ez a későbbi Mill-pengőhöz és B-pengőhöz képest, de azért tízéves fejemmel éjszakákon át gyakran fűleltem arra az izgatott beszélgetésre, amely szüleim hálószobájából fojtottan kihallatszott, s melynek témája mindig a pénz és a pénz volt. A Babits-kötet sokba kerülhetett. Vagy nekünk akkor sokba. Szegény apám nem tudhatta, hogy később, jóval az ő halála után, nekem még sokkal többbe lesz, a fél írói pályámba kerül.

Kiszámíthatatlan készletés, pusztá véletlen műve, hogy egy unatkozó gyerek vagy vigaszt kereső kamasz mikor nyit ki egy könyvet. Mikor feledkezik bele pláne versekbe. Gyereknek lenni rossz. Kamasznak lenni szenvedés. Milyen szerencse, hogy elfelejtjük, hogy nincs szenvedés-emlékezetünk. Csak a biológiai átalakulás tényei idézhetők fel úgy-ahogy, annyi például, hogy fiúként is évekig sajnó, duzzadt a mellünk és mintha agyunkat állandó köd ülné, tompán, szomorúan, tétlenül meredünk bele a világba. Ez a biológiai emlék jelzi számomra, hogy két-három év azért eltelhetett, míg ez a gyűjteményes Babits-kötet olvasmányommá lett. De jelzi az is, hogy mit olvastam ki belőle. Mert arra már emlékszem. Az *Anyám nevére* szólt elsőként hozzám. Ez: „S lelkemben már ily fiatalon – nincs hajnal, semmi remény, – nincs hajnal, semmi vidámság, – nincs hajnal, semmi öröm.” Leleplezhetem egykori magamat: semmi okom nem volt „titkon búra hajolni”. Szüleim jóvoltából a lehető legharmonikusabb volt a gyerekkorom. Babits a kamasz közérzetemet mozgatta meg, az objektív tényekkel semmiképpen sem indokolható elvágyódásomat. A soha meg nem elégedésével a korommal járó elégedetlenségemet. A világ-éhes nosztalgiájával a másra vágyásomat. Szellemi felülállásából belém talált az, ami benne kívülállás volt; ami őt is gyötörhette Szekszárdon vagy később Fogarason. A „nekem nem volt barátom – nem is lehet soha”-érzése, a bamba bűn borongás, a szív mindig csodára várása, a való fölött az álmok gyöngyös takarója. Az életemet elhibáztam-felismerés. Persze derülni lehet azon, ha egy kis kamasz egy nagy költővel így azonosítja magát, de az olvasás természete már ilyen. És hogy ilyen volt (ilyesféle), arra bizonyítékaim vannak. Elsősorban maga a könyv, a ma is őrzött példány, amelynek az első harmada, a fiatal Babitsot bemutató rész, összehasonlíthatatlanul használtabb, forgatottabb, mint a további. Másodsorban eleven emlékezetem a bizonyíték; mégpedig nemcsak abban a viszonylatban, hogy „így emlékszem” a történetekre – ez önmagában nem volna döntő –, hanem úgy, hogy az említett verseket és versrészleteket akkor megtanulva, betéve tudom ma is.

A gyanakvás e bizonyítókkal szemben persze nem fölösleges. Hiszen ezt a Babits-kötetet és majd a későbbieket is, a legkülönbözőbb években és életszakaszokban újra és újra bújtam, gyakran heteken és hónapokon át forgattam az ösztönös

memorizálás még egyre friss állapotában. A különböző memorizált rétegek egymástól való elkülönítése tehát elkerülhetetlen. Egészen világos, hogy a *Messze, messze* sorai, például a „Spanyolhon. Tarka hímű rét. – Tört árnyat nyújt a minarét. – Bús donna barna balkonon – mereng a bíbor alkonyon” egészen más életrétegből valók, mint az *Örök dolgok közé legyen híred beszótt*. Hiszen azt a cirádás és zseniális verskezdetet: „Új diszharmoníát vakítson rád a lelkem, – hogy Egyiptom rovott kockáin lássalak – szárnyas griffek között, Nilus-öntözte telken – állj félig meztelen, nagy tiarás alak”, ezt a szecessziós nyelvű, merész versindítást, melyet annyit szavaltam magamban, kiskamasz fejjel még nem érthettem – ehhez már Baudelaire-t is fogni kellett. Így igaz, de legyünk azért óvatosak az emlékezet-rétegek elkülönítésében. Egyre világosabb ugyanis; a versek élvezetéhez nem kellett Babitsot értenem. Amiként bizonyos lehetek abban, hogy a fiatal Babitsnak azt a belső lényegét, amit később annyira szerettem, nem is kapiskáltam akkor. Fogalmam sem lehetett a filozófiai problémalátásáról, amelyet fogni, megérteni felnőtt embernek, sőt – uti figura docet – még filozófusnak is – ha történetesen az irodalom iránt érzéketlen – meglehetősen nehéz. Lásd *A lírikus epilógjának* és általában a fiatal Babits filozófiai álláspontjának tankönyvekig leszűrődött félremagyarázását. De hogy ne arról beszéljek, hogy valaki más, hanem arról, hogy magam mennyire nem értettem: két példával is szolgálok. Kedvenceim közé tartozott a *Theosophikus énekek* közül a második, az Indus, továbbá általában a *Szimbólumok* stanzái. Az Indus ismeretelméleti alászállás a végső megismerhetetlenig és dacos, tragikus szembenézés vele. Mi kapcsolata lehet ezzel a nagyszabású ősfilozófiai mozdulattal egy képzetlen gyerekeknek? Semmi racionális. És a stanzákkal? Azt persze még megértem, hogy „ne mondj le semmiről. Minden lemondás egy kis halál”. Meg azt is: „Minden vágyad az Isten szava benned – mutatva, hogy merre rendelte menned”. Bár közben sejtelme sem lehet a tétel Babitstól oly meglepő, síkos vitalizmusáról. De ott van a 4., a *Nunquam revertar* című stanza, amelyben a latin kifejezés hatszor ismétlődik meg. Gyenge latinos voltam, sosem tudtam pontosan, hogy ez a Dante szájába adott kifejezés mit jelent. Csupán annyit sejtettem – s azt is csak a versből és nem is a Dante életrajzból –, hogy valami nagy, makacs ellenállás fejeződik ki benne. És szó szerint így jártam a következő stanzával, a *Sárga lobogóval* cíművel. Itt nem hatszor, de négyszer ismétlődik meg az első sor, az a bizonyos „Szálljon a lelkem sárga lobogóval”. Hányszor idéztem magamra büszke biztatását. Holott bár a versben benne van: „szabad, magányos, bús, beteg hajóval” mégsem „tudtam” a tudás bizonyosságával, hogy a sárga lobogó járványsújtotta hajót jelent. A verseknek az ereje fogott meg, a szavakba struktúrált szuggesztivitás. És ahogyan mondtam már, ugyanez volt a helyzetem az Indussal a *Theosophikus énekek* közül. Ebben előbb a játék ragadott magával (A fény alatt, az ég alatt, a lég alatt, stb.) s utána a komor, dacos erő. Nem a tartalom, annak legföljebb a sejtelme, hanem a primér költészet tömény jelenléte.

És most, hogy ehhez az eleve megcélzott és rendkívül fontos megállapításhoz elértem, az emlékeket, az élmény-nyomozást egy időre félreháritva, egy kitérőt kell tennem. Egy kitérőt a korizlés sajátosságairól, labilitásáról, mely visszatekintve oly világos, de amelynek hatása alól a saját korunkban nyilván mi sem tudunk szabadulni. Gyerekkori rajongásom a nagyköltészet vonzóerején alapult. Korántsem az én kivételes kvalitás-érzékeken, amit feltételezni ostobaság, hanem a Babits-vers kvalitásán. A szakadékos megértésen is átívelő animáló, szuggeráló erején. Ezt az erőt azonban, mely engem félig, negyedig értve a verstartalmat le tudott nyugózni, Babits egykori kortársai – bármi furcsa – eleinte kevésbé érezték, kevésbé fogták fel. Tessék csak elővenni a régebbi keltezésű irodalmi, irodalomtörténeti dolgozatokat; éspedig azokat, amelyeket írók, hozzáértő kritikusok írtak; nemcsak a tudós szakférfiakét. Ezekben az „írásnak” tekinthető írásokban sztereotípiaként ismétlődik, hogy Babits csupán poeta doctus, aki megcsinálja a verset, nem termi. Udvarias körülkerítése ez annak, hogy a költő csupán másodlagos. S ez volt az elfogadott, az általános vélemény. Csak nemrégén került kezembe Hatvany Lajosnak egyik levele, aki úgy cseveg Babits másodlagosságáról, mint köztudott, vitathatatlan tényről. A kor-

izlés jellegzetességeit számba véve, nincs jogunk ezen a vakságon különösebben megütdödnünk. Babits a korszak jobbainak, újért lelkesedő irodalmárainak romantikus költő-eszményét nem töltötte be. Lírája nem a felnagyított, megváltó szerepre önmagát kijelölt én lírája. Ő az izlésfejlődés területén egy lépéssel már tovább lépett. Nem életrajzi, sorsát nem példázatnak látó, nem parabola-készítő, jelképteremő. Hanem tartózkodó, fojtott, tárgyiasító. A tízes évek irodalmárainak java még azért az újságért volt kénytelen harcolni, amit Ady jelentett. A szimbolizmus romantikus formájának elfogadtatása volt a soron következő lépés a magyar líra-fejlődésben. S hogy ez mekkora harcba került s milyen hosszú harcba, az irodalomtörténeti tény, amelyet nem ismertetek. Arra utalok csupán, hogy a konzervatív erők vesztes utóvédharcra még a harmincas években, az én diákkoromban is eleven volt vagy megmegelevenedett, és még 1936-ban, az érettségimen, mikor már a haladó szellemű református iskolában Ady bő tananyag volt, megpróbálta az érettségi elnök Ady nimbuszát a diákok előtt vérbajának ismertetésével kikezdeni. Ezt a csip-csup emléket azért idézem ide, mert, ha jobban meggondoljuk, mi is egy küzdelmes izlés-váltási időszakot élünk át. Az oly tetszetős, oly nagy értékeket termő romantikus költő-eszmény végnapjait éljük. Társadalmunknak az izlés terén konzervatív erői – mint egykor Ady ellen – ma a romantikát túllépő költői gyakorlat ellen küzdenek; az ellen az átalakulás ellen, amelynek a 10-es években éppen Babits és személytelenítő módszerével Füst, másfelől avantgard radikalizmusával Kassák volt a kezdeményezője.

Visszalépve a történetbe: lehet, hogy mire olvasójává cseperedtem, éppen akkorra érlelte be az idő a közizlés szempontjából Babits versbeli magatartását. Akkorra értek be szavai. Okkal fogalmaztam ilyen lefogottan, szavait mondvá még csak részben felfogott versvilága helyett, mert a szavai, ezek a mindig is valami elvontról, gondolatilag izgalmasról beszélő *érezkletes* szavak, abban az időben, más vonatkozásban is elértek. Két további véletlent kívánok itt megemlíteni, megtetézve az apám által helytelenített kötetvásárlás véletlenét. Az egyik az, hogy Piroska húgom a Nemzetközi Vásáron a Ligetben rábukkant a Nyugat pavilonjára, és mint egy felnőtt, megrendelte a folyóiratot. A másik az, hogy egy-két évvel ezután, még gimnázistaként magam is hallottam Babitsot.

A Nyugatra előfizetni egy hatodikos (ma másodikos) gimnazistától elég szokatlan lépés volt. Nem vonható párhuzamba már anyagi következményei révén sem azzal, ha ma egy gimnázista a Kortársra előfizet. Akkoriban nagy volt a foga a pénznek. A szellemi, irodalmi igénynek kevesebb az általánossága. De ikerhúgom (s vele idővel magam is) belekeveredett egy irodalmi társaságba, mely priváthasználatra Hajnalnak nevezte magát, s melynek csillaga (hajnalcsillaga?) Tóth Eszter volt, Tóth Árpád leánya. S más, már éppen megjelenő költők is csillagai voltak, többek között a Babits által is állítólag becsült Orosi József. (Elpusztult szegény a háborúban, azért nem tudunk róla.) Valószínűleg a Hajnal-kör (talán 10–12-en lehetünk) beszélgetései, melyre egy ízben Orosi pártfogója, Fodor József elhozta a nálunk ugyan idősebb, de velünk egyként gyerekkülsejű Weöres Sándort is, inspirálta az előfizetésre húgomat. (Weöresnek utólag Csöngéről húgomnak küldött Hideg van kötetét, 1935 januárjában kelt dedikációjával ma is őrzöm.) A szokatlan lépés, melynek anyagi következményeit később anyám fedezte a háztartási pénzből, mindenesetre Nyugat-olvasóvá tett. Pontosabban: korán beléptetett egy cinkosságba, melybe később nyilván magamtól is hajlamos lettem volna belépni. Hogy miért volt a Nyugat-olvasók tábora cinkosság? Mások, nálam illetékesebbek számtalanszor elmondták már. A jobbak, a többet akarók, a szellemileg kiváló cinkossága volt; ahogyan Ottlik mondja: a másik Magyarország; nemcsak irodalmi bennfentesség, hanem közösség – szellemi, a fasizálódás előretörése idején politikai értelemben is.

Ha ma kezembe veszem az 1934-es, 35-ös Nyugat példányokat, azokat, amelyek által Nyugat-olvasóvá lettem, álmélkodásra legelőször is az készlet: mennyi ma már klasszikussá lett remekművet olvastam ott első megjelenésében. Verseket, novellákat, tanulmányokat, melyeket ma már minden műveltebb olvasó címről ismer, hangulatát, tartalmát felidézni képes. Műveket, amelyek speciális egyediséget kaptak, s kiemel-

kedve a ránk zúduló írások áradatából közműveltségünk számontartott alapelemeivé váltak. Furcsa érzés az időtlenné válás bölcsőjénél állni. Egy halhatatlan csecsemő-kori képen venni szemügyre. Pedig ez olyan. Nem mintha a Nyugat csupa későbbi remekművet közölt volna. Nincs olyan folyóirat, mely ezt megtehetné. Az irodalom: folyamatosan gyarapodó tenyészet. Sok millió percéletű sejtrel gyarapodó. Csirapazarlása olyan iszonyatos, mint a biológiai tenyészeté. Gottfried Benn szerint az egészen nagy költők után sem marad fenn több, mint öt-hat vers; a többi, művük egésze – szerinte – nem közkinccs, csupán a szaktudósok szorgos önfenntartási területe. Nem osztom a kiváló német költő pesszimizmusát. Kérdésesnek tartom viszont azt a napjainkban uralkodó filosz-buzgalmat is, amely a nagyok minden ákom-bákomját, zsenégjét, eldobott próbálkozását a nagyközönségre erőszakolja; nagyszerű borukat csak felvizezve méri ki.

Korántsem mindegy persze, hogy milyen szintű a remekműveket is termő tenyészet. Milyen az átlagos szellemisége, kvalitása. A Nyugat irodalmunkban (és nemcsak századunkban) ebben volt példaszerű. Amit akkor nem tudtam, vagy nem törődtem vele elsősorban Babits érdeméből. De lehet, hogy Schöpflin Aladár érdeméből is. Vagy akár a társszerkesztő Gellért Oszkáréból; bár Gellért művét ismerve, gyanakszom. Mindenesetre a folyóirat (számaival és a hozzájuk kapcsolt illetménykötetekkel) a korabeli irodalom legjavát adta. Miatta, no meg a József Attila-i pálya betetőzése miatt tekintek vissza úgy a harmincas évekre, mint századunk irodalmának kimagasló évtizedére, mely gazdagságban, kezdeményezésben és színvonalban mindjárt a tizes évek után következik. Olyan művek kerültek frissen a kezembe, első megjelenésük pillanatában, mint Babits Az európai irodalom története, mint az Illyés által utolérhetetlenül válogatott posztumusz Kosztolányi kötetek, az Ákom-bákom, Lenni vagy nem lenni, Erős várunk a nyelv, Illyés Puszták népe és Petőfije, Nagy Lajos A falu álarca és nem utolsó sorban Babits Könyvről könyvre című kritika- és elmélkedésgyűjteménye.

A Könyvről könyvre kritikáit, irodalmi elmélkedéseit persze jórészt olvastam már a folyóirat számaiban. A Nyugat számaikat forgatva szoktam meg, hogy a folyóiratolvasást a tanulmányokon és a kritikai rovaton kezdem, s csak utánuk, mintegy a számot már kicsemegézve, jussak el a versekig, majd legvégül a szépprózáig. Hogy akkor mi ragadott meg Babits kritikusi gondolkozásában, mely sohasem csupán a pusztá műre szegeződött, hanem természetes körülménnyel taglalt általános irodalmi, sőt életszemléleti kérdéseket, nem tudnám ma már megmondani. Nyilván maga ez a gondolkozásmód, és nem a gondolkozás tárgya, hiszen a tárgyalt művek nagyobb részét nem ismertem. De valami jellemzőt és különösét azért mégis tudok itt mondani: engem az úgynevezett népi irodalom kimagasló műveihez Babits juttatott el. Illyés Puszták népén és Petőfijén keresztül (mindkettőt a Nyugat adta a kezembe és Babits ajánlotta) érkeztem el szellemi fejlődésemben a valóságfeltáró falukutató irodalomig s szegődtem később, ez már 1937-ben volt, a Márciusi Front hívéül.

De előbb más történt: láttam, és hallottam felolvasni magát Babitsot. Hetedik gimnázista koromban történt, valószínűleg '35 elején. Hiába voltam Nyugat-olvasó, hiába éltem akkor éppen Ady-lázban, hogy nyomban a lázas Kosztolányi imádás kövesse, nem tartoztam a református gimnázium hetedik osztályának szellemi elitjéhez. De ennek az elitnek velem szemben tartózkodó és irodalmi kompetenciámat ironikus hangsúlyával mindig is kétségbe vonó szellemi vezetője, Szilágyi János György, a későbbi nagyszerű klasszika filológus, megszánhatott és nagylelkűen értelemre adta, hogy a Fővárosi Népművelés keretében Babits felolvas verseiből. És csakugyan még aznap délután tanúja lehettem, hogy az egyetem egy sivár tantomében, nem túl számos közönség előtt Babits fölolvasta, rossz lélekketével küzdve elzihálta a *Mint különös hírmondót*.

Milyen volt Babits szemtől szembe?

Az embert, mondják, megcsalják az emlékei. De fordítva is igaz, az ember megcsalja az emlékeit. Átstilizálja őket, kiszínezi, felnagyítja. Annyi Babits-képet látva azóta, időbeli változásában is követhetve a képeken Babits feledhetetlen arcát,

könnyű volna most összerakni belőlük, hogy milyen volt az a tizenhét éves fővel, először és utoljára megpillantott Babits. Könnyű volna „emlékezni” rá. De az emberi emlékezet, sajnos a látványt felejtí a legsebesebben; vagy legalábbis a látvány területén működik a legkiszámíthatatlanabb, legkínzóbb kihagyásokkal. Nem tudom – emlékeimből legalábbis nem –, milyen volt akkor Babits. Szikár, barnás, sötét? – úgy tetszik, lehet. (Mondják, mindig is ilyen volt.) Nem tudom, feszélyezett volt-e (mondják, mindig is az volt), gyötrött volt-e, betegségtől kínzott (az lehetett már), alig sejtem hogyan mozgott, milyen gesztusokkal olvasott fel. Nincs biztos emlékem sem alakról, sem arcvonásról.

De a hangjáról van, a versről van, a vers hatásáról van.

Annak az emelt, szorított torokhangon kántáló s a sorvégeket hosszan elnyújtó, kiéneklő versolvasásának tónusát, dallamvezetését ma is fel tudom idézni. A hangot, Babits versolvasó hangját csaknem imitálni tudom. Ez ennek a „találkozásnak” egyetlen személyhez kötött emléke. A többihez, ami történt, már nem, vagy csak alig kellett a költő eleven jelenléte. Csak a vers kellett és a versolvasó.

A felkavaró és a mű szépségével betelni nem tudó műélvezetre nincs szavunk. Csak azt tudjuk, hogy fiatalon, fogékonyságunk teljében van benne valami eksztatikus (s ezt is csak utólag, fogékonyságunkat valamelyest vesztve regisztráljuk). Van benne valami lényünk legmélyét hullámozgató, valami visszatérésre, ismétlésre kényszerítő, egyfajta csillapíthatatlan. Újra és újra elolvasni a verset? Persze, természetesen. Betéve megtanulni? Ahogyan másnap, harmadnap Szilágyi János Györgynek a latin órán emlékezetből lejegyzett cédulájáról megtanultam? (Szilágyi kitűnő tanárunknak, Máthé Eleknek óráján ráért leírni, a latin már akkor a kisujjában volt). Igen, de a kapcsolat, az ilyen kapcsolat így se nyugszik el, így se hül ki; él, dolgozik tovább, vele marad az emberrel. Beleépül, részévé lesz.

De miért éppen ez a vers, a Mint különös hírmondó? Nagy vers persze, a babitsi oeuvre-ben is legnagyobbak közül való. De hogy egy tizenhétéves diák éppen attól rendüljön meg, éppen az váltsa ki benne a műélvezet legteljét, hogy a költő elmondja: itt az ősz, jön a tél, jön a halál, ezen ma is csodálkozva töröm a fejemet. S csodálkozásom nyilván abból fakad, hogy valamiként szűkös-személytelenül fogjuk fel az olvasó és a költő viszonyát. Hogy ez a kapcsolat a valóságban alanyibb, érzelmileg dúsabban telített, a rokonszenv és az átélés-azonosulás szálaival szorosabban egybekötött, mintsem gondoljuk. Egyszer már leírtam – s véletlenül éppen Babitsról beszélve –, hogy a költő, a nagy költő rokonunk, gyakran jobban ismert, mélyebben szeretett a vér szerinti rokonainknál.

Véletlenül, éppen Babitsról beszélve írtam volna le? Nem hiszek ebben a véletlenben. Emlékszem ugyanis a rokonságot véglegesen megpecsételő időszakra. Éppen az érettségire készültem, az úgynevezett érettségi szünetben. Megkaptam akkor Nyugat-illetménykötetként vagy megvettem a *Versényt az esztendőkkal* című kötetet. Már nem emlékszem. Csak arra, hogy pihentetőül, a rámkényszerített, szorongó tanulás idejéből, tíz perceket, negyedórát-félórát ellopva, szüntelenül Babitsot olvastam. Ma is érzem a boldog megkönnyebbülést, a felszabadulást, amikor a számomra ugyan nem idegen, de végül is teljességgel fölöslegesen memorizált matematika és fizika tételek világából magamat kivonva, újra és újra visszatérhettem hozzá. Pedig mihez tértem vissza? Egy szenvedő ember, egy távozásra készülő búcsúszavához. Nemcsak a Mint különös hírmondó adja tudtunkra a kötetben, hogy jön a tél, jön a halál; ezzel a sejtelemmel telített az egész, ha a közvetlen halálközelséget jelző *Ősz és tavasz között* és a *Balázsolás* későbbi verse is. De a Babits oeuvre-ben a Versényt az esztendőkkal mindenestre új hang, vele kezdődik az öregkori költészet. A betegség élményfelnagyító ereje és ez az elnyomhatóan halálsejtelelem, mintha nemcsak magát az életét, hanem az élet egyszerű dolgainak értékét is magasabbra növelte volna Babitsban; mintha a búcsúzó szavakban több melegség, intim liraiság törne felszínre az előzőekhez képest. Mintha a közvetlen érzelm a tárgyiasítás torlaszait megkerülve, nyílt lírai érként futna itt tovább. „Dalolnak a lelkekben – mondja Babits – paplanom virágai”. Egyszerű, minden napi virágok. A fogyó, szűkülő idő felszítja a pillanat értékét („én már csak az órák

képét festegetem, mint a piktor”), s mindazt, amit a pillanat hoz, legyen az a másik georgina nyílása, a csirkeház látványa, amint cikáz fölötte két galamb, vagy egy szobába szorult méh dongása. Ha valamiben, akkor ebben tudom fellelni a különleges okát annak a belső mágnes-hatásnak, amelyet tizennyolcéves magamra, az élet elején álló olvasóra, a búcsúzó Babits gyakorolt. Az ifjúkor ugyanis még a tompulatlanság, az egyszerű, a primér átélés kora. Az egyszeri és múltó létnek, mint értéknek, és az élet apró-cseprő dolgainak, mint örömforrásnak megbecsültsége más, fokozottabb benne. Minden vadonatúj és semmihez sem szoktunk még hozzá. A halálhoz pláne nem. Iszonyata a legiszonyatosabb, ténye a legkevésbé tudomásul vehető. A frissen megtapasztalt öröm pedig többnyire eufórikus. A kis dolgokat nagy lírai átéléssel lejegyző Babitscsal, a létében fenyegetettel, így lett személyesen féltő, rokoni a kapcsolatom. Ugyanaz játszódott le bennem, mint kevéssel előbb, a szintén csak egyszer látott Kosztolányi kapcsán, kinek felszított életszerete ugyanúgy ragadott magával, s kinek halálát csaknem azonos megrendüléssel éltem át, mint az első családi halált, a nagyapámét.

Mindez persze csak utólagos tudatosítás. Egyelőre még Babits életben van, szerkeszti a Nyugatot, feje a humanista magyar irodalomnak, s rám való hatása érzelmi és értelmi téren még egyre erősödik. További költői remekléseivel például, az *Ősz és tavasz között*-tel, a *Jónás könyvével* és a *Balázsolással*, hogy csak az egész haladó magyar társadalom számára megrázó, kimagasló műveket említsem, ne azokat a magamnak külön felfedezetteket, mint például a Pesti Naplóban talált *Ha nem vagy ellenállást*-t, vagy az *Ezerkilencszáznegyven* címűt, melyhez történetesen még egyéb személyes közöm is van. Az előbbit, melyet 36-ban írt, Babits ki is hagyta összegyűjtött verseiből, s mai fejemmel meg is értem, hogy mi okból, pedig a vers a nagy Babits-versek újat közlő, magatartásmintát adó megállapításával indul: „Úgy élj, hogy a lelked is test legyen – melyen színeket ver vissza a nap. – Foglalj magadnak tért a levegőből, – határozott helyet az ég alatt”. És a továbbiakban is van benne időtlenül érvényes: „Mert semmi vagy, ha nem vagy ellenállás. – Vigyázz, ne fújjon rajtad át a szél!” Vagy: „Ne táncolj minden ősz füttyére mintha – virág volnál a saját sírodon”. S ilyen a vers záró része is:

„Ha meghalsz, a lelkedből is virág nő
s ing-leng a hitvány jövendők szelében.
De makacs csontod a virág alatt
üljön súlyosan és keményen.”

A másik verset, az *Ezerkilencszáznegyvenet* Babits megrendelésre írta. Némi túlzással, háryjánoskodó nagyotmondással magam voltam a megrendelője. Szabó Zoltán, a kiváló falukutató író, a Tardi helyzet és a Cifra nyomorúság írója (s abban az időben egyike írói szárnypróbálgatásaim pártfogóinak), 1938-ban vagy '39-ben egy rovatot kezdett, csaknem mozgalmat indított a Magyar Nemzetben *Szellemi Honvédelem* címen. A múlt tanulságainak elevenítésével, nagyjaink intő és tanító szavának egyenes idézésével a nemzeti függetlenség tudatát akarta erősíteni az egyre fenyegetőbb német befolyással szemben. Harminckilenc őszén, hogy a háború kitört, de az ország még semleges maradt, eszembe jutott, hogy egy, a szélesebb tömegeket elérő naptárt kellene csinálni, s benne a múlt és jelen nagyjait sorra megszólaltatni a szellemi cél érdekében. Szabó Zoltánnak tetszett a gondolat, s némi-nemű segédkezési meg írásbeli munkát is osztva rám, meg is valósította, ma úgy mondanánk „népfrontos” összefogásban. Veres Pétertől Móricz Zsigmondig, Bartóktól Szekfű Gyuláig, Tóth Aladártól Keresztury Dezsőig és Illyés Gyuláig a függetlenség ügyében minden megmozgatható tekintély részvételével. Babitshoz is elment és verset kért. Babits e felkérésre, a *Szellemi Honvédelem* Naptára számára írta az *Ezerkilencszáznegyven* című ritka „hazafias” versét, mely már 1942-ben az Athenaeum által kibocsátott Babits Mihály Összes Verseiben is cenzúrázva jelent meg, s azóta is nem egy csonkított közlést élt meg. Pedig hát mit mond az

Ezerkilencszáznegyven-ben Babits? A magyarnak ezt: „légy büszke békédre e nagy zivatarban”. A hazáról pedig ezt az „itt élned halnod kell”-t mondja:

„Mi minden voltál már nekem édes hazám!
De most érzem csak, hogy mi voltál igazán.
Most érzem, hogy nincs hely számomra kívüled
s mi börtönnek látszott, szabadság tornya lett.
Most érzem, hogy sorsom a hazámnak sorsa,
mint fához a levél, hulltomig kapcsolva,
mert nem madár vagyok, hanem csak falevél,
mely ha fája kidőlt, sokáig ő sem él.”

Ezekben az években a verseket már csaknem felnőtt fejjel olvasva, jutottam el Babits igazi megértéséhez. És most elmondhatnám, hogy már nem naiv gyermekként, mit jelent nekem a költészet. De ez egy *másik* tanulmány, nem az élmény kialakulását nyomozó. Hiszen itt nem a mai képet igyekszem megrajzolni, hanem lépésről lépésre haladva, az egykorit, azt, hogy miként lett bennem Babits Babbitssá. És ebben az időrendhez ragaszkodó belső mozgásban most más lépés következik. Újra valami döntő, valami egy életre kiható: gondolati művének elsajátítása. Esszéinek, tanulmányainak formáló hatása arra a húsz év körüli, már írással próbálkozó olvasóra, aki gyakor voltam.

Gimnázista, egyetemista Nyugat-olvasóként *Az európai irodalom történetét* és a *Könyvről könyvre* írásait már emlegettem. Csakhogy Babits esszé-művét nem lehet a költői mellett mellékesen emlegetni. Ez a más műfajban valami egyenlő nagyságrendű az előbbivel. Jellemzésére egyetlen az a vallomás, hogy amiként *Az európai irodalom története* innen-onnan származó, a legkülönbözőbb életkorban szerzett műveltség-anyagom mintegy elrendezője, helyretevője, kiegészítője és időrendi szálfafűzője volt, úgy voltak Babits tanulmányai, a *Gondolat és Írás* kötetek, az irodalmi világról alkotott képzeteimnek kialakítói, megpótlói és elrendezői. És az sem elegendő, hogy nemcsak én voltam így velük, hanem a velem nagyjából egyidős írók is, akik később, már negyvenöt után, egymást megismerve, egymásra találva az Újhold körül tömörültünk. Nem elegendő, mert tudott dolog, hogy ez a gondolati mű már két előttünk járó írói nemzedék számára is kiinduló pont volt, sot iskola, melynek első végzős diákjaiból lett például a társadalmi intellektualizmusunkat hathatósan megnövelő, úgynevezett esszéíró nemzedék.

Nos, mit kaptam én, aki ezt az iskolát már harmadik generációs diákként jártam ki? Megpróbálom a gazdagságot tételekre egyszerűsítve ismertetni. Kaptam mindenekelőtt egy filozofikus alapozású gondolkodásmódot. Valamit, amiben eleve óvatos árnyaltságra, mai szóval: dialektikus szemléletre ösztönöz a benne rejlő kétféle elem feszültsége. Ez a kétféle, csaknem antagonisztikus elem: egyfelől ész-és értelem-hit, egy megújított racionalizmus, másfelől az ember belső világának, az ösztönök útjának már-már a megismerhetetlen határáig való kíváncsi követése. Babits elsőként írt Magyarországon Bergson nem csekély irodalmi hatású intuiciós filozófiájáról, s tudomásom szerint elsőként írt, 1915-ben freudista regényt, a *Gólyakalitát*. Ugyanakkor már 1917-ben szintén elsőként mondta ki, amit majd többször is megismétel, hogy az ösztönösség piederesztálra emelése micsoda veszedelem; hogy az egész filozófia-fejlődést milyen sikamlós lejtőre juttatta az ész hatalmának túlbuzgó megkérdőjelezése. *A veszedelmes világnézetben*, majd a híres Julien Benda tanulmányban, *Az írástudók árulásában* a háború elfogadásáért, és a társadalmi (írói) erkölcs megcsökkenéséért a filozófia felől is érveket kapó anti-racionalizmust teszi felelőssé, benne látva a főelleniséget, például az ösztönösséget dicsőítő fajelmélet megteremtőjét is. S mivel a régi, mechanisztikus észhit és észvallás embertelen mivoltával is tisztában van, ész és ösztön szembenállásának ismeretelméleti problémáját ilyen kikezdzhetetlenül fogalmazza meg *Örökkék ég a telhők mögött* (*Vallomás helyett hitvallás*) című versében: „... S mégis hiszek az észben, hogy ameddig elér, hűséges szolgája annak a valaminek, amit el nem ér... Építse életünket!”.

Ennél az elvi, filozofikus állásfoglalásnál, mely hatását nem is annyira elméletileg, hanem magában az eltanulhatatlan, mégis példaszzerűen előtűnk lebegő gondolati árnyaltságban, hajlékony okosságban, sokfelé tekintő, sok szempontot figyelembe vevő fogalmazásmódban fejtette ki, fiatalkori érzékenységembe talán még mélyebben vésődött bele az, amit Babits filozófia és erkölcs, erkölcs és írói felelősség kérdéskörében hirdetett. Korántsem néhány a kérdésről szóló alapvető írására gondolok itt, a már emlegetett A veszedelmes világnézetre és Az írástudók árulására, bár ott összegeződnek a legpregnánssabban, hanem az egész művét (gondolatit és költőit) átható írói *teletősség*tanra. Igaz, Babits Bendát idézve mondta ki először azt, amit később többször is megismételt, például a *Bergson vallása* című tanulmányában is, hogy a filozófia kérdésének lényege a mi korunkban erkölcsi jellegű. (Hogy igazolta ezt később, milliók halálával az idő!) És azt is ott hirdette meg Bendával egyetértve, hogy az érdekek és csoportok fölötti, egész emberiségre érvényes erkölcs az íróknak és az írástudóknak mintegy hivatásukkal járó problémája. Az ő dolguk volna, irányjelzőként az általános emberi igazságokra mutatniuk. Kívülállva a mindennapok vásárán, bizonyos távoltageással és „bensőből vezérelt” függetlenséggel. Ha Babits költői művének állásfoglaló híres verseire gondolunk, a Fialat katonára, a Húsvét előttré, a Fortissimóra, a Csonka Magyarországra („Én sosem mondtam: „Dönt majd az erőszak!” – most mondhatom: „Nem! Nem!”) vagy a Jobb és bal címűre (és a sort hosszan folytathatnánk egészen a Jónás könyvéig), akkor világos, hogy fejére nem kevés veszedelmet kihíva, a hatalom nem csekély megtorlását elviselve, költőként mindig is azt követte, amit esszéiben a harmincas évektől kezdve meghirdetett. Legföljebb az erkölcsi állásfoglalás igénye és az írói szuverenitás hangsúlyozása aszerint lett művében egyre fontosabb, aszerint kapott egyre nagyobb hangsúlyt, ahogyan az európai politika egyre inkább jobbra tolódott s a hitleri ideológia egyre véstjósloóbban terjedt. Ahogyan az emberségen – József Attila szavával – egyre inkább szörny államok iszonyata rágott.

Azt a bizonyos „vétkesek közt cinkos, aki némá”-t nem a Jónás könyvében fedezte fel, nem csupán onnan véste az agyába a kortárs Babits-olvasó. Bele volt az írva többszörösen, folyamatosan az egész költői és gondolati életműbe, mely a harmincas években szerzett tapasztalatom szerint – és ma sem látok okot, hogy itt revideáljak – az egész magyar irodalmat tekintve egyike az erkölcsileg legmélyebben elkötelezett, a béke és az emberség ügyéért legbátrabban harcoló életműveknek. A kor szorítását átélve, látva a napról napra növekvő náci fenyegetést, Ausztria bukását, Csehszlovákia szétbontását, a billenékeny magyar államvezetés katasztrófát sejtető buk fenceit, az irracionális, a fajelmélet robbanásszerű terjedését, s ugyanakkor bizonyos kisebb tehetségű írók nyílt vagy sminkelt árulását – mindezzel, hogy így mondjam, maga a történelem igazolta számomra a maga durva tényeivel a babitsi tanítás igazságait. Az verte a fejembe csöppet sem kíméletes tanítóként egy életre szólóan az erkölcsi állásfoglalás követelményét. Azt, hogy egyedül a távolságot tartó, a belső parancsok szerinti beszéd az, ami írói beszéd. A történelem tanított meg Babits példájára mintegy ujjal mutatva, az irodalom önállóságának, viszonylagos immanenciájának feltétlen szükségességére, melynek hiánya, mintegy automatikusan megsemmisíti az írás erkölcsi talapzatát.

A Babits-esszék lázas olvasójaként, a határait ismerő racionalizmuson túl, talán ez volt a legfontosabb, amit egyszer s mindenkorra elsajátítottam. Tanulni persze, sok minden mást is megtanultam közben, oly rengeteget, hogy felsorolni is nehéz. Az irodalmi múlt árnyaltabb szemléletét például, Vörösmarty igazi szerepét, Petőfi másik arcát, Ady okosabb és rendíthetetlen szeretetét, a népinek, mint forrásnak s nem mint célnak, s pláne nem mint faji rezervátumnak a becslését. Stb., stb. Szálankénti visszagombolyítás helyett, megpróbálom e rengeteg mértékét és dimenzióját másként érzékeltetni.

Egy-két nappal Babits halála után, de az is lehet, hogy a halálhírt követő napon, Halász Gáborral és Sárközi Györggyel együtt Szabó Zoltánnál töltöttem az estét. Augusztusi meleg volt, kint ültünk a félhomályos Gül Baba utcai kertben. A mindnyájunkat betöltő roppant szomorúságban, melyet kiszámíthatatlan jöven-

dönk kétségei is színezték, Halász Gábor arról kezdett beszélni, hogy alig néhány nappal ezelőtt járt a betegnél és hogy a beszélgető-füzetek segítségével, bölintásai-
val és fejrázó nemjeivel még egyre úgy tudott vele szótérteni az irodalomról, mint
soha senkivel. S hozzátette, nem hitt a közeli halálában, természetesnek vette, el-
várta a sorstól, megadja a betegnek az elégtételt: megéli a háború végét, a pusztí-
tók pusztulását.

Miközben Halász tétova szavakkal azt rakta körül, milyen erőteljes biztonság
volt számára Babits Mihály léte, nekem eszembe jutott az a pár évvel előbbi ke-
mény és személyes vita, *A nemzedéki kérdés vitája*, amelyet Babits és Halász éppen
Az európai irodalom története kapcsán egymással vívott. Eszembe jutott, hogy
Halász Gábor elutasító kritikájára, miszerint az ő nemzedéke se dogmát, se taní-
tást nem vett át Babbitstól, mit válaszolt Babits. Nemrégiben olvastam akkor újra,
s most ide idézem azt, aminek a lényege felpáradzott bennem. „Igaz-e, hogy ennek
a nemzedéknek irodalmi dogmái olyan teljesen függetlenek az enyéimtől? Csak-
ugyan „másoktól” kapták ők a tanításokat, s gondolataimból rájuk „semmi sem kö-
vetkezik”? Írásaikból ennek éppen az ellenkezője tűnik ki. Ha Halász Gábor cikkét
olvasom, ebben éppúgy, mint régebbi dolgozataiban, minduntalan fölismerem a saját
gondolataimnak visszhangját vagy továbbfejlődését: még ahol a cikk éle ellenem for-
dul is... Még mondatainak hangsúlyával is mintha olykor az én mondataimat idéz-
né. Akárcsak a másik irodalmi „vezére” nemzedékének, aki néhány év óta szinte min-
den írásában egy kicsit engem támad és „revideál”, oly különös dühhel, amely már
igazán megtisztel... Különös tanítványok!... mert, amit megtagadnak, akaratum
ellenére is tovább él bennük...”

Az jutott eszembe, hogy ha felemelő is, nehéz lehetett közvetlen tanítványnak
lenni; hogy *jellem* kérdése, hogy a nagyságnak ezt a nyomasztó közelségét ki
hogyan állta. Hogy az elkerülhetetlen viták múltó összecsapásain túl, kellett-e
vagy nem a mesternek tévtanaik ellenében „paizzsal és dárdával” kiszállnia – ma
is érvényesen, ma is érvényes igazáért. Halász Gábor ellenében dehogyis kellett.
S az is eszembe jutott, hogy végül is utókornak lenni más. Kevesebb, de zavartala-
nabb. Legalábbis akkor így gondoltam.

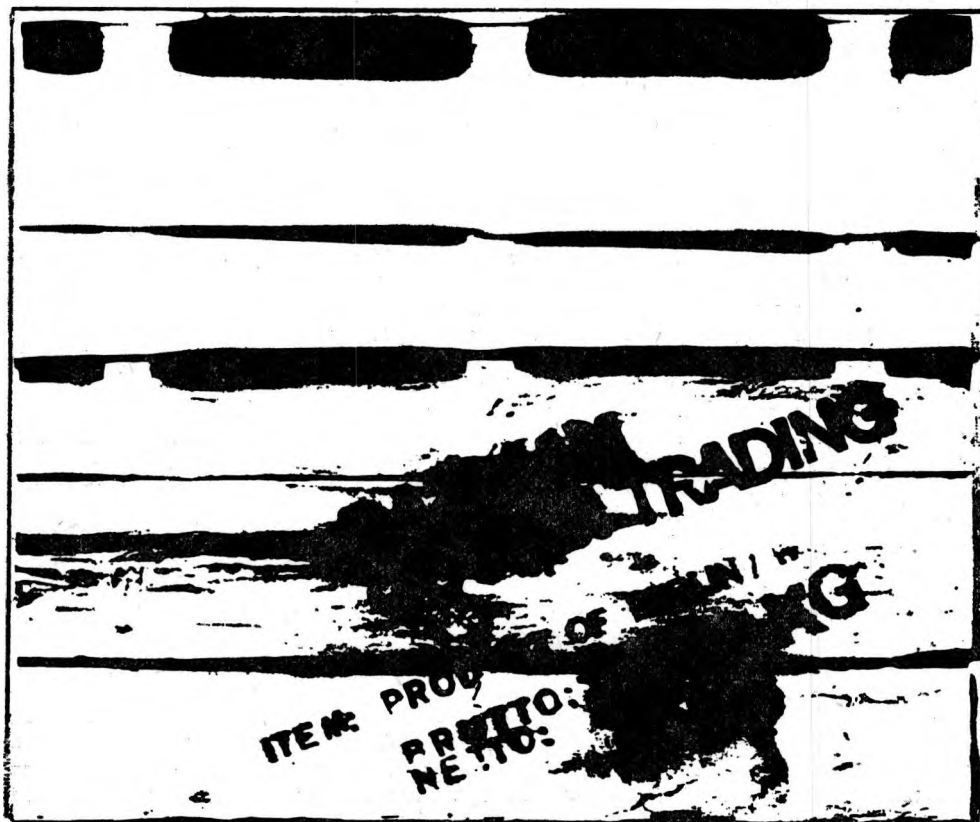
Amikor néhány év múlva, 1946-ban – de mintha egy század múlt volna el
közben – barátaimmal, a háborúból megtért fiatal írókkal szerkeszteni kezdtem az
Újholdat, természetesen írtam fel címként a bevezető cikkre: „Babits után”. (Kellő
tapasztalat híján még nem tudtam, bárha evidens is, akkor sem szabad egyetlen
példakép nevéhez kapcsolni egy folyóiratot, melynek közelebről vagy távolabbról
az irodalmi múlt tágas egésze a mintaképe; új folyamagyában természetesen hőm-
pölyög sokféle forrás vize.) Mégha a magam gondolataiban (helyel közel) vagy
mondataim lejtésén – utólag visszatekintve – fel is fedezhettem a mesterét. A „Ba-
bits után”-nak például különösen azon a befejező részén, melyben a korszak korán
jelentkező, szektás irányító igényével szemben védeni kényszerültem az irodalom
immanens létét, autoritását. Védeni a közszintre szállítás, a szolgává degradálás
ellen. „A szellemi szegénységet nem jutalmazhatjuk azzal, hogy e szegények álru-
háját kényszerítjük magunkra. Művészet csak akkor maradhat fenn – visszhangoz-
tam Babitsot –, ha a legmagasabb igényeket támaszthatja önmagával szemben.
Íróra, irodalomra nézve sem lehet más érvényességet elismerni.”

A történethez még hozzá tartozik: e nyilván Lukács Györgyhez és követőihöz
adresszált mondatokért meg is kaptam Lukácstól – nyomban az első szám meg-
jelenése után – a kioktató bírálatot. Babits – fejtegette velem szemben – semmi-
képpen sem vízvázasztó, sem nem határkő. A kiindulás, a szemlélet egyaránt téves.
„Ha Lengyel Balázs – írta tanulmánya összegezésésként (Fórum, 1946. 11. szám) a
babitsi individualista, elefántcsonttorony tiltakozást ma akarja megújítani, úgy ez
az ország demokratikus megindulásának ignorálását vagy tagadását jelenti, mint
a „negyedik nemzedék” lírájának központi témáját.”

A korabeli viszonyokkal tisztában nem levő olvasó számára meg kell világi-
tanom, Lukács sommás ítélete bár politikailag volt fenyegető, de nem kiáltott mind-
járt ügyésért. (Még csak 46-ot írtunk, s nem 49-et.) Annyi történt csupán, hogy

az irodalmat irányító politikai igény felerősödven, a folyóirat 1948 nyarán megszűnt, és az 1951-ben tartott írószövetségi közgyűlés szónoka jelenthette a tagságnak: „felszámoltuk a babitsi l'art pour l'art hervadó virágát, az Újholdat”. Magam pedig egy negyedszázadra gyakorlatilag kiszorultam a kritikai életből.

Egy negyedszázad az emberi, írói életben meglehetősen időtartam. Nem mondható tán túlzásnak, amit e beszámoló elején írtam, hogy az apám által annak idején drágállott Babits-kötet csakugyan sokba került. Nekem. Igaz, a Babits-élmény, amit belőle és a további köteteiből kaptam, a nehéz években vigasz és kárpótlás volt sokmindenért. A mérleget azonban mégsem ez hozza egyensúlyba. Az emberi elme – ha küzd ellene, ha sem – szarka természetű. Ami megcsillan neki, eltulajdonítja, s a legjobb hiszemmel képes kérkedni vele. Babitsot olvasva hányszor pirit rám szövege, mikor ott egy-egy régtől hangoztatott „saját” gondolatomra bukkanok. És épp az irodalmat illető alapeszmék között. Az egyensúlyba hozó döntő elem azonban még egyre nem ez. Más, nem konkrét, de mélyebbre szívódott valami. Igény? Színvonal? Írás közben egyre latolgató törekedés, tán pontosságra, tán az igazság képességeim szerinti megközelítésére? Nem tudnám egyetlen szóval megnevezni. Kár erőltetnem. Ez az esszé kellett, az egész, hogy egy-egy részletet kiragadván, így-úgy körüljárjam: hogyan és mit kaptam Babits Mihálytól.

Ahogy leghívebb mesterünk tanítja

*Ahogy leghívebb mesterünk tanítja,
az ész: kifogni minden kényszeren,
reszketve is, világ, gazságaidra,
mely minden élön bokrosan terem,
s felfalja fészkét, mesebeli hidra,
nemet mondani mégis, kénytelen,
csukott ajkkal s nyitott szemmel, ha másképp
nem óvhatja az ember a magáét.*

*A magáét, de közös lázban égve,
s szégyenben is, ha, szabad akarat
kiszemmisztje, búvik fedezékbe
a sérthetetlen csillagok alatt.
Az istenek halnak, az ember él – de
milyen kevés, ami közös maradt,
amit meghagyott a rosszkedvű évszak
annak, kinek nem jó érv az erőszak.*

*Aki a végső képletekre réved
nyugtalanul, bár annyi testközel
madártest-lüktetésű édes élet
szólitja fogható igéivel
egy még lakható sarkában a térnek,
annyi gyönyörrel lankasztó teher,
sóvár kívánság és kimondhatatlan
nyilallás az oly esendő anyagban.*

*S mivégre mindez? A közel s a távol
miképp lehet egy-szívű egy-alak?
És miképp, hogy a szenvedés s a mámor
túlajzott húrjáról szálló szavak
kiváljanak a soknemű homályból,
s valami pontos célba csapjanak?
S felépülhet, belőle, valahára
egy eszme-ország, mindenek javára?*

*Vagy az a végérvényesen személyes,
az a mással már meg nem osztható
fájdalom, melyet minden ize érez,
az a szétroncsolt élet mire jó?
Hogy tanúsítsa mégis: lényegéhez
nem férhet hozzá a kinvallató,
hogy nyomorában is sebezhetetlen
ereje a megsebzett néma testben?*

BABITS LECKÉI A KÖLTÉSZETBŐL

Irodalomtörténetében Babits többször leírja, az alkotó művész legmagasabb rendű célja, hogy műve „világszem” legyen. Személyes költői törekvése már első kötete idején, hogy igazi mikrokozmoszt teremtsen. „Az irodalmi mű [...] a végtelen világ leképezése egy végtelen műlehetőségben” – így fogalmaz elméleti előadásában az egyetemen, az íróról meg azt tanítja, „a világot beleéli önmagába.” Kosztolányi-nekrológiájában, maga is élete alkonyán, Dantét vallja eszményképének, de ifjúkorában még arra a Shakespeare-re tekint rajongva, akinek példája Juhász Gyulának küldött levelében azt igazolta, hogy „a nagy művész mindig tarka képeket mutat.”

Levelek Iris koszorújából: első verseskötetének címe előre jelzi, hogy költészete a szivárvány – Irisz – színskáláját kívánja visszaadni, és koszorújának levelei, egyes versei, annyira tarkák, mint az élet teljessége, ahonnan vétettek. Aranytól számos művészi fortélyt tanult, de ahogy 1921-ben föltárta, „mélyebb hatást” Vörösmarty tett rá. Már 1911-ben ezt írta Vörösmartyról: „Tarka s tarkább lón tapasztalása”, és egy lényeges rokon vonásukra mutatott rá: „Minden egyes képből [ti. Vörösmartyéból] a végtelenbe nyílik kilátás. Amit Gellért Oszkár egy szegény mai költőről írt, az fokozottabban illik Vörösmartyra: ez ad filozófiai zamatot leg egyszerűbb képeinek.” Talán mondanunk sem kell, a „szegény mai költő” Babits.

A gazdag élet költői visszhangja, mint „folyamatos ének” (Eluard), egyébként a szabad vers, valamint a kollektív önkifejezés mellett, az avantgarde poétikájának legfontosabb jegyei közé tartozik. Érdekes, hogy Babits költői fejlődése időnkint érintkezik az avantgarde egyik-másik törekvéssel. De amikor indulása idején a költői mikrokozmosz kialakításának vágya fűti, nem a „folyamatos ének”-nek azt az elvét váltja gyakorlattá, mely az amorf bőségű világ határtalanságát sugallja, – igaz, az avantgarde-nak ez a poétikai vetülete ekkor még külföldön is épp csak fölbukkant, elterjedése váratott magára. Babits, ahogy Kosztolányi-nekrológiájában visszautalt ifjúságukra, a világ teljességét filozófiai belátással, a tudatban leképezett másaként akarta megragadni. A fiatal Babits mikrokozmoszának valóságartalmát, feszültség- és ellentrendszerét William James lélektanából származó és Zalai Bélával folytatott eszmecsereiben tovább finomított, tapasztaláslélektani nézetei határozták meg. A mikrokozmoszként megjelenített költői világ egy filozófiai fölfogásnak a verseket igazgató rendjét föltételezi. Ez Babits egyik legjelentősebb leckéje a költészetből, és termékenyítő hatását kiválóan szemlélteti Szabó Lőrinc először a *Te meg a világ*-ban, körülbelül 1930-tól formázott ars poeticája. A fűrkész értelem élményeit, a megismerésre sóvárgó elme kalandjait verseli meg Szabó Lőrinc, és az összefüggések szenvedélyes lírai elemzését Bertrand Russell ismeretelmélete, annak is különösen az „érzéki adatok”-ról kifejtett tanítása érlelte meg. Eszerint megismerésünk mindig közvetett, és folyamatába behallatszik a kétségek zenekísérete. Jellegzetesen logikai líra a *Te meg a világ*-é, és nem születtet volna meg Babits elvének ösztönzése nélkül, miszerint az összefüggő világrend megjelenítésének művészi illúzióját csak egy mögöttes filozófia biztosítja. Ugyanez a magyarázata annak, hogy a *Tücsökzene* nem történeti szálon futó ön-életrajz, hanem a személyiség enciklopédiája, mert a megismerő én külső és belső eseteit fűzi test meg lélek verses regényévé. Weöres Sándornak a háború előtt és alatt, ha nem is meghatározott filozófiai rendszer, de általában a távol-keleti gondolkodás személytelen bölcsessége nyit olyan állandó ihletforrást, mely szemléletének teljes világtrend benyomását kölcsönzi. Babits mikrokozmoszának velejárója,

hogy csak elvéve, egyszer-egyszer ismétli meg ugyanazt a versformát, s még szonettjei közt sincs két teljesen azonos fölépítésű, és Weörest is a verstani ezerarcúság, mint a világ végtelen tarkaságának tükrökre jellemzi. Ugyanakkor itt mutathatunk a babitsi mikrokozmosz poétikai alapelveinek sarkalatos különbségére az avantgarde-tól: a filozófiai vázra feszülő költői világ lényege az állandóság, az avantgarde szemlélete a lezáratlanság.

A fiatal Babits egy másik poétikai leleménye már annyira ismert, hogy a mai kritika parttalanul emlegeti. Az objektív líra eszményére gondolok. Kosztolányinak 1905. július 27-e után írt levelében szól Babits arról, hogy költészetét mindennek előtt objektívnek szánja. Utóbb hírlapi nyilatkozataiban kimondja, „a régi népies hurokat pengető epigonok és a hazafiaskodó szónokiasság” dalnokai ábrándították ki az alanyi vallomásokból. Objektív lírájának előfeltételét Schopenhauernek a művészi objektívációról kifejtett eszméi szabják meg. Babits egyetemi előadása az „objektív átélés”-t a tudomány valóságánál is objektívebbnek hirdeti. Eszményét azokban a verseiben önti formába, melyek első sorozatát lírája 1912-ig vezetett, kézírásos gyűjteménye, az *Angyalos könyv* 1906 júliusában lezárt és kiadásra szánt öskötetében a „Lirai festmények” ciklusába rendezett. Az öskötet mottója, egy Baudelaire- és egy Browning-idézet eligazít, hol kereste és milyennek képzelte Babits az objektív költészet verstípusait. Baudelaire *Fároszok*-jának idézett két strófája amúgy is ars poeticának számít, és a „sokszorozó lelkű” Babitshoz közel állt, hiszen a tárgyi világot az egyszeri élet fölerősített visszhangjának fogja föl. A Browning-mottó a drámai elvű líra jelígéje, mely az idegen sorsokban megélt én közvetett kifejezésének művészi lehetőségét népszerűsíti. Az egyik mottó Babits nagyvárosi legendáinak, a másik „personá”-i csoportjának indítéka; költőnk saját leleményéből fűzi hozzájuk a gondolati tárgyak verstípusát: példa rá a *Fekete ország*, *Az örök folyosó*, *Sunt lacrimae rerum*.

Babits a személyes sors hangjait a több emeletes bérházak dologi életéből, a mozi élményéből, a szálloda embersűrűjéből hallotta ki, s ugyanakkor a hű világtükör hatásáért a rütöt a széppel egyenlő esztétikai rangra emelte. Hol a líra, kérdezhetnénk, ezekben a jobbára ábrázoló, nemegyszer elbeszélő s néha természetes optikával meghökkentő költeményekben? A tárgyiasított érzelmek kifejezésében, mely unos-untalan a részletek szimbolikájára ébreszt, továbbá az érzésekkel csordultig áthatott leíró mozzanatokban és a drámaiság nyelvi alakzataiban.

Főként az újabb nemzedékeknek a nagyvárosi tapasztalatot érzellemmel telített tárgyi jeleneteiben, csendeleteiben láthatjuk Babits példájának folytatását. Az ún. harmadik nemzedékhez sorolt Zelk korai nagyvárosi tájképeit és enteriőrjeit kétségtelenül olyan szociális indulat járja át, melyhez költői fegyverzetét előbb az avantgarde folyóiratok hasábjain edzette. A *Ha látnál mostan* paprikája, kenyere, paradicsomos üvege és *egy csorba csészén pislogó gyertyája* között, önarckép maszkjában festett, fanyar idilljén érződik az objektív líra fölszabadító példája, és a *Szoba* antropomorfiáján, a *Villamoson* csoportképének illúziótlan tárgyi optikáján szintén átüt a babitsi előkép, de a *Nincs vigasz itt* nyitányának híres csendéletébe, ahogy ez az áthallás erejével bizonyos, már belejátszik József Attila hatása. Ami József Attila magával ragadó nagyvárosi leírásait illeti, nincs közülük Babitshoz: ennek semmi filológiai nyoma, de ilyesmit világlátásuk éles különbsége is lehetetlenne tesz. Fenyő László nagyvárosi életképei viszont a lírai festmények két típusának is rokonai egyszerre: nagyvárosi legendák és alakrajzok, s az utóbbiakon objektívalva áttűnnek az alkotó érzései, pl. a *Nénikék*, *házmester* c. versében. A nagyvárosi figurák költőiségének forrása a magyar költészetben Arany János lírája, de Fenyő László költészetét maga Babits úgy dicséri, mint a szabad természet ösztönzése híján a városi környezet ihletéből táplálkozó, hiteles művészetet. Az objektív költészet eszménye itt már nem is annyira követett példa, mint inkább tájékozódási pont.

A kortárs kritika az objektivitás eszményét az *Újhold* lírikusai poétikája szerves részének tekinti. Ez túl nagyvonalú általánosítás. Abban az értelemben igaz, de így sem áll mindegyikükre, hogy közülük többen nem hívei sem a leplezőlen

őnéletrajzi kitárulkozásnak, sem egy-egy átélt eset közvetlen leírásának, ez is azonban csak személyes hajlamot tükröz, és nem poétikai követelés. Ugyanakkor a probléma az objektív költészet világirodalmi környezetének megvilágítására készlet. A század kezdetén az objektív líra költői lehetőségeit aknáztta ki Rilke, amikor, nyilván a Rodin mellett szerzett tanulságok befolyására, belső tapasztalatait különös helyzetű emberi figurák sorsában fejezte ki, sőt a lelki érintettséget még állatok alakjába eltávolítva is megmintázta. Az *Újhold* költői közül kettőt értett meg Rilke varázsa, Pilinszkyt és Nemes Nagy Ágneszt, de csak az utóbbi vonta le olvasatából az objektív költészet kialakításának következtetését. Az eszményt azonban metafizikátlanította. Szemléletének ilyen szellemű megformálásában alighanem közrejátszott Babits példája, a logika ellenőrzése alatt álló plasztikus stílusán, pontos kontúrokat kedvelő nyelvezetén viszont nagyon áttételesen ugyan, de alkalmasint Szabó Lőrinc tárgyiasságának bátorítását kell fölismerünk.

Babits „lírai festményei” közül a „personák” leckéje a harmadik nemzedék számos tagjának lírájában kivehető. Az alakmásoknak kölcsönzött vallomást a romantika álarcos versei modernebb változatának hihetnénk, ha célja éppen nem az *én* határainak tágítása, Babits fogalmi megvilágításában, melyet még Goethe tekintélyével is öregbített, nem a megismerés lett volna. A lírai festményeknek ehhez a típusához nem csupán a portrék és helyzetdalok, hanem életképek is tartoznak, mint pl. a *Golgotai csárda*.

1971-ben a budapesti bölcsészkar olasz tanszéke előadás- és vitasorozatot rendezett a műfordítás elméletéről és gyakorlatáról. Ott és akkor egy föltett kérdésre Weöres így válaszolt: „Nem annyira lírikus, mint dramatikusként vagyok, még akkor is, hogyha ez a dramatikusként gyakran jelenik meg nálam lírában, mint drámában. Van hajlamom erre a sokszemélyűségre” – mondta, majd a továbbiakban így vallott: „Minden lehető személyiséget igyekeztem belőle kianalizálni, és váltam végén személytelen emberré, aki ugyanakkor milliő személyiség.” Ez a vallomás egyrészt azt bizonyítja, hogy az anti-individualista keleti bölcsességben Weöres eleve alkatának megfelelő világképre lelt, másrészt jól szemlélteti, a „personá”-k megjelenése költészetében hajlamához illő kifejezőmód, egy példának ízlése szerinti áthasonítása, nem pedig a pozitivista hatáskutatás illetékeségi körébe tartozó gesztus. Már Babits kinyilvánította, „az idegen ember léte tükör, ahonnan legjobban megismerem magamat.” A maszkok használatát első fokon még Nietzsche-től tanulta, de Browning fölfogása nyomán alkalmazta, hogy szellemi kalandokban élje ki azt, aminek megvalósítására egyetlen élet kevés. „Personá”-jának verstipusa drámai monológ (*Aliscum éjhajú lánya*), alakrajz (*Zrínyi Velencében*), helyzetdal (*Hegeso sirja*), de még kései, nagy korszakában is visszatér az alakkettőzéssel dúsitott versbeszédhez, pl. *A vén kötéláncos*-ban. A fiatal Weöres *A teremtés dicsérete* első ciklusában, a „Biblikus képek”-ben drámai magánbeszédként előadott helyzetverseket adott közre, de – többek közt – még a korábbi *Alt-Wien ábránd* is a *Golgotai csárda* típusához tartozó, a költőnek mintegy elvesztett *én*-jét kutató életképe. A látszatra azonos poétikai rendeltetésű műforma is fölfedi azonban a két költő eltérő vonásait. Babitsot a megismerő értelem és a ki-elégíthetetlen szenzualizmus hajtja fölfedező költői útján, Weöres „personá”-i egy drámai alkatnak különböző konstellációk végszavára adott, s egy személytelen világrenddel összhangzó feleletei.

A „personá” objektívált önkifejezése a harmadik nemzedék több lírikusának is példát adott. Rónay György több szép korai versébe, pl. a *Bálvány*-ba ugyancsak a személyiség kiéletlen lehetőségeit vetíti ki. Az alakmással folytatott beszélgetés objektív lírai ihletéhez ismételten fordult később is, így a *Szerápión-legendák*-ban, valamint a mitikus vándorútján örök kérdezővé lényegült Odüsszeusz szituációjába átmintázott költeményeiben. Valamelyest közelebb áll az álarcos vershez, mint a „personá” műformájához Jékely, amikor a *Hamlet altatójában* a korfestés izgatja, és az adott lelki állapot különös színeibe feledkezik, *Rezeda Kázmér búcsújában* viszont a műforma határait a stílusmimikriig tágítja. Csorba Győző két verse megérthető, mikor van szó álarcos líráról, és mikor a „personá” műformájáról. A

Biberach szemével fűszeres szókinccse, beszédes vonású jellemrajza a helyi színek, a *couleur locale* expresszivitásával élő álarcos vers izlésformájára vall, míg *Az öreg Milton*, jóllehet beszédhelyzete, az előző szonettel ellentétben, monológ, a „persona” műformájának, mint az alkotói vallomással csak itt-ott ellenpontozott, más-különbén az indulati rétegeket föltáró lélektani tanulmánynak megkapó változata. A „persona” verstípusa Rónay tolla alatt a belső konfliktus drámai képe lett, az induló Jékely kezén az elvágyódás és lélekcsere nagyító alá fogott élménye, Csorbánál az élet tárgyi furcsaságának és torz fintorainak epikus távolságtartással, de annál tragikusabb erővel előadott panasza. Am Babitsnak ez a műformája még a közelmúlt éveiben is delejes hatásközpontnak mutatkozott. Kálnoky a *Hamlet elkallódott monológjában* az alakmás burjánzó fantáziaképeit belső történeteinek lassított filmjével, a *Szvidrigajlov utolsó éjszakájában* a részletek egyre áthatóbb és egyre halmozódó naturalizmusával regényhősök légkörének hitelességéhez méltón ömlesztett új életet a „persona” kifejezésformájába.

Babits fölfokozott érzelmi élete, melyet az érzékeny idegélet és az indulatok árapálya épp úgy jellemzett, mint az értelem vadász kíváncsisága, az Isten háta mögötti Fogarason tovább mélyült, és új utat tört önkifejezésének. A stílusváltás igénye azonban szenzualista alkatából szakadt föl, és amikor fölismert szellemi összefüggések, továbbá belső viszontagságok megfelelő műformáját kereste, megteremtette a *térhatású lelki kép* verstípusát. Gondolkodását legkorábban 1908 végétől Bergson ismeret-, majd lételmélete befolyásolta, és a francia filozófusnak abban az eszméjében, hogy körvonalazhatatlan élményeinket (sensations inextensives) csak úgy hívhatjuk a homályból fényre, ha valamely mozzanat formát társít hozzá, a saját talányának megfejtését kellett fölismernie. A művészi teremtés megragadhatatlan életének talál testet és létet az örökmozgó, megpillanthatatlan madár analógiájában. (*A költő szól*) *Az őszi tücsökhöz* intézett, egyoldalú párbeszede ugyancsak „térhatású lelki kép”: a tücsöksorson töprengve, a költő ihlettörténeti vallomása kifejezésével, „az élet lelkét” igyekszik szóra birni, és költői kérdései az egyéni lét hasztalan próbálkozásainak tragikumát sugallják.

A „térhatású lelki kép” a mai napig vonzó műforma. Költői energiája jóval több, mint a megszemélyesítésé: nemcsak alakokat látat a felhőkben, hanem szobrokat mintáz belőlük, formát szab a tűzijátéknak. Takáts Gyula a tüzes naprendszer ragadozó, nyári hatalmát érzékelteti menny és föld közt gomolygó tablójában, *Az égi tigris*-ben. Radnóti is megpróbálkozott ezzel a műformával, bár csak egyszer, de jelentős eredménnyel a *Gyökér*-ben. Mi juttatná inkább eszünkbe a történelem mélyébe szorított, legfénytelenebb emberi sorsot, mint a föld zord sötétjében bujdokló gyökér? Különösen szívesen aknázza ki a „térhatású lelki kép”-et Kálnoky. Az enyészet rontásában hiábavaló hivalkodás jeléül idézi meg a *Kapu-t*, mely a rommezőben sehová sem vezet, az *Oszlopszent* alakjában pedig a megvalósult véglegességet groteszk naturáliákkal testesíti. A „térhatású lelki kép” belső formájának természete szerint szimbólummá válik, s ez az érzés lebegtetésére fogékony költőket a verstípus egyneműségének föloldására ingerli. Radnóti is a *Gyökér*-ben, mely a növényi tárgy és a bujdokló élet megnevezetlen párhuzama közt áramoltatja képzeinket, a záróakkordban kinyilvánítja személyes helyzetét, s a kettős látást megszüntetve, sürgönyi tömörítéssel pergeti le kitörő vallomások sorozatát.

A *Gyökér* változott látású befejezése átvezet Babits egy másik verstípusához. Már a *Levelek Iris koszorújából* időszakában találunk példát arra, hogy az új kifejezés-módokat annyira dúsító asszociációs gazdagság mellett a vers jelentésrendszerét elmélyíti a disszociációs gondolkodás. A disszociáció egy központi gondolat vagy egyetlen motívum kifejtése analógiák útján. Egy elfelejtett, század eleji francia lélekbúvár, Jean Philippe, akinek közvetett hatását a fiatal Babits ars poeticájára sikerült kimutatni, a gurulva vastagodó hólabdával szemlélteti. Babitsban mindinkább tudatosodott, hogy a disszociációs gondolkodás maga – nemegyszer az ellentpont erejével – az élet bőségének illúzióját kelti. Nem ok nélkül hangsúlyozom fölismerésének tudatosságát. Még egy dologi tárgy életútját is elbeszélni epikai fel-

adat, – históriáját környezetváltások, fordulatok, megpróbáltatások kísérik, tehát mindaz a bonyodalom, ami az eposz hőisével épp úgy megeshet, mint a realista regény főszereplőjével. *A világoosság udvara*, a szemetes vakudvar élete a hősmonda epikumának sztereotípiáival (a tárgy megnevezése, a hős fölnövekedése, viszontagságai) bontakozik ki. Mindamelllett *A világoosság udvara* még nem a disszociációs versképzés iskolapéldája, – a költő inkább egy szimbólumot mélyít el fokozatosan, és jobbra asszociációkkal. Ha *A világoosság udvara* kompozícióját a *Cigánydal*-lal és az *Adáz kutyám*-mal együtt gondoljuk végig, másodrendűnek bizonyul, hogy a központi motívum emblématikus vagy szimbólum-e, de annál fontosabb, a képzetek mindkét irányú, disszociatív és asszociációs bokrosodásával kelti a nagy lélegzetű élet, egy teljes sors dimenziójának hatását. Még többet nyom a latban, hogy a hős vagy megszemélyesített tárgy, illetve az élő természet valamely emberarcú lénye valóságos és képzelt helyzetekben, mozgalmas események „összefüggő képszalag”-ján, hogy Babits poétikai műszavával éljünk, jelenik meg előttünk. A központi motívum, akárcsak az utazási és fejlődésregények főszereplőjének élete a maga hányattatásaiban, képletes tengelyen, disszociációs úton teljeseedik ki még akkor is, ha a vers időről időre képzettársításokkal villószik. Egy-egy sors ilyen epikus előadása végül szimbolikus jelentést sugall: a *Cigánydal* a szabadság, az ösztönélet határtalan szépségét, az *Adáz kutyám*-nak a derék házörzökhöz intézett buzdításai pedig a szabad akarat és az emberen túli hatalom ingatag egyensúlyának tanulságában csengenek ki. Az előbbi versen a vágykép, az utóbbin az elégikus valóság annyira átüt, hogy a műformát joggal nevezhetjük *lírai mítosznak*, vagy, ha úgy jobban tetszik, szinonimájaként *sorsének*-nek. A műforma kikristályosodásának első fokozata Babitsnak Dante *La vita nuova*-ja ösztönzésére tervezett „lírai regénye”, kiváltképpen a *Szerenád*, a *Naiiv ballada* és az *Egy dal*, maguk is sorsének, a két utóbbi az író életrajzában metszeteivel beszédes. Az *Egy dal* önfeltáró megfogalmazásából kiderül, hogy a lírai mítosz formai keletkezésének személyes indítéka pécsi másodnagybátyjának könyvtárában szerzett olvasmányélménye: nagy utazások képzetmozdító történetei. Az eseményekből disszociált motívum versbeli pergése Babits szemében a bergsoni életlendület elvének poétikai átültetését is jelentette.

Az utódok versei közül a babitsi mintát inkább csak sejteti a *Himnusz a Nilushoz*. Radnóti itt disszociatív képzettársítással komponál, de egymásba úszó filmkockáinak jelentése nem más, mint ihletforrása: a panteisztikus teljesség élményének kiáradása.

Barta János az érett Babits valóságlátásának, erkölcsi és értékudatának szemléleti összhangját, melyhez a belső formát is odaérthetjük, költői polifóniának dicséri. De már az első lírai mítoszok is többszólamúak és ellenpontozottak; ellentétek tercelnek egymásnak, ábrázolás, alanyi kitörés, reflexió. Mégis épp a lírai mítosz sokfélesége teszi lehetővé, hogy bárki egyéniségét megőrizve saját ars poeticájának húrjaira hangolja. Csokonaiig visszavezethető hagyományt folytat Takáts Gyula, ám az *Egy kikötésre használt fűzfánál* eszmélkedéssel, ámulatokkal megszakítva regéli el, ami az öreg fa körül, a fáért és a fa által történt. Ahogy jeleneteinek során *visszajárnak ök, a régiek*, pillanatképeiben a vén fűzfa az ó-görög természetközelséget idézően nő oltalmazó istenséggé. A dologi tárgynak a történetéhez tartozó, realista szituációiban s hozzáképzelt, merész analógiáiban, szinkópált képzetritmusokkal teljeseedik nagy ívű sorsénekké Kormos István verse, *Egy talicska halálára*. Panteisztikus világpanorámává tágul a lírai mítosz *Az elveszített napernyő*-ben. Egy árkádiai idill bevezetője után, Weöres az elhagyott tárgyon fokozatosan úrrá levő természet körforgását bemutatva, a személytelen tenyészet tündérajátékait rajzolja meg.

Ismeretes, hogy Babits, aki az izmusoktól elhatárolta magát, több stíluseljárásával az avantgarde új formateremtését megelőzte. Már 1912-ben írt képverset, bár a *Vakok a hidon-t* minden bizonnyal a költőnknek oly kedves Fábchich ösztönözte, hiszen 1804-ben megjelent könyve közül pl. kehely formára szedettet bordalt. A látható vers úttörője Babits azzal is, hogy a központozás expresszív fölhasználására példát adott. A *Levél Tomiból* hárompontos mondatmegszakításairól azt magyarázta Szabó Lőrincnek, hogy egyrészt ütemet, másrészt „közönséges zokogást” jeleznek. Jékely

Madár-apokalipszis-e már így is kezdődik, három ponttal, melynek kifejező értékéről azt mondja Lator László: „Olyasvalamit sugall, hogy egy láthatatlan, folyamatos történet egy szakasza, egy képsora láthatóvá válik. Úgy érezzük, előtte is, utána is van valami, ha a vers nem is beszél róla.”

Babits már jóval a világháború előtt szívesen él az expresszionizmusra jellemző, kihagyásos beszéddel. Tömondatos fölkiáltások, csonka mondatok, kötetlen szavak *staccato* dikciója belső dráma anyanyelve a *Mozgófénykép*-ben, a *San Giorgio Maggioré*-ban, majd a *Haza a Telepre* zsánerképének kifejeletében a szerkezettelen nyelv egy életforma válságának visszhangjait kottázza le. Egy évtizeddel később egy egész Szabó Lőrinc kötetet meghatároz az expresszionizmus „motorikus” emberének lázadását éreztető, kaotikus versbeszéd, – még a látható vers három pontjával is él, sőt visszaél. A *Fény, fény, fény* Szabó Lőrincnek az a kötet, mely tagadhatatlanul a német expresszionizmus lényegkeresésének és túldramatizált nyelvezetének hatása alatt áll, de, mint Babits legközlebbi tanítványának és barátjának, tisztában kellett lennie azzal, hogy expresszionisztikus stílusának kipróbálása már megtörtént magyarul, és épp mesterének fiatalkori verseiben.

Babits háború alatti lírájának főként a kötetlen élőbeszéd benyomását keltő, „daróc”-ba öltöztetett, egyszerű énekei, és a bennük formára lelt természeti harmónia vágyképe vált termékenyítő mintává. Ezek az utópia világos színeivel derűt álmodó életképek, a *Dal, prózában, A régi kert* a falusi-vidéki jeleneteket önfeledten részletező leírások, és az új népiesek idilljeinek előzményét, s ezért egy tovább gazdagítható műforma példáját kell látnunk bennük. Irodalomtörténetírásunk túloz, amikor az új népieseknek Babitsra gyakorolt erős hatásáról beszél. Példának okáért Babits kései humorra nem avantgarde gyökérről nőtt, mint Illyésé, a közvetlen hangnemet, a *parlando* szövegmondást pedig mind említett „egyszerű énekei”-ben, mind novellisztikus verseiben – ilyen az *Éji út* – már a háború vége előtt kipróbálta. Egyetlen néven nevezhető verstani megoldást kölcsönzött, Illyés társalgó szófűzésű, felező tizenkettőseit, mégpedig felsoraival váltogatva pl. az *Elgurult napok*-ban. Ezzel szemben *A ház végén ülök*... pátoztalan, némi szürrealisztikus fintorral egyénített, idilli életkép, melynek, persze avantgarde árnyalat nélkül, Babits háború végi „egyszerű éneke” az előzménye.

A háború után Babits költői mesterfogásait még magasabb fokon kísérlete megvalósítani. Elmúlt tőle a „könnyű dal”, beleunt az elme boszorkányos tornáiba, s elpattantak lírájának túlságosan följaztott idegei. „Itt a halk és komoly beszéd ideje” – olvassuk egy 1925-ben adott nyilatkozatában, de a meghitt nagyszerűség formaelvét csak a húszas évek derekától, fokozatosan alakítja ki. Költészettanát újabb árnyalatokkal Esztergom-Előhegyen a természeti környezet közvetlenül és közvetve gazdagítja. A tenyészet részleteinek, köznapi eseteknek költői nyomolvasását Török Sophie örököltette meg a *Verseny az esztendőkkel!* kötet koronatanújaként tett vallomásaiban: „Minden vers Napló, elmúlt napok izeivel, eseményeivel s szorongásaival tele napló...” Főként az életképnek induló Babits-versek adják vissza híven a külvilág jelbeszédét, és a költő ezt a magatartásformáját az emberi létfeltételek egyik lehetséges megvalósulása emblémájával tudatosítja, amikor életmódját órák s félórak lassított filmjére veszi a *Verses napló*-ban. Ez a fűzér a természet jeleire éber életszakaszt kimerevitve nemcsak a szemlélődés fogékony idejét állítja meg és az érzékletek szákmányejtését nagyítja ki, hanem önfényképében a személyiség bergsoni külön idejét is érezteti. A bukolikus élet naplószerű megörökítésének mintája hatott az egyébként impresszionisztikusabb Radnótira, amikor a műforma leckéjét háromszor is áthasonította, a legegységibb megrendüléssel, a szemlélő kameraállításának változtatásával a *Hajnaltól éjtélíg* című füzérében. A lírai napló lelkiismeretvizsgálat, és a műformának az egyéniséget fölszabadító ösztönzésére vall, hogy 1932-ben Babits tolla alatt még egzisztenciális jelentést sugall, 1938-ban, az újabb háború előestéjén, baljós profécia intéseivel második szólama zeng Radnóti soraiban.

Maga a versépítés filmszerűsége Babits fontos vívmánya. Az „összefüggő képszalag” kompozíciós elvét finomította egyetemi éveitől. Akkor azt vallotta, tudatunkban az élet alaprétegét az élmény *folyamatos* képsora foglalja össze. Már ez az elv

is hasonlított a korabeli némafilm vizualitásához, márpedig költőnk szenvedélyes mozilátogató volt. Mikor aztán az örökmozgó elme, csapongó képzelet Esztergomban tavasztól őszig szembekerült a természet vég nélküli színjátékával, Bergsonnak a gondolkodás mozgóképszerűségét kifejtő nézeteitől is bátorítva, benyomásainak indulathullámlásait és gondolatvezetését filmszerűen fejezte ki. Elsősorban áll ez olyan versnemző természeti motívumokra, melyek antropomorf alakcseréje hamar megindítja látvány, látomás és önszemlélet ismételt nézőpontváltakozását, múlt és jelen átaramlását egymáson, a realista megfigyelés szimbólikus közelképpé rögzítését, hogy ezután újra gyorsulva-lassulva immár etikai üzenetet közvetítő jelenet peregjen tovább. Babits természetfestő esztergomi képeiről már Halász Gábor elmondta: mennyire testiesen érzékiek s ugyanakkor a fantáziával egygyéolvadtak. A *Szőkevény, renitens idill* a nyári kert ámyjátékaitól emlékképekbe révedve és a képzeletnek a természeti törvényeken túli analógiáig emelkedve a költő régi problémáját, látszat és való ellentétét benyomások és éberálmok közt cikázó filmkockákon vetíti elénk. A *Ketten, messze, az ég alatt* realiztikus életképnek indul: a *láthatatlan gumiszálon* röpdülő bogár mozgásformájának képzetét bővíti, ugyancsak analógiásan, a szeretők egymás körül kevergő lelki életének miniatűr drámájává, majd fohászzkodásra emlékeztető beszédhelyzetbe, másrészt rálátásos perspektívába emelkedik a vers jelentésszintje. Az *Elgurult napok* mintha fölvevő készülék *svenkelő* (egy szinten folyvást mozgó) technikájával készült volna, úgy követi a földön hempergő, hullott gyümölcs útját, míg a látvány erősödő ritmusa mélyebb jelentésre eszméltet, hogy hirtelen magasabb vizuális képsora a favágó alakjában az elmúlás tragikus nagyságára ébresszen.

Babits óta, napjainkra a mozi élménye népszórakozássá vált, és poétikai szemléletformák filmszerűségének jobbára csak előzményére mutathatunk az ő lírájában, nem pedig példájára. Képes Géza *Helsinki-i képeslap*-ja címének már második fele (*egy kissé budapesti is*) előre jelzi, hogy a vers két, térben egymástól távoli képsort kapcsol össze. A visszapergetés (*flash-back*) művészetközi alkalmazása fűzi össze, s ez két különböző idősíket egymásra úsztatását jelenti már, az erős helyi színekkel festett helsinki találkozást és egy közös hajdani, budapesti jelenet élményét. Zelk tag lélegzetű *Sirály*-ának lüktető szabad asszociációs kifejezésrendszere, valamint konkrét és képletes, emlékezetbeli és eszmélkedő képsíkainak szakadatlan kölcsönös átfedése mozgóképszerű pergéssel, másodlagos kifejezésként erősíti föl az emberi veszteségnek a személyen túlmutatató erejét.

A *Sirály*-on azonban már látszik, hogy költője okult az *Újhold* műhelyeinek egyik-másik szemléleti eljárásából. Hadd érezzem ebből valamit egyetlen, de annál ékesszólóbb példa, Pilinszkynek még 1954-ből származó *Apokrif*-ja, melynek műformája lírai mítosznak is tekinthető. A vers gondolatmenete az eszkatológikus vízió, a látomássá lényegült, valóságos emlékképek, szorongások álomi préséből sajtolt, antropomorf látományok és eszmefűzések pulzálásával teljesedik ki, tehát filmszerű formanyelven, epikus folyamatként tárgyiasítja a lelki élet földrengéseit.

Babits mozgóképszerű kifejezésformáit az érzések *tremoló*-ja kíséri. Az *istenek halnak, az ember él* verseitől kezdve megfigyelhetjük, hogy még kevésbé filmszerű alkotásaiból is mindig kivethető az *érzelmelek kardiogramja*. A szélsőségek közt hanykódó heves élet érzékeltetésére a költő, aki fiatalon a felhőkkel veszekvő vaskos képzetek kontrasztjával próbálta visszaadni a zajló élmény elevenségét, érett fejvel ellenpontozott esztétikai sorselvek közt, erkölcsi dráma alakjában megélt érzelmek forró-hideg váltakozását menti át verseibe. A *Vers a csirkeház mellől* a belenyugvás és az erkölcsi súlyú cselekvés közt választás külső-belső drámáját a középkori „test és szív vitája” műfaj analógiájára kottázza le. A *Gondok kereplőjé*-nek nyitánya kivételesen a fővárosra utal, de épp ez a körülmény szabja meg elégikus érzelmi kardiogramját. A téli álmodó, havas környezet rajzából a növényi természetnek egy elgondolt, antropomorf képén át kozmikus és bejárható távolságokat testvériesítve pásztázik a képzelet, majd a lelki sóvárgást a zárt lakásból szabadba vágó madár alakjába vetíti, végül a fantázia hangasszociációk útján nekilendül, az elfojtott harmóniavágy a kereplőjét csörgető bélpoklos Brueghel-i látományába csap át, amit a befejezés gyötrelmes ónarcképpül nagyít ki. A *Gondok kereplője* megfigyelés és kép-

zelgés dialektikájával filmszerű, de látott és képzelt élményének váltakozásánál is szembeötlőbb érzelmi zajlása, melynek kardiogramja hegy-völgyek erősen pulzáló görbét mutatja. A még kevésbé filmszerű *Medve-nóta* hangütése a drámai valószínűség, záróakkordja viszont groteszk fantáziakép: a kezdő és a végpont között igen nagy az érzelmi fáziskülönbség.

Akadnak Babitsnak olyan kései versei, melyek poétikai műszóval a „születőben levő vers” (poème en devenir) mintapéldái, mint pl. a *Botozgató*. A költő leír egy történetet, és kísérelő zenéül a történet közben benne fölvert, háborgó érzéseket lekottázza. Természetesen a jelenet alakulására az érzelmi hullámváltozás visszahat, s ez a kölcsönhatás vág medret a vers fogalmi és formai közlésének. A *Botozgató* esetében a beszélő – a költői én –, mint botjára támaszkodó lábadozó cselleng egy parkban – tudjuk, a budapesti Városmajorról van szó –, és az eseményt megelőző nemzedéki ellentétek, viták hatására, tavaszodó környezete mintha megelevenednék, s a zsendülés folyvást csúfolná az idős, megviselt sétálót. Ahogy a képzeltetés fokozódik, a parkbeli köszálás egyre idegtépebb, s a *Botozgató* belső formája, ill. mondatfűzése a kétszintű izgalmat egyaránt közvetítve válik igazi „születőben levő vers”-sé.

A „születőben levő vers” a világirodalomban már polgárjogot nyert lírai forma-szerkezet, de Babits költészetében az *érzelmek kardiogram*-jának csak egy változata. Nemzedéktársai általában egyetlen indulatból és egy öntésű érzelmekből építették föl verseiket, mert hagyományos műfaj (óda, epigramma stb.) egynemű közegében maradtak, vagy pedig, s ez az érdekesebb jelenség, a lírát az élmény emlékezeteként éltek át, s a költői tárgyat végig azonos hangulatban értelmezték. A húszas évek Juhász Gyula-verse a visszarevedés elégiája, ahogy a *Jubileum* fölütése és záróakkordja fogalmakkal, grammatikai ismétléssel jelen és múlt szimmetriáját kimondja: *Húsz éve röpült Blériot először... és: Húsz éve nincsen számomra remény*. Kosztolányi elragadtatásának magas C-jét végig ki tudja tartani (*Marcus Aurelius, Ének a fiatalokról*) vagy az utolsó hangig regiszterének mélyebb fekvésű, komor tónusán dalol: ilyenkor verse anti-himnusz. (*Száz sor a testi szenvedésről*) A *Lélektől lélekig* kötetet rezignáció hatja át, csak korábbi lírájához viszonyítva új, hogy Tóth Árpád életképi, sőt jobbára természeti motívumból exponálja számos versét. (*Erdőszél, Bazsalikom*) Velük ellentétben az érzelmi kardiogram Babitsa elsősorban saját gyermeke, hiszen már a tízes években írt néhány ditirambusa, elsősorban a *Húsvét előtt*, a belső élet háborgásának hiteles visszhangja. De akkor a költő mintegy párbeszédet folytatott a közönséggel, csak annyira cserélgetett hangnemet és érzést, amennyire egy hagyományos műfaj kezei engedték. Életének és költészetének delelőjén érzelmi forrongását ellentétes sorsérzései is fölerősítik, s mivel nem közönséghez fordul, hanem nyugtalan lelkiismerete bírja szóra, nem reprodukív képzelete szemléltet, hanem alkotó fantáziája ad más dimenziót élményének: ezért az a bizonyos kardiogram többszörösen zaklatott belső világának mindig egyszeri állapotait tükrözi.

A fiatalabb nemzedékek sokat megértettek ebből a leckéből. Szabó Lőrinc pályája csúcsán, pl. az *Őszi meggyta* s még inkább a *Mozart hallgatása közben* indulati lüktetését fejezte ki az *érzelmek kardiogramjával*. De találunk példát hatására Rónay Györgynél (*Az öreg költő*), Radnótinál (*Ez volna hát...*), sőt még az avantgarde-ből kinőtt Berda költészetében is észrevettük „indulati feszültségének ingadozását.” (Lator László)

A háború után Babitsot az etikai számadás gondja és a közösségi erkölcs válsága aggasztja. Etikai aggodalmaival összhangban egy-egy esszéiben fölvetett probléma, olykor a nyelvi fordulatok erejéig, mindenekelőtt lírájában vissza-visszatér. Ezt az alkotáslélektani jelenséget kíséri *értekező lírájának* kialakulása. Már *A gazda bekeríti házat* leíró részleteinek disszociációját és allegorisztikus célzatait a rejtett dialógus helyzetében elmondott, nemzedéki feszültségről és társadalmi-politikai erkölcsről hírt adó elmélkedés igazgatja. Az esszéisztikus vers mintaalakja, *A felnőtt karácsony* a gazdasági válság mélypontján, 1930 decemberében született, s a téli föld és a társadalmi tél nyomorának képzeteihez fűzött eszmélkedések sorozata. A *Restség dicséreti*-t költője meg éppen esszének szánta, amint ez a Babits-hagyatékban föllelhető, terjedelmes, töredékben maradt próza eredeti kéziratából kiderül, hiszen a költő

első szövege háromnegyedét fordulatok, sorok, fél versszakok terjedelmében magasztosította értekező gondolatmenetéből költészetté. Úgy tetszik, Babits esszéisztikus lírájának bátorítására lelte meg az egyéniségéhez illő, racionalisztikus költészet eszmét eszmével szikráztató szemléletformáját Vas István, mely pályája második szakaszától egyik uralkodó alkotói vonása, hiszen miként maga mondja, az értelem jegyében szól „azokról a dolgokról, amikről értelmesen beszélni lehet”, de az értelem fölöttiekről is.

Babits idegen szavai hol érdesítik, hol megcsillantják a gondolatmenetet. Előfordul, hogy a műszó magát az idegenséget, a tény versbeli, belső ellentmondását domborítja ki: *Hogyan lépett e primitív Madonna / e volutás, barokk párkányra?* (*A Madonna fakírja.*) Másutt az idegen szó párhuzamot nyomatékositó stílusallúzió, például Berzsenyi remete életmódjára utal: *Ne lesd a poétát, tirannus világ!* (*Levél*) A politikai-szociológiai szókincs érzelemzajlásos természetfestő versben a tágabb szöveggörnyezet történelmi mozgásformáival bővíti a jelentést, – a *Tavaszi szél*-ben az újat hozó átalakulás, az *Esős nyár*-ban a tragikum felhangjaival. Babits után az idegen szavak intarziája a versben a kontraszt színek analógiájára hat, s a leg tudatosabban először a *Te meg a világ* Szabó Lőrincének dikciójában, mégpedig szkepszisének hangulati kifejezésére. Az idegen szó képzetek ellenpontozására, hangulati diszsonanciák elérésére hivatott az *Újhold* egyik-másik költőjének (Lakatos István, Nemes Nagy Ágnes) szóhasználatában is.

Képzületét Babits sokáig a fantasztikum kifejezésére fordította. Későbbi, érett művészete, a reproductív fantázia ellenpólusán, a természet életében rejtekező „szellemeket” szabadítja föl alkotó képzeletével. Az igazi, teremtő képzeletről azt vallja, hogy „a lélek fölroptatására s a világ kitágítására való.” (*A hazugságok paradijsoma*) Érdekesen különös jelenség, hogy a mindinkább etikai kérdésekre fogékony Babits életképi fogantatású verseit olyan fantáziaképekbe futtatja ki, melyek az álom igazságtételét vagy éppen a lidércnyomás önbüntetését sugallják. A *Mint különös híromdó*... a fegyverező világ képsorát a tenyészet életritmusával állítja szembe, és a történelem vasból vert törvényét az örök körforgás természeti víziójában oldja föl. De gondolhatunk más verseire is, a *Hegytetőn*-re vagy a *Micsoda főstmény!*-re: az egyik az éberálm mámorával ad feleletet a kicsinyes jelen gondjaira, a másik fenyegető sejtellemmel szembesíti az egyéni élet túl szűk érdekkörét. A jó szomszédhozása, hiányának réme fejeződik ki a morális parancs megnevezése helyett a fantázia formanyelvén. Babits nyomán a történelem és erkölcs kérdéseire képzeletbeli jelenettel válaszol Radnóti (*Trisztánnal ültem, Októbertvégi hexameterek*), de a fantázia irrealitásával hiteti el etikai vagy metafizikai problémáinak a szokottnál hatalmasabb arányát Jánosy István is, főként első kötetében. (Pl. *Mondd, ki vagy?*)

Mire nem adott példát Babits? Mindenekelőtt ne feledkezzünk meg más, kortárs hatásközpontokról: az avantgarde-ról, mely nálunk elsősorban Kassák követését jelentette; Füst Milán költészetének csábításáról, melynek erejét a *Nehéz föld* Illyésének és az induló Weöresnek több verse, Pásztor Bélának egész költői világa példázza; sose szűnt meg Ady varázsa: hatása alól a még félig kamasz József Attila sem szabadulhatott. Az új népiesek meg éppenséggel Petőfi, Csokonai példájára tekintettek vissza.

Minden nagy egyéniség körvonalait hiányai rajzolják ki. Babits költői leckéiben van egy közös vonás, a vers szerkezetességének, az architektúrának az eszménye. Még a szemléleti vagy esztétikai ellenpontozás is arabeszekkel pántolja szerkezetét a Babits-verset, diszsonanciái az energiák különböző szintjéről tanúskodnak. Poétikai eszménynek irányát jelzi Magyarországon úttörő lelkesedése Proustnak épp csak megpendített élményekből is szerkezettel építkező műve iránt, és idegenkedése Joycennek a szabad természettel egybevágó, prelogikus megnyilvánulású művészetének mozaikképétől. Babits ars poeticájából kimaradt a talányos tudatkifejezés, az ösztönös, hirtelen gondolkodásra jellemző, hézagos kompozíció. Egyetlen kivétel alóla *A szökevény szerelem*. Természetesen nem láthatott a jövőbe, nem ismerte az anti-lírat sem.

Babits-apokrif a „Jónás könyve“ utánról

*Züllött és gögös a világ,
csak nem sikerül rendbe tenni.
Akart vagy túrt próféta-ság,
Ninive . . . Jónás . . . cethal . . . ennyi.*

*Jónás . . . cethal s új ostorok,
s holtig termék, bölcs Istenem.
Vagy csak szokásból gajdolóok?
Hát termés az, mely így terem?*

*Hittem, hogy rontok, építetek,
s hány csőd ért és hány mozdulatnál.
Rím, szó, pont, vessző, ékezet –
s több lett-e egy-egy tiszta lapnál?*

*Nyugalom kellett, béke, csönd,
de rám dörgött a „Kelj fel és menj!”
S míg ugattam a bün-özönt,
kavartam botrányt Ninivében.*

*Ó, jobb lett volna árnyain
kertemnek a hegyen ledülni,
s egy pintes könnyű szárnyain
tetszőbb tájakra menekülni,*

*vagy nézni, ahogy a hajók
a szürke-zöld vizet hasítják,
s a megroncsolt felszint habok
sebhintőporával csitítják;*

*igétlenül, igátlanul
örülni az örülhetőnek,
s bár a napok virága hull,
nem vélni, hogy ez már előleg –*

*Hiába! – Máshogy lett, nem így:
küldtettem egyre Ninivébe,
s ahogy rossz gégémtől telik,
nyílik szám most is az ígére.*

*Torkomban új s új buzdulás,
az eleve elrendelése,
nem használ a szabadkozás
s a szörnyű nyisszentés, a késé,*

*csak termék, termék . . . Nagy az Úr:
a szó enyém, övé a fegyver.
Hát mondom, bár vér is tolul
számból rikács intelmeimmel,*

*mert egy-egy szó későn-korán
csirát lök tán ki, s végre béke
s igazság költözik nyomán
a züllött, gögös Ninivébe.*

BABITS ÉS ILLYÉS

A még romokban heverő fővárosból, 1945 tavaszán, Illyés dunántúli körutazásra indul: a földosztás eredményeire kíváncsi. Az autó Szekszárdra is betér vele, a virágzó Szent László utcába, ahol a Séd partján álló egyemeletes, fehérre meszelt családi házban fölkeresi Babits idős édesanyját. Babits három és fél éve halott. Halála óta most találkozik először Illyés a költő édesanyjával. A *Hontoglalók között*, a dunántúli földosztásról írt riportsorozat egyik fejezetének végén olvassuk ezeket a sorokat: „El kell simítanom a homlokomról a napszamosok vaskos gondjait, hogy elmondjam a halkszavú, halkmozdulatú, törékeny anyának fia utolsó napját.”

Élesen, keményen metszett kép, hidegtűvel megörökített rajz. Egyetlen mondat, és az idő két síkjából három arc néz ránk: a múltból a haldokló, ötvennyolc éves költő, a jelenben a megtört, matuzsálemi korú édesanya és a Babits haláláról a szemtanú hitelességével beszámoló negyvenhárom éves Illyés. A pillanat mindenképpen olyan, ahonnet kilátás nyílik két irányban, vissza és előre, a múlt és a jövő felé: Babits és Illyés viszonyára a mester életében, és Babits és Illyés kapcsolatára a mester halála után. Illyés halálával most már ez a kép is befejezett, végérvényes, a „leltárnak” ez a rovata is lezárult.

Babits és Illyés között az „érintkezési pontok” jórészt föl vannak tárva, de nem annyira, hogy kapcsolatukról már mindent elmondtunk volna, hogy újabb adatok és értelmezések ne árnyalhatnák, ne gazdagíthatnák a képet. Könnyebb a kapcsolat keretét, külső történetét megrajzolni, mint a belső motívumokat, a lelki indítékokat föltárni, a pszichikai mozzanatokot elemezni.

A dombóvári majd bonyhádi gimnazista diákevek után Illyés Budapestre kerül, és a negyedik osztályt a Munkácsy Mihály utcai gimnáziumban végzi. (Az iskola a világháború alatt a Bulyovszky utcai reálgimnázium épületében működik ideiglenesen.) Ekkor történik első „találkozása” az ott tanító Babitscsal, aki nem volt Illyés tanára, s akit egy háborúellenes verse miatt éppen akkoriban súlyos támadások érnek: az érettségi vizsgák idején az emeleten lábatlankodó tizenöt éves kisdíákot türelmetlenül letessékeli a negyedik emeleti folyosóról. 1917 szeptemberében Illyés az Izabella utcai kereskedelmi iskolába iratkozik, új, művelt barátokra tesz szert, maga is sokat olvas. Amint a *Beatrice apródjai*-ban elmondja, kezébe kerül Babits nagy Vörösmarty-tanulmánya, és egyik barátjától kölcsön kapja *Recitativ* című kötetét. Ezek azok az olvasmányok, amelyek alapján megismeri és megkedveli a költőt. 1922-től négy éven át Párizsban él, a Nyugat ide is rendszeresen eljut hozzá, itt találkozik Babitsnak a folyóiratban megjelent írásaival, verseivel és tanulmányaival.

1926-ban tér vissza Magyarországra. Már a következő évben kritikai írásait közli a Nyugat, majd 1928-ban verseit is publikálja a folyóirat. Azután, hogy első versei megjelentek a Nyugatban, megismerkedik Babitscsal, aki részt vesz a folyóirat szerkesztésében, 1927-től a Baumgarten-alapítvány irodalmi kurátora, majd 1929-től, Osvát halála után Móricz Zsigmonddal a Nyugat társszerkesztője. Amikor találkoznak, Babits negyvenöt, Illyés huszonhat éves, s bár a tizenkilenc év különbség mindig megmarad közöttük, kapcsolatuk egyre mélyül, egyre bensőségesebbé válik, és zavartalanul tart Babits haláláig. Ma már azt is látjuk, hogy a barátság mindkettőjük számára meghatározó jelentőségű volt: Illyés, aki senkivel sem került tanítványi viszonyba, s a legkezdetektől megőrizte írói szuverenitását és gondolati-szellemi önállóságát, Babits leghűségesebb védelmezője és védelmezettje ma-

radt, Babits viszont, akinek nem egy „fölfedezettjében” és fiatal pártfogoltjában csalódnia kellett – gondoljunk csak Szabó Lőrinc szembefordulására vagy Németh László heves szakítására –, szinte féltékenyen vonzódott Illyéshez, akiben megtalálta azt a barátot, aki mindvégig kitarított mellette. Viszonyuk különösen akkor válik szorossá, napi munkakapcsolattá, amikor Babits egyedül lesz a Nyugat főszerkesztője, és Illyés a folyóirat versrovatának vezetője.

Illyés már 1928-ban hosszú, kiemelt tanulmányt ír a Nyugat-ban Babits új verseskötetéről, *Az istenek halnak, az ember él*-ről. Költészetét a legrangosabb példákkal veti egybe. „Babits Mihály – olvassuk – a kor egyetlen magyar hazafias költője, abban az értelemben, ahogy Vörösmarty és Petőfi vitték ezt a szót. Vagyis, aki a legmagasabb emberi szempontból reagál korának változó magyar eseményeire.” A következő évben a Nyugat-ban megjelent szép, önmegszólító versét, lírai önarcképét, a *Pünkösdi ének*-et Babits Mihálynak ajánlja, majd 1932-ben ismét verssel, egy esztergomi látogatás emlékét megörökítő, ironikus hangú, a magára erőltetett közömbösség megállapításait sorjázó költeménnyel, a *Paprikák*-kal tisztelgő. A költemény ajánlása: „Babitséknak emlékül, szeretettel”. (Akkik nem érzékelték és nem értették meg a vers ironikus hangját, hevesen megtámadták a költőt.) 1935-ben Illyés cikket közöl Babits *Haláltjai* című regényéről. A kor anyagából épült remekműnek mondja, olyan „alapozásnak”, ami folytatásra vár: „A könyv nem fejeződik be, az író szinte erőszakkal tépi el a szálakat, hogy munkájában megállhasson. De az eltépett szálak is mutatják a következő mű színezetét, a szöveget, melyért érdemes volna azt is elkészíteni.” Babits Illyésnek még egy harmadik, hozzá szóló költeményét olvasta életében. A vers – *Ha mindent elvesztünk mi...* a címe – Babits súlyos gégeműtétjéről szól, és az Est 1938. április 3-i számában jelent meg, nemsokkal azután, hogy Babits hazamehetett a Park-szanatóriumból.

Egymás személyének és munkájának megbecsülése kölcsönös. Amikor Babits még hitt abban, hogy a Nyugat első nemzedéke után föllépő írókat maga köré gyűjtheti, és kereste a kapcsolatot a fiatalokkal, a lakásán tartott „latinórákra”, a klasszikus irodalomról, az antik világszemléletről folytatott beszélgetésekre – Szabó Lőrinc és Németh László mellett – Illyést is meghívja. Illyés figyelmét írásban a *Három öreg*-ről szóló kritikával 1932-ben, a Nyugat-ban viszonzozza először. Illyés a kész verset Babitsnak mutatta meg először: „Izgottan érkezett lakásomra, még nem ebédelt, egész délelőtt írt... Szerényen s kissé tétován kezdte a fölolvasást, mégis valami titkos büszkeség lázában, mint aki maga sincs tisztában műve értékével, vagy nem mer hinni benne, ámbár titkon és belülről nagyon is hisz és tisztában van...” – írja Babits. Később számos más Illyés-műnek is ő az első olvasója – például az Esztergomban, 1932 nyarán született *Hősökről beszélék*-nek, melyet Babits „paraszt triptychon”-nak nevezett, s melynek keletkezéstörténetét viszont Illyés írta meg 1945-ben, a mű második kiadása idején. Babits még további két kritikát írt Illyésről, az egyiket 1935-ben az *Oroszország*-ról, a másikat – talán ez a legemlékezetesebb, legtöbbet idézett írása – a következő évben a *Puszták népé*-ről. Babitsék csaknem minden nyáron meghívják Illyést Esztergomba, előhegyi házukba, s többször járnak együtt közös szülőmegyéjükben, Tolnában és Szekszárdon. Amikor a nagybeteg Babits utoljára utazik Szekszárdra, hogy elbúcsúzzék – hogy utoljára búcsúzzék el – szülőföldjétől, akkor is Illyés áll mellette a város fölött a Bartinán, Cenci néni keresztje tövében. 1941. március 12-én tartja a Nyugat a Zeneakadémián Illyés költői estjét. A bevezető köszöntőt Babits Mihály írta, az esten személyesen részt vesz, de a nagybeteg, hangját vesztett költő szavait már más olvassa föl. Kapcsolatukban talán a legfontosabb, hogy nemcsak Illyés tanult Babits-tól, hanem fordítva is: Babits kései versei sok rokonságot mutatnak fiatalabb költőtársa stílusával, Babits utolsó költői korszakának hangváltása aligha következett volna be Illyés költészetének ismerete nélkül. Sötér István írja: „Ha Babits utolsó verseit olvassuk, Illyés sugallatát lehetetlen bennük fel nem fedoznünk.”

Annak bizonyosságára, hogy milyen erős lelki szálak fűzték őket egymáshoz, s hogy Babits milyen önzetlenül elismerte és támogatta a fiatal, más indíttatású s egyben-másban eltérő poétikai elveket valló költőtársát, álljon itt egy kevésbé is-

mert – mert levélben megfogalmazott – megnyilatkozása. Amikor 1932-ben a mindössze egy esztendeje működő Janus Pannonius Irodalmi Társaság új tagokkal kívánta bővíteni sorait, és a társaság főtítkára, Lovász Pál Babitshoz fordult: mi a véleménye, ha az egyik megüresedett tagsági hely betöltésére Illyés Gyulát kérnék föl, Babits – többek között – ezt válaszolta: „A magam részéről választásotokat nemcsak szerencsésnek tartom, de meg vagyok győződve, hogy az méltóbb embert a fiatal generációból nem érhetne. Illyés Gyula a magyar lírának nemcsak nagy reménye, de már kész és el nem mellőzhető értéke is. [Gondoljuk meg: addig mindössze két verseskötete, a *Nehéz föld* és a *Sarjurendek*, valamint egy hosszabb költeménye, a *Három öreg* jelent meg önállóan!] Gyökeresen magyar s mégis európai kultúrájú költő, s az irány, melyet képvisel s részben vezet, a legrokonszenvesebb és legszükségszerűbb újabb irodalmunk fejlődésében. Illyés igazi mély lírai tehetség, s emberi tulajdonságai is a legszeretreméltóbbak.” (Tegyük ide zárójelbe foglalva Illyés sorait is, melyeket 1956-ban írt, amikor tudomására jutott a levél tartalma: „Szívesen beleegyezem, hogy Babits Mihály rámvonatkozó sorait felhasználják... Ezeket a sorokat én sem ismertem. Meghatva olvastam őket; meghatva idéztem föl Babits Mihály nemes alakját, ezúttal is.”)

Babits és Illyés barátsága tizenhárom éven át, Babits haláláig tartott. Majd továbbí meggyenkét év telt el – a másik költő haláláig –, ami alatt Illyés hűséggel és sértetlenül megőrizte költőtársa emlékét. (További „időjáték” a számokkal: Illyés 1960-ban érte el a halott Babits életkorát, akkor töltődött föl közöttük a tizenkilenc évnyi távolság, és attól kezdve Illyés lett az idősebb barát.) Már Babits halálakor, a gyász döbbenetében vers szakad ki belőle, a *Szabad halott*: „Csöndes barátom, egy nap / és szelid száz milyen vad, / iszonyú indulatnak / szavát kiáltja, fennen!” Illyés költőként 1941 után is gyakran – mintegy nyolc-tíz versben – idézi Babits emlékét, talán a legpoétikusabban – mert áttételesen, közvetve – a *Szekszárd tél* című közismert költeményben. Babits ravatala mellett Illyés beszél íróársai nevében – két éve folyt ekkor már a második világháború –: „Köszönjük neki a méltó hazát s a népek hazáját, Európát, melyet úgy szerzett meg, hogy szellemünk határait a végtelenségig terjesztette. Köszönjük neki ezt a nemes hódítást s azt a vigasztaló dicsőséget, hogy volt pillanat, amidőn Európa hazátlanná vált eszméje Magyarországon talált menedéket, az ő szívében. Csodálkozni fog a világ, ha majd felfedezi, hogy a két ezrede vívódó lelki rend, az értelem, a szabadság és a szépség oltártüzét e nehéz esztendőknben hol táplálták tovább, s ki táplálta.” A beszéd nyomtatásban az Illyés szerkesztette *Babits Emlékkönyv*-ben jelenik meg, mely hetenként magyar író, tudós és művész tiszteletadását tartalmazza Babits emléke előtt. Mivel a Nyugat lapengedélye a szerkesztő személyéhez volt kötve, Babits halálával a lapnak automatikusan meg kellett szűnnie. A Nyugat folytatásának, szellemi örökösének tekinthető folyóiratnak, a Magyar Csillag-nak a szerkesztését az íróársak bizalmából és tiszteletéből Illyés vállalta, és irányítja a lapot egészen 1944 márciusáig, kényszerű megszűnéséig. Illyés 1945 után is hű marad Babits szelleméhez: 1945-ben a *Hősökről beszélék* második kiadását Babits emlékének ajánlja, majd Babits nevének zárlatossá válása idején, a szellemi élet légritka éveiben is tanúságot tesz mellette, szót emel a Babits-rehabilitáció érdekében, „pöre újrölfvételét” sürgeti. 1954-ben Ferenczy Béni szép Babits-síremlékének avatásakor beszél, s ott van Szekszárdon 1967-ben, amikor megnyitják a múzeummal alakított Babits-házat. Irodalmi tanulmányainak kétkötetes gyűjteményében, az *Iránytűvel*-ben nem kevesebb, mint tíz írás foglalkozik Babits Mihállyal, s ezek közül őt a költőtárs halála után keletkezett. Ezekben az írásokban egyre teljesebben vállalja Babits örökségét, s – akárcsak számos más halott íróársával kapcsolatban – nem a hajdani különbségeket, a társadalomszemléletükben megmutatkozó eltéréseket emlegeti, hanem azt, ami harcukban közös volt.

1932-ben mondja Illyés Babitsról (az *Ingyen lakomá*-ban olvasható *Egy előadói esten* címmel): „Babits pályája nekünk eleven út, a mi útjaink között húzódik, természetes, hogy tőle is harcot és szövetséget várunk első célunk elérésében, ami az ő nemzedékük célja is volt: a híres magyar ugar testének és szellemének fölszaba-

dítása és emberiesítése, hogy méltó helyet kérhessünk majd a készülő világban.” Illyés pontosan fogalmaz. Világosan látja a határt, ami a Nyugat ún. első és második nemzedéke között húzódik, s az elválasztó különbséget – ha úgy tetszik: ellentétet –, amely Babits és saját világlátása – elsősorban: társadalomszemlélete – között mutatkozik. De azt is tudja és vállalja, hogy az eltéréseknél erősebbek az összekötő szálak, azok az elvek, amelyek művészeteszményüket és irodalomszemléletüket rokonítják. Babits Illyésben látja az új magyar irodalom folytonosságának letéteményesét, és Illyés az, aki nemzedéktársai közül talán a legerőteljesebben vállalja és valósítja meg műveiben az irodalmi folytonosságot.

Ha csak röviden is, hivatkoznunk kell az okokra, amelyek kapcsolatukat megteremtették, és alapját adták egymásra találásuknak. Az egyik a közös szülőföld „fölfedezése” és a szülőföldélmény, a szülőföldhöz való vonzalom azonos intenzitású megélése. Földik voltak. Illyés első verse, ami a Nyugat-ban 1928-ban megjelent, és amit Babits tőle először olvasott, s ami után üzent neki, hogy szeretné megismerni, ezt a címet viselte: *Szülőföldem*. A másik ok irodalomszemléletük, irodalmi nézeteik rokonsága. Egyikük sem érte be a hazai horizonttal, mindketten világirodalmi mércével mértek. Babits inkább az antik világszemlélet, a „homogén görögség”, a „római férfiasság” eszméit vallotta, és a kortársi irodalomból az angolok irányában tájékozódott. Illyés a francia irodalmat ismerte kitűnően, s vonzalmát a kísérletezéshez, igényét a belső megújulásra élete végéig megőrizte. A harmadik ok: világszemléletük központi gondolata azonos volt, a humanizmus. A humanizmus, amely tud toleráns és harcos lenni, befogad és nem kizár, értéket véd és nem rombol. Az a humanizmus, amely nem tűr meg maga előtt semmiféle jelzőt, mert valóban az embert, az ember által létrehozott értékeket tiszteli.

Babits és Illyés kapcsolatában is igazolódik a latin szólás, Niels Bohr, a kvantumfizika egyik megalapítójának kedvelt gondolata: *Contraria non contradictoria sed complementa sunt*. A különbségek (az ellentétek) nem kizárják, kiegészítik egymást. Babits és Illyés barátsága arra példa, hogy az igazán nagy értékek – még ha különbözők és eltérnek is egymástól – nem kizárják, hanem elfogadják, kiegészítik, föltételezik egymást. A két író egymásban nem „urbánus” és „népi” írókat látott, s kettőjük kapcsolatának vizsgálata is fényt vet arra, hogy nem azok voltak. Mindketten nemzeti költők, akik magyarság és Európa szintézisére törekedtek. Amit Illyés mondott Babits ravatalánál, ma már Illyésről is érvényesen elmondható: „Köszönjük neki a méltó hazát s a népek hazáját, Európát, melyet úgy szerzett meg, hogy szellemünk határait a végtelenségig terjesztette.”

BERTÓK LÁSZLÓ

Ártatlan érc

Borsos Miklós pécsi Babits-szobrára

*Az a dőfés a nyakba, hátulról,
hogy beletörött, hogy kimetszhetetlen,
s hogy ott áll mögötte, s legokosabb
reá hagyatkozni, úgy moccanni, ahogy
árnyéka mozdul, úgy húzódni a fa mögé, sarokba,
úgy az emberek nézése mögé,
hogy a nehezék, a test, a szigonyon,
úgy hátrálni a nagy vizekig, hogy azt is
mindenki szeme előtt, s tudni, hogy
az eddigi nyom, az is becsapás, csak ide,
csak a térre szaladt le, csak onnan
látni, hogy mintha oda ment volna, miközben
elromlott az összes igazolvány, a vénék
mind a fal felé, az ifjak
gyanútlanok, a történelem
gyámoltalanabb a kifordult esernyőnél,
s a filozófiához és a fényképezéshez
napfény kell, miközben
egykapus a játék, s labdaszedőnek
önként mégse, azazhogy
emberi mértékek szerint
megszégyenülve, s menthetetlenül
lázadva végig, akkor is, ha csak
az ijedt álarc útvesztőiben, ha csak
szoborként, maga elé tartva a megadó,
ártatlan ércet, s ha csak helyben
szaladva tolyvást, amíg erejéből
telik s lehet, amíg mögötte
kifújja magát, s úgy tesz mintha már
nem törődne velünk.*

EMLÉKSOROK

EGY PÉCSI EST TÖRTÉNETÉRŐL

„... messze tüstölő Mecsek zöld teteje újít...”

A tisztelettől övezett centenárium idején próbálom felidézni egy húsz év előtti, Pécsen rendezett Babits-est emlékét, mely akkor vállalkozás volt a javából, azonkívül egyik mellőzött művét megismételhetetlenül revelálta. Az előző idők szűkeklü kritikája – köztudottan – szinte kitéssékelte a költőt irodalmunk magas értékei közül. A 60-as évek elején, mint annyi mást, őt is kezdtük rugalmasabban, árnyaltabban tisztelni, de jócskán hatottak még az elutasító beidegződések „erősen polgári, dekadens stb.” voltáról, ami nem könnyítette az irodalmat kedvelő, de nem szakmabeli közönség tájékoztatását és tájékozódását. Márpedig akkoriban volt ilyen közönség Pécsen. Intézmény is volt, mely érdeklődését felkeltette és kielégítette, az akkor *Pécs Város Művelődési Háza* nevet viselő mai Doktor Sándor–Zsolnay Művelődési Központ. Még javában a város központjában, a Déryné utcában működött, és a 60-as években – többek között – rendszeres irodalmi estjeivel vonta magára a figyelmet. Ezeknek gazdag történetük van. A 60–63-as esztendőkből a történet Németh Antal nevével, tevékenységével forrott össze. Ha sor kerül művészi pályájának feltérképezésére (ahogy azt ma már többen sürgetik), nem maradhat rajta fehér folt az életművéhez szorosan hozzátartozó, „nem hivatásos” deszkákon ekkoriban és itt megvalósult rendezéssorozata. E sorban az utolsó – 1963. november 30-án – éppen a Babits-emlékest volt.

Még 63 tavaszán a 63/64-es szezon tervének készítésekor vetette el a magvát Németh Antal, mikor a 80. születési évfordulóra novemberben Babits-műsort s ezen a *Laodameia* bemutatását javasolta. A pillanatnyi légkör, a körülmények és a mű ismeretében ettől mindenkinek égne állt volna a haja; emlékezetem szerint nekem is, de jobban bíztam a rendezőben. Ő meg bennem. Ugyanis – kialakult szokás szerint – a műsor szerkesztését, a szövegek dramaturgiai előkészítését világos instrukciói alapján rám bízta. Később, az est érdekességének, hitelességének növelésére, ő ajánlotta Basch Lórántot, aki Babitscsal volt kapcsolatának személyes részleteiről biztosan éppoly szívesen beszél, mint rendelkezésre bocsátja a birtokában levő, eredeti Babits-hangfelvételeket. Az ötlet azt is sugallta, hogy oktató ismertetés hiján, ezúttal halljuk magát a költőt szó szerint és jelképesen is. Így történt.

Basch Lóránt meghívásában az őt ismerő Tüskés Tibor járt közbe, és okt. 31-én kelt levelében az idős kurátor már megnyugtatóan, hogy a hívásnak „*örömmel fogok eleget tenni. Talán némi szolgálatot is tudnék tenni tapasztalataimmal az est ere mindenkinél hivatottabb, a Babits tiszteletben barátomnak tekintett, rendezőjének. Annál is inkább, mert Babits hangját hallatni, a birtokomban levő lemezekről, – talán emelné a műsor szuggesztív erejét.*” Akkor nem jelentett éppen idegcsillapítást számomra az ettől kezdve néhány naponta hozzám intézett expressz levelekben zsúfolódó tanácsok tömege, melyekből tapintatosan leplezett aggodalom sugárzott. „*Távrolról se aggályoskodás a nivóban, vezetett és vezet engem. Én jól tudom, hogy Pécs kulturálisan magas teljesítményre törekszik és el is éri. Engem kizárólag az vezet, hogy a költőt a legnagyobb (!) mutassák be, ha már végre elértük azt, hogy bemutatható. Ne a 'kinőtt ruhái'-ban, – ne a játékosat, csilingelőt, – a kemény, a bátor, a tiszta és mélységesen humán Babitsot.*” A többoldalas címfelsorolások és változó alternatívák rengetegében egy jellemző bekezdés rávilágított az aggá-

lyok – egyik fő – okára. A nov. 9-i levélnek ez a része a *Laodameiát* érintette. „*A Laodameiával kapcsolatban is volna észrevételem. (A Rádió nemsokára sugározni fogja.) Súlyosan terhelné a műsort és pláne felolvasva egyhangúvá tenné. Míg néhány nagy Babits vers és a Szekszárdi kadarka például – színesebbé; de semmi Szépnék – és a Laodameia az – nem akarnék kerékkötője lenni. Gondolja meg, kedves kartársnőm.*” Természetesen sem okom, sem lehetőségem nem volt „meggondolásra”. Basch Lórántnak sejtelve sem lehetett arról, hogy a műsor első perctől biztos és végleges pillére – úgyszólván: apropója – épp a *Laodameia* volt az általa is „mindenkinél hivatottabb”-nak tartott rendező kívánságára. Szavaiból kiviláglik, hogy ebben a korai (1910-es) Babits-műben – s ebben akadtak társai – ő is a költői artisztikumot, a formaművész virtuóztatását értette, értékelte, a komoly, érett Babits „kinőtt ruháját”. Nem vette észre a klasszikus leplekbe burkolt szenvedély átpoetizált eszmeiségét. (Ma is akad vélemény, mely itt a vágyat nemhogy nem jelképesnek, de aberrált érzéki valóságnak tekinti, és „szexuálpatólogiás” elhajlást emleget, ami még a félig-értésben is túlzás.) Németh Antal választása – a várható kételemek ellenére – számomra nem volt meglepő. Szeretett járatlan utakon indulni, meg aztán izlésétől csöppet sem állt távol ennek a „drámai költeménynek” (Babits) vagy pszeudodramának a borzongatóan sötét, lidérces fényektől szaggyatott világa, sejtelmes szimbolikája, végzettől súlyos ám az embert fölmagasító költőisége. Nem a formai bravúrok kápráztatták el, nem Babits klasszikus álmu antikizálása, hanem az a tragikus feszültség, amit szimbolikus megjelenésében rejt: a művészet szakrális istenkísértése, ami élet-halál mezsgyéjére sodorja a művészt, már aki szenvedélyesen és velejéig az.

Rába György monográfikus művében (*Babits Mihály*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981. 307–10. o.) kifogástalanul tisztázza a *Laodameia* értelmezéseit és tényleges műformáját: „... a központi hős... a lét föltételeivel küzd, s ez nem drámai összeütközés, hanem lírai szituáció” – írja. Babits maga sem engedte drámaként előadni, megzenésített oratóriumként (Kósa György zenéjével) került először színpadra. Rendezőnk természetesen mindent tudott a korábbi előadásokról, a mű erős zenei vonzatáról, de mint máskor is, itt is ráértett a benne adott lehetőségek, törvényszerűségek és a tényleges előadási körülmények adekvációjára. Választása tehát nem improvizatív ötlet volt. Rába műértékelésében olvashatjuk még: „... nemszak konfliktusának fölfogása lírai, hanem a magánbeszéd és karénekek szépsége is a költészet poétikai önelvéből... következik.” Tehát ő is a szöveg ellenállhatatlan, érzéki poétizáltságát emeli ki, jóllehet idézi Schöpfung értékelését is. Eszerint a mű a költői lélek belső történéseit vetíti ki Laodameia alakjára. „... ő tulajdonképpen a darab, a többi a hozzávaló „zenekíséret”” mármint a többi szereplő. „... a klasszikai fátyol alatt a mai költő lelkét árulja el. Minden, ami a darabban történik, belül történik.” A *Laodameiát* valóban aligha lehetne alkalmasabban, a lelki történést megszólalóbb és megszólaltatóbb módon színre vinni, mint abban a – nem zenés! – oratórikus interpretációban, melyet Németh Antal akkori rendezései egy részében (pl. a *Faust* I. és II. része, a *Peer Gynt* s még több) fokozatosan kiformált. Az egyszerűség kedvéért felolvasó színháznak hívtuk, minthogy a színészek a szöveg túlnyomó részét tényleg olvasták, de más, ugyanígy nevezett előadások ismeretében utólag már tudom, hogy nem egészen az volt, annál jóval színszerűbb, gazdagabban kifejező forma. A technikai szegénység és művészi gazdagság invenciózus egységéből, a szuggesztív szövegkidolgozás és színészi játék különös arányú, stílusú harmóniájából született meg. A színház néhány vezető színésze kapott rajta, a rendező rávezette, -nevelte őket, s éveken át rendszeres szereplőink lettek. Közülük a kitűnő Koós Olga ideális címszereplőnek ígérkezett a Babits-műhöz. Az is lett.

Persze Basch Lóránt minderről nem tudhatott, ahogy a műsor szerkesztésének és a dramaturgiai beavatkozásoknak rejtett titkairól sem. Legfőbb titok a szegénységünk volt, ma ezt szűk gazdasági keresztmetszetnek mondanánk. (Ennyit romlott a nyelvünk azóta?!) Három-négy színész mérsékelt felléptidiján kívül a pesti vendég szállás- és útiköltségét tudtuk fizetni, meg némi zsebpénzt egy technikusnak,

aki a két gyarló reflektort és néhány lámpát kapcsolgatta. Kényszerűségből vete-medtem hát olykor – jelen esetben is – szerepek összevonására (pl. Iphiklos és Protesilaos apa-fiú alakját – utóbbinak inkább csak hangját – egyaránt Bánffy György szólaltatta meg, s Iphiklosként ő mondta el a Jós két nélkülözhetetlen mondatát, ami által a jós szerepét kiiktathattam); az eredetiben verstanilag oly pazar-színesen hangszerelt kórusok már-már barbáran racionális egyszerűsítését (egy Fiú- és egy Leány-kart képviselő két szereplő szövegére mindössze) versérezékeny felem elsiratta, viszont színpadi tapasztalataim – és a rendező is – helyeselték. A „húzások” elkerülhetetlenek voltak, a szöveg maradéktalan felolvasása igazolta volna Basch Lóránt aggályait.

A művet Schöpflin Aladár óta majd mindenki *lényege szerint* egyszereplős, lírai alkotásnak tartotta, álarcos líraként szimbolikusan; a rendező ezt maximálisan hangsúlyozta. A sóvárgó, nemes vágy félelmes szenvedélyű forróságát az önatadás vállalásáig, a beteljesülés katarzisáig. Ennek ívét kellett a szövegben sziká-rabbá, dinamikusabbá csupaszítani mindenekelőtt a baljós hangulatú előzmények, a hírnöki narráció és a katartikus lezárás velős rövidítésével. Az előadás finom megoldásai mind a hősnő jelentéstartalmára utaltak, arra, aki *„... megharcolta a harcot / s elhullt a végzet alatt.”* A Hírnök érkeztekor már a végzet tudatával állt a színpad közepén, előbb derengő, majd éles világitásban, vállára vetett, lazán redőzött fehér stólával. A Hírnök nem csak Iphiklosnak, az ő jelenlétében hírlete el Protesilaos vesztét Trója alatt. A férje isteni eltökéltségét festő szavakat (*„Ő, mint egy isten állt a bárkaorr csúcsán...”, „Az első!...”*) együtt suttgotta, kiáltotta vele, akár a két Kar némelyik líraian vallomások szövegét a Kar képviselőivel. A kórusok strófái a maguk káprázatos nyelvi zenéjével, szóismétlő és rimjátékaikkal eleve magukban hordják a szómágia, a bájolás nyelvi energiáit. Az elhangzottakban a hangszín és ritmus *rituális* jellege ezt erősítette föl. Igéző hullámzásuk, emelkedésük mintegy motíválta a királynő lélekállapotát annak kimondásáig, hogy *„... halhatatlan a valódi vágy... // a vágyak gyásza testtlen lélekben is / s titkon lobog a lélek lengve mint a láng, / s fellobban olykor és legyőzi végzetét.”* Ezt a metafizikus lobogást ettől kezdve a tompa rémület és féltés monotonájával ellenpontosította a kéthangú Kar, szinte dermedten a felidézett erőktől: *„... mindennek ura a zord szerelem...”* Szövegmondásuk akcióértékű tónusát együtt teremtette meg a rendezővel Labancz Borbála és nyomában Mihályfy Péter (utóbbi az est egyetlen amatőr szereplője volt). Mindketten oldalt és elől álltak, telt-sötét orgánunk pompás zeneisége lélekkulisszaként szolgált a megidézett sorsvarázslathoz. A csúcstól Laodameia hatalmas, extázisig emelkedő monológja jelenti a műben, amivel visszaidézi a halálból szerelmesét, hogy így győzve a végzeten – életét adja a beteljesülésért. Koós Olga a színpadon úgy valószínűsítette meg – már nem olvasva, szabad játékkal szinte – ezt a varázslást, hogy hangja, mimikája, kicsiny gesztusai végigemelték a hívás, öröm, reszkető vágy, teremtő akarat, önfeledtség mámorán, és a szöveg papírköteget ölelte szenvedélye tárgyaként, míg a holt férj kongó szavait – *„Három órára”* illetve *„Három óráig”* – Bánffy a színpad sötét sarkában, a fekete körfüggönybe beleveszön ismételte, majd Koós Olga a hősnő végső szavaival – *„S akkor együtt halhatunk!”* – öfeléje sietett ki a színről, melyen az erősödő fény az utánuk öblösen hullámzó függönyszárnyat világitotta, aztán sugárrá szűkülve a felolvasó pulton hagyott, tekercsbe hajló kéziratot. Az itt szegényesen elmondott kép, mozgás- és hangrend természetesen a rendező műve volt, de a színésznek tökéletesé érlelt alakításában lett maradéktalanná a végsőig szublimált, babitsi jelentés. Egy percig sem volt „hús-vér” szerelmes asszony, annál inkább izzó *jelképe minden emberfeletti vágynak, vállalásnak*, mely életet kíván. Az előadásnak ebből a formájából, módjából hiányzott minden szecessziósan érzéki járulék, a tárgyi világ vonatkozásai a szavak hálóján csak spirituális áttétellel hatoltak át.

Tudom, hogy nem csupán rám hatott így a mű megjelenése akkor, hogy más-képp azóta sem érthetem. Az az előadás a végzetszerűen költő, sorsvállaló Babitsot mutatta meg. A műben – kiemelt lírai betétként – az Epodos *„teljes kar”*-éneke mondja el ars poeticáját, ami haláláig érvényes maradt. (A *„Van egy fa...”* kez-

detű vers.) Az előadás viszonylag kopár kóruszövegei közül a rendező is ezt rö-pítette fel a versengő hangzás, emelkedő hangszin és a záró sor megismétlésének eszközével.

A műsorszerkesztés gondjai közt azonban az igazolódás (?) pillanata még messze volt. Pedig Basch Lóránt, aki sűrű tájékoztatást kért és kapott, nov. 16-án már így reagált a végleges műsortervre: „Hisz ez nem is műsoros irodalmi est, hanem Babits-émlékest, amire talán csak tíz év múlva kerülhet ismét a sor. És annyi meglepetést hoz a rendező, hogy ha valami nem tetszenék is, az összbem-yomás átütő erejű kell legyen.” Tíz év múlva nem volt ilyen est. A 63-as műsortól mi is nagy hatást vártunk, talán nem ok nélkül. Pedig közben izlésem ellenére engedményt tettem lelkes tanácsadómnak a zenei blokkok – megzenésített Babits-versek – beiktatásával. Töredelmesen be kell ugyanis vallanom, hogy kevés olyan művészinek tisztelt produktum akad, melytől javíthatatlanabbul viszolyognék, mint a megzenésített vers. Ezerszer tapasztaltam praktikusán, hogy ilyen számoktól egy műsor sodra, sugallata megbénul, a közönség jólnevelt unalommal várja a végső hangot. Elvileg pedig az a kifogás ágaskodik bennem, hogy a zene – mi mást tehetne? – a hangulatot próbálja kifogni a versből, melynek ez többnyire mégiscsak részele-me, az éneklés pedig a szöveg lényegét szépelgéssé hígítja. (Nagyon kevés kivételt ismerek, egyet biztosan, a Himnuszt.) Segítőink odaadása azonban lefegyverzett, Németh Antal is csak hümmögött hozzá, valahogy így: – Legyen meg a széplelkek-nek is az öröme. Ő alapvetően az ügy sikerével törődött, az egészet nézte: a fel-építés logikus dinamikáját, a kellően elhelyezett csúcspontokat. Utóbbinak szántuk Babits „élő” hangját nyomában József Attila versével, meg a *Laodameiát* és a lezáró *Jónás könyvét*. Méltó megemlékezést akartunk létrehozni, hogy ilyen formában is induljon, folytatódjon perújítás, tisztázódás a „*haláltalan Emlékezés*” költője körül. Ezt kívántuk inspirálni a legérintettebb költőtársak róla szóló műveivel is. A *Magad emésztő*... elhangzását Basch Lóránt mindegyiknél fontosabbnak tartotta („*Sokkal többet mond – a többinél ti. – József Attila: Magademésztője (eddig még nem szavalták – óriási hatást tenne)...*”), ebben teljes volt egyetértésünk. A „lite-ráris pör”-ben amúgy is tanúvallomásnak szántuk ezt az estet, a nem szakmabeli, de kíváncsi közönség számára. Basch Lóránt emlékezése szintén erre helyezte a hangsúlyt ismert cikkének szellemében; egyébként igen finom Babits-portrét vázolt. A *Laodameiától* pedig végül el volt ragadtatva. Sajnos a rendezőnek nem gratulál-hatott személyesen, mert ő az estet megelőző napokon ágynak esett, a műsor elhang-zásakor nem lehetett jelen.

A *Jónás könyve* az eltelt évtizedekben előadóművészeink egyik kedvence lett. De nem mindegyik interpretálás lett kedvence a hallgatóknak. Bánffy György elő-adása ma is „él”; Pécssett ekkor mondta először, természetesen a *Jónás imájával* együtt. Nem hiszem, hogy ma is nem tőle hallgatnák a pécsiek legszívesebben.

Az est műsorlapja szervezői gyakorlatunkban a meghívó és a műsorközlő funkcióját egyaránt betöltötte. Gazdaságos és hasznos eszköz volt. Mára dokumen-tum. Adatszerűen teljesen pontos, feltűnhet azonban, hogy hiányzik róla a rendező neve, Németh Antalé. Nos, akkoriban már sűrűn hiányzott neve az effajta meg-hívókról, szinlapokról, mivel színházon kívüli munkájáért a kincstárian szűklátó-körü, pilátusi óvatosság nem kívánt egyértelmű felelősséget vállalni. Anonim tevé-kenységét azonban megengedte.

Pécs Város Művelődési Házában (Déryné u. 18.)
1963. november 30-án, szombaton este 7 órakor

I R O D A L M I E S T

Babits Mihály születésének 80. évfordulója alkalmából

-
1. Illyés Gyula: Szabad halott Dobák Lajos
Babits Mihályra emlékezik egykori barátja és munkatársa:
Dr. Basch Lóránt
2. Babits Mihály saját verseit mondja (hangfelvételtől)
3. Szabó Lőrinc: Részlet a Tücsökzenéből Bánffy György
4. József Attila: Magad emésztő Koós Olga
5. Weöres Sándor: Vers Babits Mihályról Labancz Borbála
6. Babits-Vincze: Ballada Irisz fátyoláról
Egy fonnyadó bokorhoz Illés Éva
- Szünet
7. Babits Mihály: A lírikus epilógja
Utca, estefelé Labancz Borbála
8. Babits Mihály: Játszottam a kezével
A szökevény szerelem Dobák Lajos
9. Babits Mihály: Két nővér Labancz Borbála
10. Babits Mihály: Esti kérdés Koós Olga
11. Babits Mihály: Részletek a Hazám!-ból Bánffy György
12. Babits-Kerényi: Őszi csengő a Pécsi Kamarakórus
tagjai
13. Babits Mihály: *Laodameia* (oratórikus előadás)
- Laodameia Koós Olga
- Hírnök Dobák Lajos
- Iphiklos
- Protesilaos Bánffy György
- Leányok kara Labancz Borbála
- Fiúk kara Mihályfy Péter
14. Babits-Kósa: Zsoltár gyermekhangra Illés Éva
15. Babits Mihály: Balázsolás Dobák Lajos
16. Babits Mihály: Jónás könyve Bánffy György

A közreműködő ILLÉS ÉVA, KOÓS OLGA, LABAN CZ BORBÁLA,
BÁNFFY GYÖRGY, DOBÁK LAJOS – a Pécsi Nemzeti Színház művészei.

Jegyek elővételben válthatók 10 és 6 forintos áron a Magyar Írók Könyvesboltjában
(Kossuth Lajos u. 6.) és a Művelődési Ház irodájában.

F. k.: Baló I.

A művelődési ház műsortervében nemsokára újabb felolvasó színházi estre került volna sor, az *Oreszteiára*, a rendező – akkor még átmeneti – betegsége azonban meggátolta. Az irodalmi estek sorában ezzel új korszak kezdődött. Németh Antal pécsi működése lezárult. Véletlen volt, hogy akaratlanul bár, de Babits Mihály idézésével köszönt el. Nem is bánta, hogy így esett – mondta később. Ők ketten még ismerték egymást.

Az emlékest készülte más szerveknek, intézményeknek is adott ötletet: vég-eredményben két napos emlékprogram valósult meg akkor Pécsen Babits tisztele-
tére. Ennek egységes meghívóján a művelődési házzal együtt öt rendező intézmény
neve állt.

Pécs — Ravenna

– Babits Mihály emlékére –

*A József utca 6 alól
itt járt naponta a diák . . .
Ahogy elérte, a sarokról
látta is már az iskolát.*

*Látta, aki már akkor is
vallotta, költő lesz és verse,
mint lányról, a kék-akácról,
merengett minden este.*

*Ő mondta, elveszett a vers
és kíváncsin nézett reám,
hogy él-e még az az akác
a Decleva-ház udvarán?*

*Ültem, ettem az asztalról,
hol ő irt s ebédet evett.
Még akkor úgy dagasztották
Pécsen a fehér kenyeret . . .*

*És nőtt és nőtt hitében is,
aki abból csak akkorát,
akár egy ostya s ekként nőtt
nagy költővé a kis diák.*

*Szekszárd borával a kenyér
bizony mondom, csinált csodát.
Cipőjét föl se húzva néha . . .
Látom, ott áll az a diák.*

*Én is sarutlan állok itt,
s akár e dóm, vagy még nagyobb,
ott láttam Ravennában is . . .
Dantéval épp kezet fogott,*

*egy tüzes arcú, vékony úr
és hangja is, akárcsak Tolna,
a tengeri mocsár felől,
mintha a Sár zokogott volna.*

*Alltam a döbbenet lila –
kék fényeibe zárva,
mint vándorszínész isteni
nem várt komédiába . . .*

A TELJES ÉLETMŰ MÉRLEGE

Rába György: *Babits Mihály*

Babits megértésének történetét hosszú ideig paradox kettősség jellemezte. Műve már életében, majd halála után is kiváló irodalmárok intenzív érdeklődését vonzotta magára, értékes megfigyelések sokasága szóródott szét költőtársai és kritikusai elemzéseiben, portréiban, esszéiben; készültek életrajzi és irodalomtörténeti kapcsolataival foglalkozó részlettanulmányok, földolgozták költői nyelvét, stilisztikáját. Az irodalomtörténet-írás a fiatalkori Babits-Kosztolányi-Juhász-levelezés közzététele nyomán a megélenkülő filológiai kutatástól kapott új lendületet, kéziratban lappangó művek, dokumentumok váltak hozzáférhetővé. A hatvanas-hetvenes évek verselemző hulláma is át-átcsapott életművén, mások az ideológia- és az irodalomszemlélet-történet szempontjából közelítették meg. Pók Lajos népszerűsítő célzatú könyvet, Kardos Pál nagymonográfiát írt róla.

Több körülmény mutatja, hogy mégsem volt – s talán ma sincs – minden rendben Babits szellemi öröksége földolgozásának ügyében. Hagyján, hogy mindig akadtak támadói, kicsinyítői, az sem perdöntő, hogy az említett összegező kísérletek ellenére a résztanulmányok nem illeszkedtek egybe megnyugtató szintézissé. Az összkép, jellemének és művének lényege maradt homályos vagy torzult el a köztudatban (olykor szaktudományos vagy napi kritikai megnyilatkozások tükrében is); előítéletek bizonyultak életképeseknek, kirekesztő egyoldalúságok születtek újjá, s az általános verskultúra még a tisztázó erőfeszítések segítségével sem jutott el a méltó befogadásához szükséges megértésig.

Maga Rába György *A szép hűtlenekben* a műfordító revelatív pálya- és jellemrajzával, a *Babits Mihály költészetében* – 1903 és 1920 között vizsgálódva – hőse költői modelljének fejlődéstörténetével valóságos fordulatot adott a kutatásnak. E költészettudományunk és a Babits-recepció történetében egyaránt alapvető munkák az életmű egy-egy önmagában is fontos részterületének mikroszkopikus elemzésére épültek, tudományos eszközökkel és jórészt a szakértők figyelmére számítva kívántak célt érni. A költő születésének századik évfordulóján megjelent monográfia (magasabb szinten visszatérve az irodalomtörténeti kézikönyv ugyancsak Rábától származó Babits-fejezetének összefoglaló igényéhez) most betetőzi a több évtizedes stúdiumot, és szélesebb közönség számára közvetíti eredményeit. A szerző átrostálta az egész szakirodalmat, de természetesen főleg saját előmunkálataira támaszkodik, amikor a részmonográfiákból ismert alapossággal, de szükségszerű tömörítéssel immár a pálya egészét, Babits műfajainak összességét, valamint életrajzát is földolgozza, értelmezi. A bemutatott anyag gyarapodása szellemi konzekvenciáiban a legizgalmasabb, a monográfiában dől el az életműről mint egységről alkotott vízió meggyőző ereje, az ember és a mű, a teljes életút és a korszakonkénti változások viszonyának meg a műfajok közötti „interferenciáknak” értelmezése.

Újszerűen világítja meg a monográfus Babits emberi karakterét, alkat és szerep dinamikáját magatartásában. Nem a túlérzékenyt, az aranyjánosi fájvirágot, a visszahúzódo arisztokrata lelket ábrázolja; a jellem sarkkövét az erkölcsi gondolkodó következetességében látja, s e meghatározásban egyformán hangsúlyos az intellektuális hajlam, sőt „bölcseleti iránykeresés” mozzanata és az etikai komolyság, hűség, amely a szülőföldhöz, a nemzethez való lelki kötődéstől nyílt szellemi, politikai állásfoglalásaiig átjárja és egységesíti belső-külső életét. Az elméleti elvontságtól viszont távol tartja eredendő szenzualizmusa, mohó érzékelni vágyása, a dol-

gok, jelenségek konkrét megjelenési formája iránti érdeklődés. Emberi kapcsolatait sem elsősorban a félszeg passzivitás szabja meg, ifjúkori barátságai, folyamatosan tárgyát kereső pedagógiai ösztöne, érzéki mozzanatoktól éppen nem mentes szerelmei cáfolják a könyvek mögé bújó plátói lélek legendáját.

Babits politikai nézeteinek és megnyilatkozásainak interpretációja, tényleíró és érvelő jellege ellenére, polemikus színezetet ölt, amit az tesz szükségessé, hogy „a róla alkotott tévhitek közül a legmakacsabb, hogy apolitikus ember, elefántcsonttoronyba húzódó költő volt”. Éles tiltakozása az I. világháború idején, főtámadó közéleti tevékenysége 1918–1919-ben, bátor humanista kritikája az ellenforradalomról, majd a fasiszta barbárságról akkor is a politika kihívásaira érzékeny entellektüelre vallanak, ha idevágó nézetei „filozófiai eredetű erkölcsi utópiának” minősülnek, az eszmény mintáját pedig „a liberális jogrend államában”, a rossz jelennel szembeállított, tulajdonképpen virtuális múltban véli fölfedezni. Rába érzékelteti e koncepció közvetlen gyakorlati hatóerejének korlátait, emelkedettségében is régies jellegét, a reformkori liberalizmusban gyökerezését. Nem kerüli meg a Tanácsköztársaságtól való eltávolodás vagy a trianoni határok miatti fájdalomtól és erkölcsi tiltakozásból született versek problematikáját. A valódi arányokat követve, nagyobb hangsúlyt tesz azonban arra, hogy a közéleti költő és írástudó elsősorban a Horthy-korszak társadalmi berendezkedése ellen foglal állást, egy antidemokratikus államgépezettől, az új háborús fenyegetéstől, az embertelen ideológiáktól határolja el magát, s így meggyőzően ítéli magatartását haladónak. Az irodalmi „örszem” szerepének vállalását nemzeti és társadalmi felelősségérzet motiválja, mi több, Rába a harmincas években fölerősödő babitsi katolicizmusban is észreveszi azt a forrást, amely „hol lelkierőt, hol világnézeti indítékot” adott a költőnek ahhoz, „amit „szellemi baloldaliságának” szokás nevezni”.

A „hagyományörző ellenzékiesség” fogalmának rejtett költészettani analógiájaként a könyv „a hagyománytisztelet és a konzervatív avantgarde... termékeny egyesítésében” jelöli meg a szimbolizmus csillagzata alatt induló Babits lírájának egyik – fejlődéstörténetileg különben Eliot programjával egybevetett – jellegzetességét. Ez a líra a gondolat, a megismerés (tehát nem a l'art pour l'art szépségkultusza) igézetében fogant, lélektani és ismeretelméleti kíváncsisága kezdetben a világgal, a tárgyakkal való kapcsolatteremtésre irányul, majd az önéletrajzi személyesség, továbbá a szociális érzékenység dimenzióit is magába olvasztja, anélkül, hogy első alakváltozatával szakítana. Igazi története van tehát, változik és bonyolódik (a fordulópontokat, Rába rugalmas dialektikáját kissé egyszerűsítve, a fogarasi évekre, aztán a húszas, majd a harmincas évek elejére tehetjük), egyszerűsmond módosulásaiban hűséges marad önmagához, fejlődése „korallszigetszerű”. Alkotáslélektanilag ez a jelenség a pálya korábbi és későbbi fázisai közötti kapcsolatok, visszatérések, variációk, palinódiák gyakoriságára utal; egyik poétikai következménye a fokozatosan kiterjedő egyéni szimbólumrendszer mutatis mutandis Adyéhoz hasonlítható szervessége, míg másfelől a korábbi törekvéseket újakkal gazdagító hajlékonyság a polifóniának, a sokszólamúságnak főleg Babits utolsó évtizedében virtuózzá fokozott vívmányával is összefügg.

A széppróza-, az esszé- és a műfordításelemzések önértékükért, poétikai érzékenységükért és precizitásukért, forráskutatási eredményeikért is külön méltatást érdemelnének, de választott szempontunkat követve ezúttal inkább a pályakép egészébe való mély beágyazottságukra emlékeztetünk. Rába a műfajok egymásba hullámzó kölcsönhatását mutatja ki Babitsnál, figyelmeztet lírája drámaiságára, és hogy „minden regénye lírájánál is személyesebb forrásokból táplálkozik és önéletrajzibb kifejezésformákkal él”; esszéstílusát „az oly ellentétesnek látszó líra és logika hol feszült, hol megenyhült interferenciájából” vezeti le. Széppróza, vers és tanulmány egyaránt a komplex lélekműködés, az érzellemmel ájtart gondolkodás tükré, ezért találkozhatnak stilisztikai, poétikai jegyeikben is a szimbolikusságtól a polifóniáig, mintegy Babits „öntudatlan kézjegyét” viselve magukon. A műfaji elvre merőleges fejlődésrajzi tengely mentén ugyancsak összeköti azokat a pontokat, amelyek egy-egy korszak problémaközösségét, azonos kérdésfölvetését tüntetik

ki. A *gólyakalifa* például rokon ihletű a költő alaksokszorozó, „lehetséges vagy lappangó énjait” kivetítő lírai festményeivel és mítoszaival, a *Haláltíai* kérdésközlvetése a húszas évek lírájának a társadalom felé forduló felelős attitűdjéhez, számvető magatartásához hasonló szemléletre vall, és így tovább.

Az életmű nagyszabású egységének érzékeltetéséhez Rába könyvében a diszkurzív kifejtésen és levezetésen kívül a kompozicionális és stiláris megformálás is hozzájárul. A motivikus szerkezet, a fogalmak minél sűrűbb hálává szövése, az egész és a részek, az összefoglalások és az analízisek egymást tükröztető kristály-rendszere mint ha maga is a babitsi formaszervezet funkcionális megfelelője lenne. A stiluseszményben, amely a tömörség és a hajlékonyság egyesítését, végső fokon a tudomány egzaktságának és az esszé sugallatosságának egyesítését tűzte célul, szintén érezhető rokonság. Még a fogalomhasználat árnyaltsága, választékossága is példázhatja ezt Rába értekező prózájában: az esztétikától, a poétikától a lélektanig, a bölcsellettörténetig jó néhány diszciplína szakszókincsét alkalmazza definiálható pontossággal, de merészen szokatlan, asszociatív, „költői” megnevezéseket is a terminus rangjára emel (főleg Babitsól és forrásaitól származókat), ha a születő új jelenség fogalomná szilárdulásának, a költői ihletforma öntudatosodásának lenyomatát őrzik. Nem utolsósorban, kiváltképpen Babitshoz illőnek véljük e mű szemérmes líraiságát, a kutató objektivitásával ellenpontosított érzelmi elkötelezettséget, az elfogulatlan szeretetet, amellyel a költő-tudós „a magyar irodalom legnagyobb lehetőségét megtestesítő mester” szelleme előtt tiszteleg.

Emberi környezet

II.

Utak és zsákutcák

1918 karácsonyán a román királyi hadsereg bevonult Kolozsvárra, a Gyulai havasok felől jöttek, a Monostori úton, házunk ablakából néztük őket, idegenkedve-ijedten. Megvártuk, amíg az utolsó katona is elslattyogott, lomposan, lustán, fáradtan, ők maguk nem látszottak fenyegetőnek, a jelenlétük annak hatott. A havas úttest fölitta a menetelés zaját, a bakancsok vasa nem csattant a gránitköveken, ez a zajtalanság alattomos veszedelmet sugalmazott. Még hosszú ideig álldogáltunk az ablak előtt s lestünk ki az utcára, sehogyan sem akartuk elhinni, hogy ennyi az egész, nem tudtuk, hogy ez az „egész” valójában micsoda. Megváltozott a szavak, a gesztusok jelentése, napokig, talán hetekig hangfogót tettünk a szánkra s olyanformán fékeztük mozgulatainkat, mint aki jeges úton baktat.

Fokonkint megvilágosodott előttünk, hogy a bevonulással, ha hivatalosan nem is, gyakorlatilag érvénybe lépett a trianoni békeszerződés. Ki-ki vérmérsékletéhez képest reagált, voltak akik nem adták föl a reményt – közöttük apám –, mások viszont sietve levonták a vesztett háború gyakorlati következményeit. A főhatalom változása mindenekelőtt az értelmiség jövőjét veszélyeztette. Sokan foglalkozást cseréltek, legfeltűnőbbben egy hajdani jogász, aki az Egyetem utcában lakott és a ház kapujára a következő cégtáblát szereltette föl:

DR. VERESS ANDRÁS
cipézmester

A gimnáziumban meghánytuk-vetettük, milyen sors elébe nézünk. Arra a meggyőződésre jutottunk – és ebben az érdem zsidó iskolatársainké –, hogy sikerre az érettségi vizsgán csak azok számíthatnak, akik tudnak románul. Én tehát apám elé járultam, és kértem, ha lehetséges a nyári vakációra küldjön el a regátba, hogy megfejelem a gimnáziumban fölszedett román nyelvtudásomat.

Beszélgetésünket fölidézni nem tudom, arra viszont pontosan emlékszem, hogy apám nem utasította el kérésemet, tehát megnyugodva távoztam és attól kezdve éjjel-nappal az osztályvizsgára készültem, a hetedik gimnázium (mai 3.) anyagából. Nem sokkal azután, kiderült, hogy az osztályvizsgán még javítottam is egy-két jegyemen. Egy koranyári napon apám behívott magához és nyájas ábrázattal egy marék pénzt meg egy vasútjegyet nyomott a kezembe. Másnap vonatra ültem és meglehetősen hosszú, de élvezetes utazás után a Székelyföld kellős közepén kötöttem ki, Tusnád fürdő mellett, Málnáson – szín magyar községben, ahol úgy töltöttem el a nyarat, hogy egyetlen árva román szót sem hallottam.

Ha nem vagyok olyan gyámoltalan és önállótlan, mint amilyenek bi-

zonyultam, segíthettem volna magamon. Elég lett volna közölnöm vendég-látóimmal, hogy tévedés történt és visszautazhattam volna Kolozsvárra. Én viszont maradtam s a következő év nyarán harminc társammal együtt elbuktam az érettségim.

Az a három fiú tette le sikeresen a vizsgát, aki tudott románul.

Hogy apám miként intézte el magában a málnási nyaralást és következményét: – dicstelen bukásomat az érettségim, arról fogalmam sincs, mert normális körülmények között sem volt közlékeny, ha pedig valami balfogást követett el, visszahúzódott, mint csiga a házába, mindamellett valamilyen formában tudomást vett történelmünk Mohács után legkatasztrófálisabb vereségéről. Szokásától eltérően, nem is komoly, hanem komor ábrázattal betessékelt dolgozószobájába, azzal, hogy beszélni kíván velem, még pedig arról, hogy gondolkoztam-e már azon, milyen pályát választok.

Hogyne gondolkoztam volna. Valamelyik osztálytársam elfecsegte, úgy hogy a terv apámhoz is eljutott.

– És mi szeretnél lenni? – kérdezte pusztán a forma kedvéért, hiszen egyik bizalmas barátomat, O. Zoltánt megbízta, hogy beszéljen le tervemről. Zoltán ehelyett tájékoztatót.

Fölkészültem az összecsapásra. Kurtán, eleve dacosan feleltem:

– Újságíró.

Barátságos arca elsötétült. Egy darabig nem szólt, csak a fejét csóválta rosszállón.

Ez volt az első pályaválasztási tárgyalásunk formában, tartalomban hűséges előképe az összes későbbieknek. Figyelemre leginkább a módszer érdekes, de erről még lesz szó.

Mivel a csend hosszúra nyúlt s mivel tudtam apám ellenszenvéről az újságírás iránt, előbbi válaszomat kiegészítettem:

– Újságírással kezdeném, de végeredményben író akarok lenni.

Ekkoriban már közölték novelláimat, tanulmányaimat, cikkeimet, sőt verseim jelentek meg. Pocsék versek. Pechemre olyan tekintélytől kaptam biztatást a versírásra, mint Kuncz Aladár, az Erdélyi Helikon szerkesztője. Biztatott a magyar tanárom is, sikerültebb dolgozataimat fölolvastatta, prózámát könnyednek minősítette. A diákság írószámba vett, engem akartak az önképzőkör elnökének, nem vállaltam, mert sem elég jó tanuló nem voltam, még kevésbé azért, mert a magaviseletem sem volt kifogástalan. Apám az iskolai bizonyítványomból sem szerezhetett volna sugallatot, ha véletlenül ilyesmi jut eszébe, a fogalmazáson kívül csak a tornában tűntem ki.

Ismétlem, apám arca elsötétült.

Amire fölkészültem, be is következett:

– Az újságírás, fiam, nem pálya – hangzott a megfellebbezhetetlen ki-jelentés.

– De hiszen apa is újságíró – védekeztem.

Figyelmeztetőn emelte föl a kezét:

– Kényszerből lettem az.

– Én is kényszerhelyzetben vagyok.

Ez egy kicsit kizökkentette.

Kényszeren Erdély elcsatolását értette. Eredetileg bíró volt, az őszirózsás forradalom idején nevezték ki Keletmagyarország kormánybiztosává, ami hatáskörben a főispánságnak felelt meg. A főhatalom változással átnyergelt a politikai pályára s lett, ha nem csalódom, a Magyar Párt lapjának, a Keleti Újságnak a munkatársa.

- Kérlek szépen - kezdett hozzá véleménye kifejtéséhez -, az újságíró félelme, semmihez sem ért, de mindenről véleményt nyilvánít.

- De én . . . - iparkodtam közbeszólni.

- Te író szeretnél lenni. Csak hát írásból annyit nem lehet keresni, hogy abból megélhess. Író csak azon az áron lehetsz, ha mellékfoglalkozásban zszurnaliszta leszel. Az erdélyi közönség nem képes főfoglalkozású írókat el-tartani. Mint ahogyan a történelmi Magyarország sem volt képes rá. Már pe-dig az írásművészetnek az újságírás a legádázabb ellensége.

Az előbb ő, most meg én inogtam meg egy másodpercre. Még nem volt erdélyi irodalom, még nem szervezték meg a Szépmíves Céhet. Azt viszont egyelőre nem értettem, miért ellensége az újságírás az írásnak. Így aztán gyorsan visszazökkentem gyanakvó hangulatomba. Pedig apám nagyon igye-kezett szörmentén bánni velem. Tíz-tizenkét esztendő óta örökös há-ború dúlt közöttünk s ő nehezen bírta az ostromállapot követelte állandó fe-szültséget.

Ennek előidézője gyanúm szerint én voltam. Édesanyám minden idejét lefoglalta húgom és öcsém. S én - az elsőszülött, három és félesztendeig szü-leim figyelmének, gondoskodásának főtárgya - érzelmileg éhen maradtam. Most meg úgy éreztem, hogy apám közönye a jövőmben, a karrieremben fe-nyegget, mivel meg akarja akadályozni, hogy a kedvem szerinti pályát vá-lasszam.

Szelíden bánt velem, meg is simogatott, nyilván hogy megnyugtasson, mert rendkívül ritkán vetemedett ilyen „túlzó” érzelmi megnyilvánulásra. Az összeütközést ezúttal mindenképpen megsztuk s ebben a főszerep a megle-petése volt. Apám ugyanis miután az írómesterséget az újságírással egyetem-ben elhárította, a következő kérdéssel fordult hozzám:

- Nem tűnt föl neked az a cégtábla az Egyetem utcában?

Hogyne tűnt volna föl! Az egész város a jogi doktorból lett cipésmester-ről beszélt és a többség igazat adott dr. Veressnek, bármennyire valószerűt-len, bármennyire nem egyezik a keresztény középosztály mentalitásával. Úgy látszott, a többség megértette - túlnyomórészt csak elméletileg -, hogy a Ro-mániához csatolt Erdélyben okosabb az értelmiségi pályák helyett gyakorlati pályákon keresni a boldogulást. Mi is sokat beszélünk erről, diákok. A köz-vélemény szele minden bizonyal megcsapta apámat.

- Miért tetszik kérdezni?

Ekkor jött a meglepetés, mint egy bomba.

- Az a szándékom, fiacskám, hogy ha kedved van hozzá, Franciaország-ba küldelek textiliskolába.

Hogy ezt az ötletet honnan vette az öreg, sohasem derült ki. Annyi tény, hogy minden előzmény nélkül jött, mint derült égből a villámcsapás. A jö-vőről szövegett minden álmom halomra dőlt. Megbénultam, annyira, hogy meg sem bírtam szólalni.

Apám egy darabig figyelmesen nézett, zománckék szeme hideg fénnel csillogott. Aztán látva, hogy a görcs sehogyan sem oldódik föl bennem, ismét megsimogatta a hajam.

- Váratlanul ért a javaslatom. Ne hamarkodd el a dolgot, elvégre a jö-vőd forog kockán. Gondolkozz, aztán majd beszélünk róla. Jó?

Nem gondolkodtam ezen a nem mindennapi, de mindenképpen csábító ajánlaton. Mindenekelőtt nem tudtam, hogyan fogjak hozzá. Ugyanis hiány-zott a minta, soha nem voltam tanúja valamilyen probléma racionális meg-tárgyalásának.

A mi köreinkben a pályaválasztás többnyire így dőlt el: – jogász leszel és punktum. Tehát hiányzott a gyakorlat és hiányzott a módszer, azzal sem voltam tisztában, hogy minden pályának megvannak a maga előnyei és hátrányai, ezeket kell latolgatni, egymással összemérni. Nem jutott eszembe, hogy a szükséges adatokat magam is megszerezhetem, elég ha ellátogatok valamelyik textilgyárba. Ma már tudom, hogy nem eresztettek volna be, ez esetben még mindig szerezhettem volna szóbeli információkat. Egyszóval *gondolkozni* csak akkor gondolkozhattam volna a kérdésen, ha egyfelől tudom, hogy erre szükség van, másfelől ismerem az objektív követelményeket s a magam képességeit, vagyis azt, hogy képes vagyok-e elvégezni a szövőgyárban elvégzendő munkák valamelyikét. Egyszóval a kérdés nem az volt, van-e kedvem a textilmesterséghez, hanem hogy alkalmas vagyok-e rá.

Egyébként már csak azért sem gondolkozhattam, hogy utazzam-e Franciaországba vagy sem, mert időközben repatriáltunk. A család egyelőre Kolozsvárt maradt, engem édesanyám vitt föl Pestre és helyezett el az egyetemen, beiratkoztam a jogi fakultásra, de onnan néhány előadás meghallgatása után ész nélkül elmenekültem; stilisztikai érzékenységem nem bírta, amit a jogászok a magyar nyelvvel műveltek. Átpártoltam a bölcsészkarra, hallgattam Paulert, Gomboczot, Heklert, résztvettem a Négyessy-féle szemináriumon, barátkoztam fiúkkal-lányokkal, de zsebpénz és egyéb kellékek híján reményeim sorra lekonyultak. A MAC tehetségkutató versenyén két bronzérmert nyertem, de ősz lévén, melegítő híján nem vehettem részt az edzéseken; egyik vidéki kolléganő megkért, kísérjem el erre és erre a bálra, ehhez szmoking kellett volna, nem volt, lemondtam; hozzácsapódtam egy vidám társasághoz, a városligeti jégpályán találkoztak, korcsolyám nem volt, beléptidíjra nem futotta a zsebemből. Egyszóval foghattam bármibe, vissza kellett vonulnom. Maradtak vigaszul a könyvek.

Csakhamar az egész család fölköltözött Pestre. Húgom, öcsém iskolába járt, apám a hivatalába. Édesanyám éppúgy nem találta a helyét, mint én, ő koncertekről, bálokról, operaelőadásokról, színházról s legfőként társaságról álmodozott, ragyogó pesti életről, úgy ahogy vidéken elképzelik. Ehelyett kénytelen volt beérni az erdélyi asszonyok asztaltársaságával a Baross kávéházban.

Glazsevsky Jóska, távoli rokonom, tudomást szerzett atlétikai sikeremről, mire elmagyarázta, hogy a MAC-ban olyan összeköttetésekre tehetek szert, amelyek jótékonyan befolyásolhatják jövőm karrieremet. Én a magyarázatot továbbítottam apámhoz, elmondtam, hogy bölcsészkar tanulómmal mellett a MAC-ban fogok atlétizálni, ily módon alapozom meg karrieremet.

– Örülök, hogy megjött az eszed – mondta szemlátomást megkönnyebülve. De aztán elborult a homloka:

– Remélem, végleg eltemetted az íróssággal kapcsolatos tervedet? – hangzott a gyanakvó kérdés.

Szemrebbenés nélkül hazudtam, hogy el. Erre jelezte, hogy vége a „kihallgatásnak”. Széttártam a karom:

– Bocsásson meg, apa. Melegítő nélkül nem megy a dolog. Anélkül nem edzhetek.

Bosszúsan legyintett, hogy erről majd máskor beszéljünk, azzal már el is merült a soros akta jogi kérdéseibe. Tudtam, mit jelent ez. Naponkint kell jelentkeznem, apám naponkint idegesebb, naponkint mogorvább, naponkint

elutasítóbb, aminek hatásaképpen viszont alkalomról alkalomra türelmetlenebbül viselkedem, míg végül helyrehozhatatlanul elrontom a dolgom.

Valamikor ez idő tájt történhetett, hogy mint kotló alatt a tojás, megmozdult bennem a hajdani terv a franciaországi textiliskoláról. Elhantoltam hát a MAC-cal kapcsolatos, egyébiránt nagyon is reális tervemet és elhatároztam, hogy szaván fogom apámat és kiküldetem magam Franciaországba. Ennek föltétele az volt, hogy jókedvében kapjam el, különben automatikusan nemet mond. Jókedvéről könnyen tudomást szerezhettünk, ilyenkor ugyanis füttyült. Protestáns szemérmével egyedül a fütty fért meg, amolyan zümmögő, duruzsoló füttyörészés. Egy délután megcsikordult az ajtóban a kulcs s a következő pillanatban fölhangzott a diszkrét füttyyszó.

– Kezét csókolom, apa – üdvözöltem s elálltam az útját.

A füttyyszó elnémult, apám homlokára húzott szemöldökkel tudakolta, mit óhajtok.

– Gondolkoztam a dolgon – szólaltam meg, mintha egy előző napi beszélgetést folytatnék –, és úgy döntöttem, hogy beiratkozom az epináli textiliskolába.

Úgy fogadta kijelentésemet, mintha azóta minden maradt volna a régi-ben. Holott a körülmények tökéletesen megváltoztak. A dr. Veress András jegyében fogant tervnek Erdélyben volt valamelyes talaja, annyi minden- esetre, hogy apám elhelyezhetett valamelyik brassói vagy szebeni szövőgyár- ban, Pesten erre a legcsekélyebb kilátás sem nyílt. Sőt azt hiszem, hogy apám állásával – magasrangú bíró lévén – összeegyeztethetetlen lett volna, hogy egy magánvállalatnál protezsáljon, hiszen ezzel lekötelezettje lett volna az igazgatóságnak. Ez pedig kihívás a zsarolásra.

Apám egyetlen kurta bölintással hagyta helyben az esztelen tervet, máris ment tovább, ünnepelte diszkrét füttyyszóval a közigazgatási bíróságon aratott diadalát.

Mindez valamikor június elején történt, legalább két hónap telt el el- utazásomig, ideje tehát bőven lett volna, hogy ráeszméljen a terv irracionális voltára. Nem eszmélt rá.

Direkt járással nem mehettem Epinalba, az akkori Orient expresszről va- lamilyen apró állomáson szálltam át – jószerencséjével, hiszen életemben elő- ször utaztam egyedül. Epinalban beiratkoztam az École de filature et de tis- sage-ba, azaz a fonó-szövő iskolába.

Egyszóval menekülésképpen utaztam Franciaországba, de mind az el- szántság, mind a tudatosság hiányzott belőlem. Nem tudatosítottam magam- ban, hogy így vagy amúgy – erre a kockára tettem föl az életem. Lekötött az új, az ismeretlen, a mienknél százszor szinesebb élet, annyira lekötött, hogy a jövőm teljesen kisiklott a számításaim közül. Franciaországban is kínálko- zott kedvező alkalom, amit akár Pesten – kellékek nélkül megint csak nem használhattam ki. Francette – gyönyörű szeretőm, akinek apja valamilyen magasrangú hivatalnok volt – egyik bátyja Indokínában szolgált, mint kato- na, a másik Toulonban foglalkozott nem tudom mivel, de ugyancsak fontos beosztásban, meghívott nyári szünidőre a családhoz. Ma már tudom, hogy egy ilyen meghívás elfogadása kötelezettséggel jár. Francette egyébként ezt nem titkolta előttem, természetesnek tartotta, hogy szerelmes vagyok belé és feleségül veszem. Nem a házasságtól való ijedelmemben utasítottam vissza a meghívást – holott éretlen kölyök voltam –, hanem mert nem voltak nyári ruháim. Másrészt szerencse, hogy nem fogadtam el, nem tudtam ugyanis, hogy ilyen alkalommal ajándékkal illik kedveskedni a házigazdáknak. Tehát nem tettem volna kedvező benyomást a családra.

A textilpályával kapcsolatban sem alakítottam ki álláspontomat. Már az ismerkedés során meggyőződhettem volna afelől, hogy járhatatlan utat választottam az érvényesülésre. Elég lett volna annak összegezése, amit iskolatársaimtól hallottam. Sajnos, engem nem a tények megfigyelésére, hanem diplomaszerezésre idomítottak.

– Te csak végezd a tanulmányaidat, a többi az én dolgom – apám változatlanul ezt hajtogatta.

Iskolatársaim két csoportra oszlottak, kisebbik hányaduk a gyártulajdonosok fiaiból rekrutálódott, a másik rész becsvágyó, magukat továbbképző munkásokból... Mindkét csoport pontosan tudta, milyen kilátással kecsegteti őket a jövő. Én viszont, az egyedüli az iskolában az utcáról akartam betörni a szakmába, a leghalványabb fogalmam sem volt róla, mihez kezdek, ha majd a kezembem a diploma.

Senmit sem ment az a tény, hogy teljes gözzel tanultam franciául, másfelől igyekeztem elfogadható mértékben megtanulni a műszaki rajzot, ami közügyességem nem lévén iszonyú erőfeszitésembe került. De nemcsak azért nem gondolkoztam, mert *nem volt időm rá*, hanem elsősorban azért, mert nem-gondolkodásra szoktattak.

Fél évszázad múltán, valamikor hetvenéves koromban eszméltem rá, melyik az a három út, amelyiknek valamelyikén a textilszakmában érvényesülni lehet. A fölfedezésre hajdani iskolatársam, Wessel Bandi Nantes-i üzemenek megtekintése közben bukkantam rá, beszélgetés közben. Karriert csinálhat a szakmában, aki a gépekhez ért, tehát van műszaki érzéke, ugyanígy érvényesülésre számíthat a textiltervező, csakúgy mint a kereskedő, aki a kész terméket árusítja. De belőlem egyformán hiányzott mind a műszaki, mind a kereskedelmi érzék s mindennek a tetejében a minimális közügyesség is. Még középszerű textilmunkássá sem sikerült volna magam fölkezdeni. Tehát alaptalan volt az egész elgondolás. Csöppet sem hízelgő rám, hogy ennyi időbe tellett, amíg minderre rájöttem.

De mivel magyarázom apám viselkedését, aki sajnálta a pénzt egy megalgatóra, viszont garaszkodó természete léteére nem sajnálta a száz pengőket, hogy külföldre küldjön anélkül, hogy megbizonyosodott volna afelől, alkalmas vagyok-e textilesnek, mint ahogy annak idején, amikor románul szerettem volna tanulni, ugyancsak nem sajnálta a pénzt és elküldött – a Székelyföldre.

Abban, ami történt, csakúgy mint abban, ami nem történt, egyformán meghatározó része volt az osztályunkban divó hallgatásnak. Kolozsvárt nyolc-tíz házzal távolabb tőlünk a Monostori úton élt anyám unokatestvére, Gyurka bátyám, akinek fantasztikus karrierjét megírtam „A szerencse mostohafia” című dokumentumregényemben. Ekkoriban alapította első kefe- és ecsetkészítő üzemét. Tálcán kínálkozott a gyakorlati pálya, ráadásul rokonnál. De ha azzal a tervvel állok apám elé, hogy elmegyek inasnak Gyurka bátyámhoz, az öreget minden bizonnyal megütötte volna a guta, pedig ez az út, a kefekötés útja mindenképpen járhatóbbnak bizonyult volna, mint a textilkedés. Ugyanakkor Gyurkának komoly segítségére lett volna az a pénz, amivel apám franciaországi, eleve reménytelen textiltanulmányaimat finanszírozta. Ami engem illet, gondtalanul belegeyeztem volna, hogy mesterségként a kefekötőseget válasszam, ilyenszerű előítéleteim nem voltak, másfelől Gyurka bátyámat szerettem, tiszteltem, bár amúgy csak felületesen.

Imponált, amikor megkínált a maga készitette kolbásszal, még jobban imponált, mikor a Házsongárdon kezembe adta az iját, amit bármennyire

beleizzadtam, nem bírtam kifizéteni; ha valaki elmondja nekem, milyen akadályokon tört keresztül Gyurka, mennyi testi és lelki energiáját emésztette föl, amíg sógora sufniájában megalapította jövendő – ma, 1982-ben is működő – kefe- és ecsetkészítő műhelyét, talán még arra a tényre is ráébredek, hogy a siker és a céltudatosság, a siker és az erőfeszítés szorosan összefügg. Ha csak beleszagolok kalandos életébe, rokonszenvem minden bizonnyal csodálattá űsült volna és többé nemcsak rokont, hanem eszményt láttam volna benne. Annyi év távlatából visszatekintve, kétségtelen, hogy környezetemben ő volt az egyetlen ember, akit a megváltozott körülmények között utánozni lett volna érdemes.

Csak hát a sajtóságos magyar maffiában éppúgy törvényszámba ment az omerta – a hallgatás –, mint Sziciliában vagy Nápolyban. Családom tartózkodásában valamelyes része az úri öntudatnak is volt, különösképp épp anyám részéről, aki nem a maga álláspontjából ítélte, hisz kereskedő lány volt, tehát nem számított úrinőnek, hanem apám álláspontjáról, főispáni álláspontjáról: – anyám egy kicsit, egy árnyalatnyit felülről nézett Gyurkára, Jancsira, ugyancsak első unokatestvérére és képtelenségnek tartotta, hogy K. Leonka hozzámenjen Jancsihoz, lévén Leonka úrilány, Jancsi pedig intézeti, azaz árvaházi gyerek. Édesanyám minden bizonnyal ezért nem beszélt Gyurka küzdelmes gyerekkoráról, márpedig beszélni egyedül ő beszélhetett, mert apám mindenről hallgatott. A hallgatás folyóján nem jár komp.

Igy történt, hogy én az innenső parton ragadtam, ahol egyetlen ember emelkedett ki fejjel környezetéből: – apám. – Tehát ő lett az eszményképem, hozzá idomítottam viselkedésemet, s ami még veszedelmesebb: értékrendemet. Noha állandó háborúban éltünk, mégis őt követtem: fitymáltam, amit ő fitymált, ha gyakran nem is fogadtam el, amit ő elfogadott. A gunyoros hang, amivel letorkolta anyámat, letorkolt engem, valahányszor butaságot mondtunk, beleivódott vérembe, az öncsalás fölényével együtt. Gúnyolódtam, fölényeskedtem még mielőtt megtanultam volna iskolázottan gondolkodni. Az alaptalan fölényeskedés elszakíthatatlan az önérzet túlzott óvásától, aminek viszont a cselekvéstől való tartózkodás a velejárója, más szóval a kudarc-tól való már-már beteges rettegés.

Akkor nem tudtam, ami ma már nyilvánvaló előttem, nevezetesen, hogy apám maga a megtestesült passzivitás, minden alkalom, a legátlátszóbb ürügy jó volt neki arra, hogy tartózkodjék a cselekvéstől. Szerb Antal kifejezésével élve a tettiszony semlegesítette egyébiránt kiváló szellemi képességeit. Önbecsülését megóvando, a cselekvéstől való tartózkodást változatos magyarázatokkal takargatta, alibik halmazával igazolta, hogy amit nem végzett el, miért nem végezte el.

Fölöttébb változatos irodalmi táplálékom ugyancsak kedvezőtlenül befolyásolta életviteletem. Ady után Baudelaire-t faltam, nyakig morbid hangulatban. Másfelől Jókaival tölttem magam, összes műveiből legalább százat elolvastam. Jókai a fantázia költője, nagy művész, kalauznak a mindennapi életben éppoly kevéssé használható, mint egy krinolin csillagvizsgálásra. Hősei eleve mindent tudnak, szerzőjük felsőbbrendű képességekkel ruházta föl őket, holott gyakorlati értéke csupán a saját tapasztalat árán megszerzett tudásnak van. A Jókai-hősök varázsa lenyűgöző, de költői varázs, hiába csillan meg eszményképként az álmodozó kamasz előtt Kárpáthy Zoltán, Berend Iván, hiába szeretne egyik vagy másik lenni, Jókai nem adja meg a receptet, miként érhetjük el a csábító célt, Kárpáthy Zoltánnak vagy szüleit az ember, vagy sohasem lesz az. Regényeivel párhuzamosan a Filozófiai

Írók Tárának szerzőit bújtam, a szakadatlan értelmi erőfeszítés gyümölcseként, lassankint iskolázódott a gondolkodásom. Gondolataimat, témáimat, megfigyeléseimet följegyeztem, észrevétlenül megtanultam nemcsak fogalmazni, hanem gondolkozni.

A tragikus magyar hősök – írja Babits „Magyar Irodalom” című tanulmányában – mindig mulasztáson buknak el, sohasem cselekedeteik következményeként. E megállapítás mögött a tettiszony lapul meg; amely logikus folyamánya, hogy irodalmunk szegény aktív hősökben, olyanokban, akiket eszményképül választhat a külvilágban helyét kereső kamasz. Nincs Robinsonunk, Julien Sorelünk, nincs Rastignacunk. A mi követhető emberideálunk Nemecektől az Uri muri öngyilkosságba menekülő Szakmáryáig terjed. Már pedig amilyen az irodalom, olyanná formálódik az irodalomból táplálkozó, annak hatására, közvetett tanítására figyelmező egyén. Az az irodalom, amelyik nélkülözi a cselekvő hősöket, aligha kedvelteti meg a cselekvő életet a cselekvési lehetőségekhez amúgy is bajosan jutó ifjúsággal.

Gyurka bátyám pályájával foglalkozó regényem, „A szerencse mostohafia” azért érdemelne különleges figyelmet, mert kivételesen küzdelmes életet ábrázol, mégpedig részleteiben kidolgozva. Olyan irodalomban, amiben nem hemzsegnek a cselekvő hősök. Annál veszettebbül dül, az idestova félszázados múltira visszatekintő avangárd. „A szerencse mostohafia” a cselekvés avangárdja.

Akadát fogyatékos értelmű kritikus, aki a regényben a kispolgár magasztalását vélte fölfedezni. Kevés fogalom van, amivel oly felelőtlenül dobálódnának, mint a kispolgárisággal. Egyetlen érdemi elemzést olvastam a tárgykörből, Veres Péter tanulmányát az „Új Írás” 1963. májusi számában. Kezdi azzal, hogy „Magyarországon a »polgári« általában csak a »kispolgári« alakjában és nivóján jelenhetett meg.” Statisztikailag minden bizonytalansággal helytálló ítélet.

„Van-e egyáltalán itt . . . valami, ami nem kispolgári?” – kérdi később. „De maradjunk most a kultúra területén, hiszen elsősorban erről folyik a vita. Vajon nem túl sok-e ebben a megítélésben az intellektuel fölényérzet? Nem a divatsodorban élő intellektuel – néha csak sznob – viszolygása ez a tegnapi divatoktól, amelyek persze mindig elkésve jutnak le az alsóbb régiókba? Nem játszik-e túl nagy szerepet ebben a kispolgármegvetésben . . . a mindenkori divatérzés . . .?” „És hát egyáltalán mi a kispolgáriság kritériuma? Hogy mi volt ez a kritérium a régi társadalomban, az osztályhelyzet szerint is valódi kispolgároknál, kézműveseknél, kisiparosoknál, kisparasztoknál, azt persze tudjuk, de micsoda ez a mai dolgozó embernél, akinek már csak a gondolkozása és az ízlése lehet kispolgári.” Arra is hivatkozik, hogy „nem minden rossz . . . a kispolgárok életformájában és gondolkozásában sem – például a kereskedői szoliditás, a kézműves hozzáértés, a kisiparos becsületesség, a kisparaszti takarékoskosság” – és akár kispolgári, akár nem, fölbecsülhetetlen társadalmi érték a szívósság, a küzdeni tudás; én ennek állítottam emléket „A szerencse mostohafiában”.

Van valami reménytelenül kispolgári ebben a mindent kispolgáriság vádjával lepocskondiázó álfölényeskedésben.

Mindennek a mértékéül az irodalmat tenni meg, fogyatékos valóságérzékre vall. Ha egy nemzet nem tanul meg cselekedni – gondoljunk a tömérdék válásra s a még rettenetesebb öngyilkosságokra, amikért nem kárpótolnak a mezőgazdaságban meg a bankügyben aratott sikerek – a semminél mindenesetre jobb, ha a kispolgártól tanul meg cselekedni.

Az sem a túltengő egészség jele, hogy a magyarok túlnyomó része, élhet idehaza, vagy valamelyik diaszpórában, úgyszólván kivétel nélkül verset ír. A gondolkodó elme megütközik s óhatatlanul eltűnődik rajta, vajon egészséges-e az olyan műveltség, aminek jószerint valamennyi részese, érheti a legkülönfélébb benyomás, a versíráson kívül más reakciót nem ismer? Ha csak az ívást nem. Ám az ívást is nótázás kíséri, vagyis az sincs meg vers, a „magyar nóták” versei nélkül. A tény, hogy a „magyar ember szemérmes”, úgy ahogy behatolt a köztudatba. Ám a tabukat nem vette számba, csakúgy mint ahogyan a belőlük származó gyászos következmények listáját sem állította össze szociológus. Hadd mondjam el, milyen készületlenül indítottak útnak Franciaországba.

A két világháború közötti német propaganda úgy állította be Franciaországot, mint a vérbaj hazáját, holott ekkoriban már nem morbus gallikusnak, hanem morbus germanikusnak nevezték az orvosok a kérdéses betegséget. Mivel hozzánk az értesülések következetesen a bécsi kapun át szivárogtak be, ez az értékelés idehaza is meggyökeresedett. Egyet-mást tudtam a szifiliszről, de távolról sem eleget. Apám nem tartotta szükségesnek, hogy kikérdezzen, figyelmeztessen a veszélyekre, a módokra, ahogyan elkerülhetem.

Édesanyám, szegény elnyomott, háttérbe szorított, semmiről meg nem kérdezett édesanyám, a maga módján, a maga szintjén ellátott tanáccsal:

– Aztán vigyázz, szívem, nehogy valami rosszféle nő behálózson.

Az intelem előzménye egy elszánt anya kísérlete volt, aki kötelezvényt akart kicsikarni, hogy franciaországi tanulmányaim befejeztével feleségül veszem „rosszféle” lányát, akivel egyébiránt igen kevés „rosszat” műveltünk. Anyám persze visszautasította, ám a szívébe tört túske nem hagyta nyugton. Ha idehaza megtörténhet ilyesmi, százannyi valószínűséggel megesik oda-künt.

Afelől viszont sem ő, sem másvalaki nem világosított föl, miként védekezem, ha a behálózást nem rosszféle nő, hanem jóképű fiatalember kísérli meg, névszerint Alfred, aki fölhevítte a lakására, megkínált Pernod-val, majd gyöngéden végigsimított arcomon, karomon, combomon, itt a keze mintegy várakozásképpen egy időre megállapodott:

– Mon chou – suttogeta – tu es si gentil. Laisse moi, faire, et tu auras un ami français.

Még be sem fejezte a mondatot, a keze máris megindult. Megtudtam, hogy a laisse moi faire, azaz hagyj cselekedni, mit jelent, és sietve elhúzódtam tőle, ilyenformán nem lett francia barátom, azaz ezen az áron nem.

Egészséges ösztöneimnek köszönhetem hát, hogy nem osztottam az „Egy vezér gyermekkorá”, Sartre regénye hősének sorsában, akit oly alaposan „behálóztak” hátulról, hogy hosszú ideig inkább állt és feküdt, mintsem ült.

Hogy odahaza nem adtak a kezembe pénzt, nem ismertem az árat, vagyis az arányokat élelmiszer és élelmiszer, iparcikk és iparcikk, sőt élelmiszerek és iparcikk között, kevés híján alaposan ráfizettem. Az epinali iskolában az elmélet mellett gyakorlati munkát is végeztünk, ehhez kék vászonból készült munkaruha kellett. Ha nem kísér el egyik iskolatársam a boltba, hetven frank helyett hétszázat szurkoltam volna le a pénztárnál.

Pécsett, egyetemista koromban, a harmincas évek elején, miután megjártam Franciaországot, Belgiumot, Svájcot, Olaszországot, vágta a szemembe egyik kolléganőm:

– Neked nincsen Schliffed.

Nem értettem a szót, még nagyon keveset tudtam németül, pontosan fölfogtam viszont, hogy a lány a pallérozottságot, vagyis a társasági és társalgási rutin hiányát veti szememre. Joggal. Attól kezdve, hogy politizálásra adta a fejét apám, hátat fordított a társasági életnek, ez a tartózkodás csalódásai, mellőzése, a vele szemben tanúsított méltatlan bánásmód következtében embergyűlöletté, legalábbis remeteséggé fajult. Tény, hogy miután ki-nevezték a pesti közigazgatási bíróságra (a mai legfelsőbb bíróság), nem vizi-telt kollégáinál, holott ezt az elemi illem megkövetelte. Nem volt tehát hon-nan fölszednem a Schliffet.

A helyzetet tovább rontotta, hogy hajlottam a nonkonformizmusra, a különködésre, az eredetieskedésre, a polgárpukkasztásra, a hagyományok semmibe vételére. Minthogy nemcsak származásom szerint, de megjelenésem-ben, öltözködésemben, műveltségemben is úrigyerekeknek számítottam, sokan szándékos udvariatlanságnak, gögnék, sértésnek stb. vették azt, ami valójá-ban nevelésem hiányosságaiból fakadt.

Innen-onnan csipegetve szedtem össze a társasági illem morzsáit, meg-annyi töredéket, amiknek összege máig nem szerveződött teljessé. Azt is csak felnőtt koromban tudtam meg, hogy bizalmas együttlét előtt illendő meg-fürödni. A bolhát egy kikapós nőismerősöm ültette a fülembe. Szerettem vol-na együthálni vele, nem vonakodott, de az udvarlás során valami megjegy-zést tett, amire én sértett öntudattal válaszoltam, hogy épp elég gyakran fürdöm, ami sok mindent jelentett, de mindennapi fürdést semmiképpen nem és pláne nem – szakszerűen szólva – cél-fürdést.

A válasz nem nyugtatta meg, így hát nem hágtuk át a barátság határait.

Az én tisztálkodási szokásaimon a végső lökést a mérsékelten gondozott nők adták. Fölfedeztem az aranyigazságot, ami szerint minden körülmények között úgy viselkedjünk, mint amilyen viselkedést hasonló helyzetben part-nerünktől elvárunk. Azaz tisztaságért tisztaságot várjunk cserébe.

Egyszóval mindenre kiterjedő készülletlenséggel indítottak útnak. Mégis megállottam a helyem: – első helyen végeztem az idegenek, tehát a nem fran-ciák között. Ugyanakkor mégis kudarcot vallottam. Az epinai iskolában a szorosan vett textiltanulmányok mellett egy sereg melléktantárgyból is vizs-gáltak. A vizsga két részből állt és két alkalommal lehetett vizsgázni, először a textiltantárgyakból – itt lettem első; másodszor a melléktantárgyakból, ekkor ért utol egy másik fajta készülletlenség. „Ha érettségiztél, minden könnyen megy” – biztattak iskolatársaim, ment is volna, ha matematikában, mértanban megvan az alapom, és csak a két érettségi követelmény közötti különbséget kellett volna ledolgozni. Ám nekem csak bizonyítványom volt, tudásom semmi.

Ezután még egy elszakadási kísérlet következett. Röviden: Brüsszelbe utaztam, ahol kiderült, hogy egy idegen városban a magam erejére és a ma-gam leleményességére utalva, az elkerülhetetlen éhhalálnak nézek elébe. Itt tisztáztam, csaknem húszesztendős koromban, mire vagyok képes, mire nem. Letettem a fegyvert és behódoltam apám akarátának. Még abban az évben beiratkoztam a pécsi egyetemen az olasz-francia szakra. Függetlenségi ki-sérletem – ami valójában nem is volt az – ilyen csúfosan végződött.

Eddig saját élményeim alapján rajzoltam közvetve képet apámról. A portré szükségképpen elfogult. A következőkben más oldalról közelítem meg apám emberi értelemmel bajosan megmagyarázható személyét.

MEGKÍNZOTT, RÉVBEÉRŐ IFJÚSÁG

Kolozsvári Grandpierre Emil: Egy házasság előtörténete

Grandpierre-ről mindannyian tudjuk, milyen jól ismeri a magyar valóságot, sőt, talán éppen ő az a ma élők közül, aki a legkíméletlenebb kritikus szemlélője hazai viszonyainknak, főleg azért, mert nem tartja magát „küldetéses” írónak, nem akarja semmilyen értelemben sem mitizálni a művész és a művészet szerepét. Az igazi író nem látnok, nem nemzetvezér, hanem okos, elfogulatlan elemző, higgadt bíráló a valóságnak, aki eredményeit lelkiismeretesen rendszerezi, a tényszerű konklúziókat pedig mindenféle túlzás és minden látványos hipotézis, háttorzongató jövőjóslat nélkül bocsátja az érdeklődő érintettek, mindenekelőtt a magyar olvasók elé. Legújabb regényében történelmünk egyik legvitatottabb korszakáról, a háború utáni évekről nyilatkozik, méghozzá összefoglaló igénnyel, lélektani értelemben igen szuggesztív „hangulatjelentést” létrehívóan, még akkor is, ha hősei szinte egyöntetűen a polgári osztály képviselői, hiszen éppen a polgárság, az úri középosztály helyzete ingott meg a legegységesebben ezekben a sorsformáló években.

Kiemelkedő művészi erény, hogy Grandpierre mindvégig lenyűgözően elfogulatlan, már-már rideg szigorúsággal objektív krónikása marad a történéseknek, pillanatra sem érezhetjük úgy, hogy a mégiscsak „polgári” írónak titulált gondolkodó áll titkon a háttérben és a végső olvasói véleményt akárhogy is, de ő igyekszik sugallni, motiválni. Grandpierre álláspontja egészen világos és nyilvánvaló: kizárólag gondolkodó emberként, társadalmi és történelmi tapasztalatokkal bíró, hű krónikásként akar beszámolni jelenségek, események egymásrakövetkezéséről, kibomló rendszeréről, nem feledkezve meg azok belső indítékairól és történelmi gyökereiről sem, hiszen az ember sorsa érdekli őt, a sors pedig ugyanolyan három dimenziós fogalom, mint az idő is, mely kiformalja. A regény kítűnő indításában jellegzetes polgári miliő rajzolódik elénk egy zord apával, aki a Jókai-regények legkellemetlenebb családtyáival tart sorvasztó-dűhítő rokonságot, leginkább a *Szegény gazdagok* kriptalehető Lappusa Demeterével: nem a való világban, hanem üres, hiteltelen mítoszokban él, de azokban agresszív erőszakossággal, élet- és örömmérgező szigorral. Fiának, Árvai Ákosnak mindössze annyi a bűne, hogy a családban hagyományossá vált jogi pálya helyett, valami „világi” foglalkozást szeretne űzni, vegyészmérnök akar lenni, erről azonban szó sem lehet, egyszerűen azért, mert „egy Árvai”, az nem lehet vegyész, ám más sem lehet, feltehetően még papnak sem mehetne, hiszen ez szentségtörés volna, mert ahány Árvait csak számon tart ennek a nagy múltú és kiváló érdemű családnak a „történelme”, az mind, mind jogász volt. Ezek után már-már kihagyott ziccernek érezzük, hogy az öreg Árvai nem teszi hozzá: a vegyészek különben is mind zsidók . . .

Apa és fiú drámája Grandpierre-nél már nem jókais ébenjóslatok mitikus feketesége alatt bontakozik ki, hanem élcés realitással ábrázolódik: aulikus hülyeség és pragmatikus életrealitás közvetlen, szemléletes, mindazonáltal tragikusan meddő ellentétként. Azt a hibát is gondosan elkerüli, hogy a fiúból igazi mártírt teremtsen, Ákos egyáltalában nem „hősi” jellem, nincsenek különösebb ambíciói, világmegváltó élettervei, mindössze szeretne érdeklődéséhez, vágyaihoz és képességeihez mértén élni: hangsúlyozottan *középszerű* tagjaként a középosztálynak. Ehhez a nagyon is emberi, látszatra nagyon is kivitelezhető programhoz azonban ravaszkodnia, színlelnie, csalnia kell, mert a *polgári család mint életkeret* éppen ennek az egyetlen feladatának a beteljesítésére képtelen, hiszen ahhoz, hogy a belőle kiinduló életek táma-

sza, foglalatla lehessen, mindenekelött arra lenne szükség, hogy reálisan mérje föl a családtagok lehetőségeit, igényeit, logikusan értékelje a világ elvárásait, és ezekhez mértén alakítsa ki stratégiáját, taktikáját. Erről azonban szó sem lehet, hiszen a magyar középosztály egy félféudális társadalom szülötte, így annak legfontosabb élő organizmusa, a család is torzszülött, tehát életképtelen formáció kell legyen. Mert illúzióknak és célszerűségnek ennyire bántó és pusztító erejű antagonizmusa csak beteg szervezetekben jöhet létre: a család „stratégiája” nem valóságos eltcélok elérését szolgálja, hanem ködös, tisztázatlan emlékek, talajtalan és valóságidegen nosztalgiai titkolt vonzásaiban keletkezik, és a taktika abban merül ki, hogy elodázza a rossz, a szerencsétlenebb esetekben gyilkosan, családpusztítóan hibás stratégia lelepleződését. Ez megint csak logikus, racionális és szikrázóan pragmatikus ítélet a magyar polgári osztály felemás voltáról, általános válságáról, sőt, annak is szomorú megállapítása, hogy a magyar polgárság lényegi, hatékony, szívósan teremteni tudó társadalmi erőként voltaképpen soha nem is létezett. De a bírálat még ennél is mélyebbre hatol, rétegről rétegre mutatja meg a polgári életforma álságosságát, azt a látszatra nagyon bonyolult, valójában szükségszerű folyamatot, ahogy a képmutatásra, az igazság örök elrejtésére, a tények megrögzött megmásítására beidegzett formáció az élet minden szintjén hazug praxist, célszerűtlen, gesztusértékű cselekvéseket kényszerít ki az irigyelt áldozatokból, az úri osztály gyermekeiből. Mégis, mit profitált a két világháború közötti „jóléti társadalom”, az úri középosztály kiváltságos helyzetéből? „Az úgynevezett úri életforma az időbeosztás, a módszeresség, sőt az életművészet csodájának látszott. Miből állott? A főfoglalkozás az egyetemi tanulmányok folytatása volt, a kisebbségnél valóban az, a többségnél diplomavadászat; az úri osztály fölfogása szerint ugyanis egyetemi végzettség nélkül félemler volt az ember, lehetett bármily tehetséges, eredményes, sikeres. Tanulmányai mellett az úriember időt szakított a sportolásra, a módosabbak vadásztak, utaztak, Ákos szintjén a sportot a foci, az atlétika, majd a tenisz mellett az úzás és a vívás képviselte. Az úriembernek a zenéhez is konyitania kellett, csakúgy mint valamely idegen nyelvhez. A szórakozást a viszonyok, flörtöcskék, valamint a bálók, ötórái teák, zsúrok nyújtották – vagyis a tánc. Tudni kellett, milyen esetben illik frakkot, szmokingot, ferencjósát öltetni, később szürke nadrágot, fekete zakóval. Aki mind e követelményeket teljesítette, kívülről nézvést olyan valakinek látszott, aki úgyszólván minden percét racionálisan kihasználja. Ezt a keretet értékes tartalom ritkán töltötte meg. A zenetanulás inkább elidegenítette az áldozatot az igazi muzsikától – ha egyáltalán hatott –, mintsem megkedveltette vele. Nyolc-tíz évi tanulás után a tanítvány a leggyakoribb esetekben a műdalok világába hatolt be. A sportot a többség az elején sűrűn gyakorolta, majd hirtelen abbahagyta és meghízott. A társasági élet többnyire civilizálatlan ivászatú fajult, a szexualitást sajátságos meghasonlás torzította el, a férj a feleséggel többnyire csak «nemzett», dunya alatt, oly szemérmesen, hogy az asszony éhen maradt, a férj ugyancsak, de neki módjában állt professzionistákhoz fordulni. Ami a nyelvtanulást illeti – térjünk vissza Ákoshoz. „Őt egy mogorva úr tanította angolra, az órákon Ákos olyanformán érezte magát, mint a bűneiről hiányosan beszámoló a gyóntatószékben. Az óra java számonkéréssel és megrovással telt el. Ezt a szabályt sem tudja, azt sem. Ez így nem megy tovább. Nem is ment.”

A célszerűtlenségnek, hipokrizisnek, látszattól látszatig sodródó, belső ürességnek végtelenül tárgyias, tényekkel érvelő, anatómiai pontosságú elemzése ez, hiányzik belőle minden bujtogató, szenvedély, hiszen a most olvasott rideg szavak, a körültekintő felsorolás nemhiába „lajstromszerű”, hanem minden további árnyalás nélkül is kiábrándító *bűnlajstroma* a sorvasztó, visszahúzó életformának, mely nem tudott élni exkluzív lehetőségeivel, és mindenekelött azért nem, mert mindig beérte a gyarló felszínességgel, miközben az eredményességgel, hatékonysággal, magyarán: az előrelépéssel, az értelmes önformálással, az igazi teremtéssel soha nem törődött. Úgyet sem vetett rá. Ezekkel a léhán sodródó közönyösökkel szemben Árvai Ákos annak a fiatal, „modern” értelmiséginek a típusa, aki ugyan a maga középszerű módján, de szembeötlő életrealizációval igyekszik kitörni a reakényszerített viszonyok elbénító szorításából, és ha nagy kerülőutakon is, ha a szituáció abszurditását fém-

jelző időveszteségek árán is, de végeredményben sikerül alapvető céljait elérnie. Két mozzanatot emelhetünk ki alakjával, de a regény egészével, művészi tendenciájával kapcsolatosan is: az egyik, hogy nem különleges egyéniségek, teremtő lángelmék, nagy sorsú, nagy akaratú vagy éppen „mitikus” jellemeik itt a „hősök”, amint ahogy maga Árvai Ákos sem az, hanem értelmes értelmiségiek, olyan „tipikus” fiatalok, amilyenek tizezrével élnek napjainkban is; a másik, hogy ehhez mérten a tervek, életprogramok, vágyak és társadalmi törekvések is tipikusak, átlagemberiek mindannyiuknál. És ez nem valami művészi kisigényűség Grandpierre-nél, hanem mély-séges humanizmusából fakad, egész életművét átható elkötelezettségéből a mindennapi emberek iránt, akiknek harmonikus élete nélkül elképzelhetetlen a kiegyensúlyozott társadalmi rend, de a kiválasztottak, a lángelmék boldogsága is. Mert arról sincsen szó, hogy ez a regény mindjárt a középszerűség megdicsőítője is volna, Grandpierre-től egyébként is idegen az ilyen szembeállítás, műveinek gondolati nosztalgiaiból egy olyan eszményi társadalom sóvárgott képe rajzolódik elénk, ahol „lángelme” és „középszerű” egyugyanazon emberiségnek az eltérő funkcióit jelentenek csak.

Még szembeötlőbb különös rokonszenve a fiatalok életgondjai iránt, Árvai Ákos és Turányi Eszter sorsának, küzdelmes egymásratalálásának történetében végig ott ragyog az öregedő író simogató pillantása, melynek meleg udvarába ő újra és újra az ifjúságot hívja fénynek. Nem is lehet másként, hiszen egész életműve az erő, a konok célratörés, az elhatározott tettekkészség, a dogmáktól idegen magabiztosság, a tudatos kitartás, az örömeért megküzdő fegyelem apoteózisa és ki más mindezen képességek legláthatóbb, legeltökéltebb birtokosa, ha nem az értelmes, felvilágosult, életereos ifjúság?! Ebben az élésprogramban, boldogságtervben természetesen kiválasztott helyre kerül a szerelem és a testiség élménye, de megint mítoszatalanul, minden fölöslegesen sallang és „ráaggatás” nélkül, végtére is szeretkezni mégiscsak meztelenül a legjobb, de ehhez legelőször a gondolat meztelensége kell, a tiszta szembenézés egymással, hogy mielőbb megtudhassuk: lehet-e, szabad-e, *kellünk-e* egymásnak! Ebből a szemszögből az *Egy házasság előtörténete* valóságos profán igehirdetés, Grandpierre a legrafináltabb eszközökkel, sejtetésekkel, utalásokkal, közbeszólásokkal vagy pedig félreérthetetlen célzásokkal tárja elénk érveit, néha még a latin szavak stiláris segítőkészségét is fölhasználja, hogy a pikánsabb tényeken általuk törjön keresztül, mert a legalapvetőbb, hogy ne legyen, ne lehessen többé tabu az, amin úgyis szólván mindenki morfondírozik magában, ahelyett, hogy csinálná, és jól. A szerelem az emberi lehetőség legnagyobb élményi kiteljesítője, a lélek reneszánsz Primavera-ünnep, a teremtőerő akarnok tudatosítója bennünk, mulandókban. Erősz és intellektus, szabadság és értelem gyönyörű, vitális testvérisége a legmélyebb életjelképek egyike, de ahhoz, hogy áldásában tényleg részesülhessünk, valamennyi puszogó előítélet föl-számolására van szükség, az álarc-tépő küzdelemre a boldogságért: úszni, vitorlázni, zenélni vagy ásni tanulni kell, gondolod, szeretkezni nem?! – a szerelmet nem?! – kérdi dühödten az író, és igaza van. Ragyogó elmeéllé figurázza ki a száraz pillantású „erényeseket”, a düledt szemforgatókat, a zsiros vagy penészedő klitorisú „családért élőkét”, a megannyi, mindig főző asszonyi húsfazekat, aki persze akkor már szent fazék is. Csoda akkor, ha az ilyen – és sajnos nagyon nem ritka – „házasság”, olyaná válik, mint a föl-fölmelegített babfőzelék a beléje romlott kolbásszal? És csodálkozunk-e, ha az íróval kapcsolatban olyan végletes az olvasók állásfoglalása, hogy rajongás és elutasítás izzó kettősségében itélődik meg minden írása, hiszen a testiség, az erősz élményének kétféle felfogása ütközik meg, amikor rágalmazzák vagy fölmagasztalják. S ha ebben ő is kérlelhetetlen marad, akkor megint a leglátóbb humanizmus és a legmélyebb világismeret a szilaj vezérlője, mert ő legalább akkora jelentőséget tulajdonít – és immár ötven éve – ennek a kérdésnek, mint a modern szexológia vagy a családi élet szociológiája, ez a legújabb keletű és joggal aggodalmas tudomány. Az a jóság, életszeretet, dévajság és humor, ahogyan Grandpierre ezekről a boldogságtermő és boldogságzúzó problémákról szólni tud, leginkább úgy jellemezhető, hogy nincsen benne semmi idealizmus, de a materializmusa ideális.

Turányi Eszter az író legvonzóbb nőalakjainak egyike, szelídség, okosság, hig-

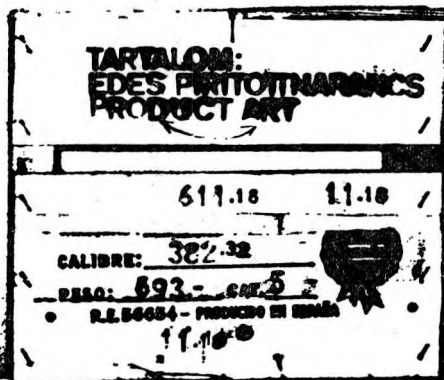
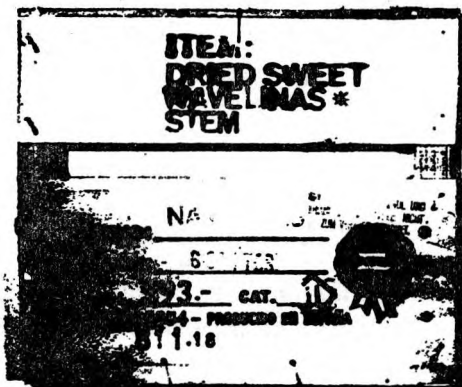
gadság, segítőkészség, szülőtisztelet, szerény magabiztosság és mindent átnövő szívjószág árad belőle, majd még valami: a kivételes készség a milióalakításra, az ott-honosság éltető hangulatának a megteremtésére a semmiből is, és ez a képesség a nő génuszát, az asszonyiság zsenijét jelenti, hiszen mélyén ott él az erősz is – aki az egész lakást be tudja borítani lényé rózságaival, az éppen az élő személyt, a társat ne vonná bíbor szirmai közé? Eszter romantikusan szép, mégis minden vonásában reális, életigaz alakja azonban egyáltalán nem öncélúan került a regénybe, hanem mindenekelőtt azért, hogy ellenpontosza azt a sivár, kegyetlen valóságidőt, melyben a hatalmi gőg és részvétlenség tombolhatott, amikor tizezrével szenvedtek ártatlanul, és az országban olyan mértékű volt a terror, hogy az éppen uralmon lévőknek ugyanúgy kellett rettegniük a holnaptól vagy az éjszakától, mint azoknak, akiket délelőtt megkínóztak.

Annyi minden más mellett ekkor történtek a kitelepítések is. Ezzel a kérdéssel eddig senki nem foglalkozott szépírói műben, és Grandpierre nagy érdeme, hogy rendkívüli határozottsággal és fölényes objektivitással elemzi ezt a nagyon sok tartalmú, nagyon sokféleképpen megközelíthető problémát. A hatalom akkori képviselői a kitelepítések riasztó gyakorlatát megfélemlítő intézkedésként kezelték, ideológiájuk szerint az internálásnak ez a specifikus módja lehetetlenné teszi az osztályellenség számára a szervezkedést, ráadásul további ellentéteket szít befogadók és befogadottak között, minek révén az uszító reakcióra mért csapás totálisnak tekinthető. Ez a tétélesség nagyszerű szemléltetőeszköz reálpolitika és romantikus politikai anarchizmus gyakorlatának a megkülönböztetésére. A világpolitika egész története azt bizonyítja, hogy az ilyen íróasztal mellett, dohányfüstben és asztra csapott revolverek fenekedésében született „nagy ötletek”, rendre mindig kudarcot vallanak a valósággal történő szembesülésben, egyszerűen azért, mert a társadalom léte nem homogén, nem tömörszerű, hanem rétegezett, érdekek és ellenérdekek, szituatív és csoport-integrálódások bonyolult szövevényében kiteljesedő szerkezet, amelyikről a jól hangzó axiómák egyszerűen visszaverődnek vagy megcsak vissza sem verődnek, ám „fent” az asztalt azért még lehet verni egy darabig. Nem nehéz észrevenni az összefüggéseket ezért „az aranyat tojó tyúk”, „a minden új téglá csapás az imperializmusra” vagy a „szódd a selymet, elvtárs” mesebeli biztatása és a kitelepítések fenyegető gyakorlatának – „a vasököl leszújt!” – hazug, negatív idealizmusa között.

Grandpierre egyáltalán nem „jobbról”, tehát „polgári” platformról bírálja ezt a jelenséget, de mégcsak nem is „középről”, hanem a tisztánlátásnak és történelmi elfogulatlanságnak arról a magaslatáról, ahová az elmúlt negyed század európai tekintélyű politikai gyakorlatának eredményeként juthattak el valamennyien az értők ebben az országban. Példamutató, ahogyan számba veszi a tényeket, és még inkább meggyőző a következtetések pontos, szelíd, magabiztos rendje, melyet látó józanság és a megértés sziklaszilárd racionalizmusa kormányoz. „A kitelepítésről illik tudni, hogy túlnyomórészt ártatlanokat sújtott, a háborús bűnösöket, a sikkasztókat, a vagyonok hűtlen kezelőit, a besúgókat, a zsidó javak elidegenítőit, a nácik cinkosait stb. ugyanis előzőleg felelősségre vonták és törvényesen elítélték, kétes esetekben pedig internálták. A művelet ideológiai alapjául az a koncepció szolgált (a koncepció fogalma az elkövetkező évek folyamán szédületes karriert fut majd be), hogy az arisztokráciát, a burzsoáziát csakúgy, mint a vezető hivatalnoki kasztot, el kell távolítani a fővárosból, s ilyenformán megakadályozni, hogy veszélyeztesse az új társadalom kibontakozását. Ugyanebből a koncepcióból fakadt az a gyakorlat is, hogy az osztályellenség városi egyedeit a falusi osztályellenség nyakába ültetik, nyilván, hogy két legyet üssenek egy csapásra. Kevés kivételtől eltekintve ez a törekvés nem koronázta siker. Tudni kell, hogy a válogatásban az illetékeseket nem kizárólag elvek vezérelték, sokaknak a lakását irigyelték meg, másoknak a magánygyűteményét, a könyvtárát vagy épp a barátnőjét. Nagy szerepet játszott a bosszúállás. Amellett se szeri, se száma a megfoghatatlan döntéseknek, például: miért száműzték a Kner Nyomda tulajdonosának a fiát? Kizsákmányoló lett volna a neves nyomdász? Egy Csáky grófot is ez a sors ért, holott már az apja sem *folytatta* a grófságot, ő

maga mérnökként kereste meg a kenyerét. A szervezést a trehánytság cégjelezte, a bankárral, a gróffal, a gyárossal együtt kitelepítették nemcsak a szegény rokont, ha történetesen vele lakott, de az albérlőt is, lehetett kisiparos, nyugdíjas, munkás. Nem ment ritkaságszámba a névcseré sem. Kováts helyett valamelyik Kovácsnak akasztották nyakába a keresztet. A bánásmód elsősorban a tanácstól függött, azaz emitt emberséges, amott embertelen volt. Mint mindenütt, Csutnokon is a helyi körülmények határozták meg a száműzöttek életét; ami ott történt, az egyedül erre a községre érvényes, másra nem."

De az író nem érheti be ezzel a mégoly tiszta érveléssel sem, az ő művészi feladata távlatosabb ennél, mert a történelmi horizont mellett meg kell mutatnia az egyéni életút állomásait is, hiszen a valóságban mindig, minden dialektikusan történik: bizonyos egyéni döntések legalább olyan mértékben determinálják az én sorsát, mint az objektív társadalmi folyamatok szükségszerűsége. Turányi Miklós legalább olyan mértékben felelős családja és a maga tragikus sorsáért, mint a zord korszak, melyben élniük adatott. Naivság, határozatlanság, sodródó tétovaság, rossz helyzetértékelés jellemzi ezt az alapjában becsületes, szorgalmas, mindent összegezve értékes embernek ítéltető családapát, aki azonban most említett negatív tulajdonságai miatt határszituációkban visszavonhatatlanul a vesztesek közé kell kerülnie. Grandpierre ítélete persze ismét kettős élű, mert míg a ráció, a valóságismeret igénye felől elítéli Turányi naiv, puhány, önpusztító „optimizmusát”, az emberség, a humánus felől nézve mégis azt sugallja, hogy az ilyen emberekért legalább olyan mértékben felelős a társadalom, mint amilyen mértékben ők pórnál járnak benne. Ne legyetek gyöngék, mert elpusztultok, segítsétek a gyöngéket, hogy ne legyen közöttünk többé értelmetlen pusztítás: így hangzik az író kettős kívánalma, buzdítása és értelme, mely azonban valódi tartalmában teljesen egyértelmű – a felnőttebb, igazabb, emberhez méltóbb társadalom sóvárgását fejezi ki, mely olyan messzinek és elérhetetlennek látszott a regény cselekményének idejében. A fekete évek sötét boltívei alatt, amikor csak a szerelem, a tündér ifjúság juthatott el egymás segítő karjába kapaszkodva a fényig, mely az embert lelkében megteremti s vele-égni, szeretni életi. *(Magvető)*

Chanson

1.

*Lehettél volna okosabb
lehettél volna jobb
lehettél volna türelmesebb
ha visszagondolok*

*Az ember, hogyha fiatal
akár a zöld magok
még ehetetlen, nyers-kemény
ha visszagondolok*

*Mire megérik este van
lányitják alkonyok
bár születtem volna öregen
ha visszagondolok*

2.

*Régészkedünk, exkaválunk
rétegről rétegre ásunk
előkerülnek a kincsek
díszitettek volna minket*

*fékszenek a rettegések
felhő-had, mi pára-kép lett
sárkányok és krokodilok
foguk között, ami jó volt*

*nyakláncok és karperecek
forró-meleg ujj-perecek
mindazt, ami elmulasztva
kitesszük az árokpartra*

*legvégén a mézes madzag
mit előttünk huzogattak
minden kincsem reá kötve
visszahantolom a földbe*

3.

*Már végkép mindegy, ki kopog
és ki vár odakint
egy elmulasztott alkalom
didereg odakint*

*és nagy szemekkel rád tekint
kit látni nem akarsz
néz merőn át az éveken
egy elmulasztott arc*

Téli bárány

2

Probst Pál egy májusi reggel lovasfogatával kihajtott az udvarról. Probston rendes öltözet, nadrág, mellény, tiszta ing volt, hiányzott előle a szokásos kékfestő kötény. A kocsi hátuljában féderes ülés. Probst áthaladt a hídon s az utca túloldalára érve jobbra, hegynek fordult. Atellenben az iskolás gyerekek már jó ideje ott ugráltak a járdán s belül az iskola léckerítésén. Köztük Pauli, Probst keresztfia. Hogy a kocsit megpillantották, néhányan fürgén fölkapaszkodtak a saroglyájába, lógázták vigan magukat. Pauli, a keresztfiú, a járdán szaladt a lovak mellett. – Hova mén, keresztapám? – kiáltozott föl Probstnak. Probst elnevette magát. Pauli, mint mindig, most így futtában is furán félrebillentette a fejét s fél szemére hunyorított. – Gyere velem. Megyek a városba. – Pauli még iparkodott egy darabon, aztán lemaradt. Probst inkább a szokás kedvéért meg-megpöccintette a lógázókat az ostor hegyével. A gyerekek elkezdtek futni visszafelé. Hátranéztében látta, a tanítókisasszony terelgeti őket befelé az épületbe. Látta, az ő lánya most lendül át a patakon s elegyedik a többi gyerek közé. Pauli olyan apró növésű volt, őt nem lett volna érdemes szemmel keresni. A szélső ház előtt a járda hűsén a Harmat-lányok ültek. Nekik nem volt ma se fontos az iskola. Cigányul mondták a magukét, három kapa támaszkodott mellettük a ház falának. Izsó, az apjuk bent az udvaron a kút-házat foldozta. Probst beköszönt, a cigány felsőbbiségesen válaszolt.

Probst valóban a városba igyekezett. Fölért közben a környék legmagasabb pontjára, ahol a legendás cserfa állt. A fa terjengős árnyékot vetett. Lombja szólt, mintha csöndes időben valaki rezzenéstelen, hallhatóan elmélkedne. Senki se tudta, valójában hány esztendő az a fa. A vidéken amolyan tájékozódási pont szerepe hárult rá emberemlékezett óta. Mindenünnen jól látszott, nyári derűben s télen, ködtelen időben. Még az éjszakai utas is úgy érezte, látja sötétedni valahol messze az alakját. Az itteni népnek már az idegeiben benne élt ez a fa, nemcsak a falu fölötti tetőn suhogott. Sokan soha felé se jártak, csupán hallomásuk volt, hány ember is kellene hozzá, hogy átölhessék a derekát. Nem tudták, milyen a leveleinek színe, formája, vaskos-e a kérge – de valamiképp saját fájának tekintette mindenki. Szinte lénynek, a vidék szellemének, akihez bárkinek bizalma lehet. Közelről nézve többnyire semmi különös nem látszott rajta, csak az, hogy hatalmas s valóban nagyon vén lehet. Nyugodt volt, amilyen hús-vér forma sohase. Arányos koronája azonban, úgy érződött, inkább csak lappang, mint várakozik, hogy egyszer mégiscsak valakire rászóljon. Talán emberi hangon. Probst akaratlan áhitattal hajtott át a fa árnyékán. Kiérve belőle aztán körülnézett, szeme megkönnyebülten kalandozott a határban. Neki sose voltak erre földjei. Probst földjei a nagyobb falu irányában lejtő határrészen voltak. Egy-két holdas szórványok, nadrágszíjak. Már most örült, hogy sikerült a földmérő mérnökök bizalmába férkőznie, s a közelgő tagosításkor ugyanoda mérik majd neki, reméli, egy tagban a birtokát. Nem volt az olyan nagy birtok, huszonhét ka-

tasztrális hold mindössze. S Probst nem is a föld minősége miatt vágyott oda, hanem mert ilyenképpen határos lehet a nagyobb falu külső dűlőjével. Napenként találkozhatnak olyan gazdákkal, akikkel szívesen beszélget, politikázgat, nagyfalubeliekkel.

Probst nővére, Rézi, úgy ment férjhez, hogy egykéhez vitték el a szülői háztól. Nem messze, csak a falu aljába, a végére, a Scheurer-kocsmához. Probst így odahaza maradt, hazanősülhetett, hogy folytassa apja után a gazdálkodást. Persze már majd csak kétharmad területen, a megmaradt huszonhét katasztrális holdon. Rézi, annak örvén, hogy házrészéről öccsei javára lemond, még megpróbált kiadandó örökségén túl vagy két hold földet kicsikarni az apjukból. – Ez a Scheurer-nász, ez a Scheurer-nász, látszik, hogy többször meg kocsmáros – ingatta fejét az öreg Probst, mert nem akarta elhinni, hogy Rézi magától jutott volna erre a gondolatra. Mindazonáltal nem engedett ő sem, ügyvédhez fordulni szégyelltek volna, annyira földsovár a nevetgélő Scheurer-nász se volt. Végül pénzbeli kielégítésben egyeztek meg.

Probst azzal igazíthatott volna a földje helyzetén, hogy maga is jómódú lányt visz haza feleségnek, s ami birtok megmaradt, így a hozomány földdel megint szépen kiegészül. A Probstok nem voltak szerző fajta – de hát így gondolkodott volna mindenki, s idős Probst, mihelyt kérdőre vonhatta emiatt a fiát, szintén így látta helyénvalónak. A beszélgetésből egyszerre ingerült szóváltás lett, ami a Probst-háznál nem volt épp szokás. A két férfi csúnyán öszszekapott. Akkor mondta Probst Pál először életében az apjának: – Én dolgozom. – Az öreg is emelt a hangján: – Nem úgy van az, fiam. Sejttem én, hogy te . . . De itt van az öcséd is. – Probst belevörösödött. – Itt van, itt van – ordított váratlanul –, bizony, itt van. Mért van itt? Kellett magának vén fejjel megnyalni a mézet s gyereket csinálni . . . – Probst abban a pillanatban érezte, holta napjáig bánni fogja, amit most kimondott. De hát az utóbbi hónapok bizonytalansága, amiből az öreg valamit sejtített, s amiről ő senkinek se beszélt, kiforgatta szokott magatartásából. Az öreg szó nélkül kiment a szobából. Amint Probst utánanézett, látta az ajtóreszen öccse riadt arcát bevilágítani. Probstot a sírás környékezte. Kirohant, röpdőső tekintettel az anyját kereste. Itt volt-e, hallotta-e, amit mondott, hallgatózott-e? De anyja fönt kapált a kertben. Valóban úgy volt, Rézi is, ő is már szinte felnőtt sorban jártak, amikor, mondható, meglepetésszerűen öccsük lett. Anyjuk olyan jól titkolta várandóságát, jártkelt a szemük előtt, s ők mit se vettek észre. Túl voltak a szülők a negyvenen, röstellte is a két öszbe hajló ember a gyerekeik, a falu, a környék előtt. De a fiú itt volt, amolyan fészekfentő, szép tartású gyerek, hamarosan kedvence mindenkinek. Szerelemgyerek, mondták, akik csúfolódtak. A testvérek csöndben megszokták, kényeztették. Probst a Rézi férjhez menetelére sokat gondolt, aztán majd hogyan lesz, arra furcsamód alig, hogy ez a fiú is egyszer fölnő, s kéri a helyét, maga részét a vagyonból. Erre most az apja döbbsentette rá. Probst mindig is úgy egyezett volna a szüleivel, taníttassák majd ki az öcskőst. Ha már ő maga csupán aranykalászos gazdáig vitte, ez a kedves képű, vékony csontú Franz emelkedjék ki a parasztsorból. Legyen belőle ügyvéd, orvos, pap, tanár, vagy amihez tehetsége van. Nem kéne sajnálni rá az erőt, mondogatta Probst. A fiú folyton a könyveket bújta, sokszor maga Probst szerezte be őket, télen, persze, ha neki is volt kis ráérő ideje olvasni. Legkedvesebb a fiúnak a misemondás volt a tiszta szobában. Csipkés fehér alsószoknyákat aggatott a nyakába, a kítárt szekrényajtó volt az oltár, s anyja nagy imádságos könyvét támasztotta ki maga elé egy hokkedlire. A ministránskodásban fölszedett latin énekeket kántálta, utánozta. Nem zavarta, ha anyja véletlenül benyitott rá, úgy

tett, mintha valamelyik paraszttasszony érkezne késve a misére. Nevetni rajta nem volt szabad. Akkor bevágta a szekrényajtót, lerángatta magáról az alsószoknyákat, s kirohant a kertbe. Attól a naptól, hogy végighallgatta bátyja s apja összeszólalkozását, ilyet többé nem játszott; s nem is tanult. Az iskolában már csak panasz volt rá, eredményeit makacsul lerontotta. A tanítókisasszony kétségbeesetten szaladt át Probstékhoz. A könyveket tovább is hurcolászta, de mostantól félreesőbb helyszínei voltak az olvasáshoz. A szénapadlás, a reterát, a kiserdő, a temető. Probst álmatlan éjszakákat töltött emiatt, forgolódott az ágyban. Franz itthon maradt. De ami munka ráhárult, sokszor úgy érezték, szándékosan végzi fonákjára. Ímmel-ámmal csinált mindent. Legjobban annak örült, ha fölingerelhette a felnőtteket s elküldték maguk mellől a fenébe. Akkor letelepedett valami árnyékba, duzzogott s a messzeségbe nézett. Senki se tudta, mit gondolhat ilyenkor. Választ csak ritkán adott. Anyja, most már esztendőök óta halott, még láthatta kezdetét ennek a vadnövésnek s igen sokat sírt. Hiába kérlelte fiát, Franz eleinte csak-csak hozzábújt, hogy sírógörcseitől szabaduljon, később azonban előtte is inkább hallgatott. Legföljebb neki nem adott pimasz feleletet.

Probst úgy érezhette, könnyen érvényesíti akaratát. Apja többé nem szólt bele házassági szándékába. Hozhatta haza a nagyobb faluból azt a szép, igaz, hogy szegény lányt, akit kiszemelt magának. A falu szájára veszi érte, arra Probst nem gondolt. Vroni, a lány, gondolt rá, félt is nagyon, de nagyon elszánt volt. Ezerszer átgondolta, mit jelent így idegenben férjhez menni. Probstot mindvégig bizonytalanságban hagyta. Nem azért, mert nem szerette. Inkább azért, mert sem ő, sem a család nem bízott abban, hogy Probst valóban feleségül veszi. Mint a legtöbb lány, ő is a legegyszerűbbet választotta – inkább ő forgatja nyárson a legényt, mintsem a legény szedje rá végül őt. Probst ettől igen szenvedett. Ő megszokta, hogy tisztának tekintsék szándékát, s az történet, amit szeretne. Persze tartott a szüleivel való összeütközéstől, s biztatta is magát az éjszakai hazautakon, bármilyen essék, nem hajol meg. Szép téli lakodal-muk lett aztán. Fehér, de napsütéses, Probsték házában tartották. Vroniék vendégei három lovas szánnal érkeztek mindössze. A falu fől sorakozott a lakodal-mas menet két oldalán. S Vroni már hallotta magában a sugdosást, érezte magán a tekintetek súlyát. Nagyon szép menyasszony, ezt muszáj elismernie valamennyi báméskodónak. De azért – kapott volna Probst Pauli idehaza is ilyet. Minden fejkendő alatt sorjáz közben néhány helybeli lánynév. Pláne, hogy a hozományt nem tekinti. Meg ki tudja. Kovács ennek a neve, Kovács Veronika. Igaz, sváb, tudja mindenki a felmenőit; magyar név is ez a Kovács, igaz – de azért nem hiába tartja a mondás, „-vics, -vács, mind sokac vagy rác”. Nem mintha a sokac vagy a rác bárhol kifogás alá esnék. Erről szó sincsen. Csakhát a mondás – az mégse csak úgy együgyűleg mondás.

Probst nem értette Vronit, miért villogtatja úgy a fogait, ha párban mennek, s az asszonyok kedvesen utánuk szólnak. – Nem is értheted. Sose voltál szegény. Sose voltál idegen se. – Vroni efféle, Probst lelkének tisztázatlan válaszként adott. – A szegényember lánya már akkor visszabántson, amikor a másiknak még csak szándékában volna, hogy őtet bántsa. – Probst szerette volna ezt az észjárást követni. – De hát miből gondolod, hogy bántanának? – Vroni legingerlőbb mosolyával nézett rá. – Ezt tudja az ember lánya. Látom én az áspiskigyót a szemük legsarkában is. – Vroninak alighanem élesebb érzéke volt a rejtett emberi hamisság iránt, mint Probstnak. De azért félelmében s amolyan szegényember-göggjében alighanem túlzott is. Érezte ő maga ezt. S aztán ennek a házasságnak csodája is három napig tartott. Legföljebb négy napig,

öt napig. A falu kezdte megszokni a fiatalasszonyt. Egy idő után már csak Probst vélte úgy, hogy túlságosan hamar veti föl a fejét, feszítgeti a fejkendő kötése fölött szép gödrös kis állát, húzza össze mézszőke hajához sehogy se illő parázs, sötét szemét. S indul tova olyan ringással, amilyennel a környéken alighanem csak Vroni tud.

Egyért azonban igazából neheztelt Vronira a falu. Menyecskeként is hozott ruháiban járt, nem vette föl a kisebb falu népviseletét. A környékbeli viselete nagyjából egyforma volt, apró eltérés lehetett, amit a hozzá nem értő persze észre se vett. Csupán a nagyobb falu viselete volt eléggé más. A nagyfalubeli nők rövidebb szoknyában jártak, hidegben is kilátszott kékre csipett térdük, alatta a mintás harisnyaszorító. Ünnepnapokon borszinű meg égszínkék kasmír vállkendőt viseltek, sok-sok apró redőbe szedett felsőszoknyájuk is inkább élénk alapú, ezüst virágmintás anyagból készült. A lányok a felsőszoknya alá jobb alkalommal nyolc-tíz keményített fehér alsószoknyát is vettek, úgyhogy ki kellett nyitni otthon a nagykaput, ha misére, litániára, azután meg a táncba indultak – a kiskapun nem fértek ki. S ez valóban így is volt, nemcsak a rossznyelvek pletykálták róluk. Mindig mondogatták, a nagyobb falu svábja Németország más vidékéről ered, mint a többi falué, nem is sváb. ki tudja, valami egyéb, nyelvjárása el is tér valamelyest a környékbeli népekétől. Könnyedebb lelkületű fajta, nem is viszi soha igazán valamire. Probst szerette a nagyfalubeliek vidámságát, hangosságukat, eleven észjárásukat. Néha régi társai az aranykalászos gazda iskolából meghívták ide lakodalmukra. Probst bizony kicsit tétován mozgott a táncoló, nagyokat viháncoló, kurjongató nagyfalubeliek közt. Egy-egy ilyen lakodalom leforgásában ezek a népek tele voltak annyi leleménnyel, jutott a szórakoztatásra még másnap is. Istenkísértő dolgokra is lehetett emlékezni. Vitték haza a fiatalokat, talicskán szállították őket, s hogy elférjenek, a talicska tetején keresztbe a kocsmáig valamegyik ólajtáját tették. Kicsit bűdös, mondták, de fontos, hogy jó kemény. A nászi házon már az éjszakai vigalomból ismerős férfi motoszkál, fönt a tetőn, vastag örbundában, májusban, hatalmas ócska bőrönddel a térdén marsot dobol komoran. Amit mond, inkább csak motyogja, nem lehet érteni. A vendégek lent körül táncolják a házat, nevetnek, föl-fölkiabálnak a dobolónak. Az időnként meg-meginog, a vendégsereg visít. Probst úgy érzi, rajta kívül itt mégse retteg senki, hogy a férfi leesik. A férfi aztán megint egyensúlyba kerül a tetőn s dobol tovább. Hol ő veszi át a rezesbanda ritmusát a tánchoz, hol a rezesek az övét. Még aztán ezek a lányok. Probst már ismerte Vronit, vasárnap esteken föl-alá sétált vele a többi fiatal közt a főutcán, a kövesúton, a Hegyi kocsmától a Bank kocsmáig s vissza. Vroni legtöbbször a barátnőjével együtt jött, aki az apátplébánián szolgált, szobalány volt, s Probst valójában előbb találkozott vele, mint Vronival. Probst gyakran hozta-vitte lovasfogatóval a káplánokat, akik vasárnap a misét mondták a falujában. A lányok szerettek nevetgélni, úgy tenni, mintha az udvarló rovására mulatnának. Probst nehezen tűrte ezt a viháncolást. Amúgyis könnyű volt zavarba hozni. Nem értette, a barátnő miért van annyit velük, neki miért nincsen udvarlója. Hiszen nagyon szép lány, Vroninál is szebb. Vroni, mihelyt kettesben maradtak, egyik pillanatról a másikra persze nagyon meg tudott komolyodni. De aztán megintcsak kornyadoztak a nevetéstől, Probst meg ténfergett a hátuk mögött, s zavarta, hogy a többiek nézik mindezt. Egy alkalommal kocsival arra került, ahol Vroniék épp dolgoztak az uradalom földjén. Tarackot szedtek vagy mit a tavaszi mezőn. Nem láthatták Probstot, amint lassan hajtott fönt a magaslaton, az utat bokrok szegélyezték s szinte egészen eltakarták a lovasfogatot. A lányok s fiúk cso-

móba hajigálták a tarackot, valójában szorgalmasan dolgoztak. De azért állandóan ingerkedtek, fickándoztak, énekeltek. Előttük néhány fogatos láncban fogasolt, dallamról dallamra váltva fütyöltek. Ebben a napsütésben Probst alig állta meg, hogy le ne menjen. S még soha nem érezte annyira, ezek közt, ilyenek közt idegen maradna. De legalább Vronit, akit épp kergettek a fiúk, s ahogy elesett, valamennyi szoknyája a nyakában volt, legalább Vronit egész életére magához kösse. Féltekeny is volt közben. A fiúkra is persze, ám végül úgy gondolta, bizonyos a dolgában. Féltekeny inkább arra volt, netán egy élet nem lesz elég, hogy ő eligazodjék ezen az önfeléd isteremtényén odalent.

Vroni azóta rég a kisebb falu viseletében járt. Probst mindig úgy érezte ugyan, méltóságot ad neki, hogy ezek a mélyzöldek s feketék, ezek a tartózkodó színek, a szinte bokáig érő szoknyák hossza együtt még szebbé teszik s még karcsúbbá – mégis mintha a felesége közben annyira hasonult volna a falubeli asszonyok seregéhez, amennyire ő tán már nem is szeretné. S ha külsőleg nem is, lélekben a közte s Vroni közti korkülönbség szinte teljesen elmosódott volna. Épp nemrég voltak lakodalomba hivatalosak a nagyobb faluba. Probst ámulva nézte a hajdani barátnőt, a lakodalom főzőasszonyát. Ennek még épp olyan nagy a hangja, szertelen a kedve most is, mint lánykorában volt. – Ő szegényasszony s a falujában maradt – mondta napok múlva Vroni. – Én idejöttem s a te feleséged vagyok. – Vroni már azon is csak kendője alatt somolygott, ahogy a barátnő elmesélte Probstnak, min vihorásztak annak idején egyik vasárnap este olyan szakadatlanul. – Nem is gondolod, te, Pauli, miket csináltam én akkoriban. – Ezen mindnyájan nevettek, akik a kocsmatornácán a katlanok körül sürgölődtek. – Halljátok, én kislánykoromban mindig fiúkkal, a bátyáimmal játszottam, ők tanítottak meg fejenállni is. Egyszer a parókián eszembe jutott, tudnék-e még. A szakácsnő fölküldött a padlásra fokhagymáért, ott olyan jókora kémények voltak, gondolom, egyik mellett megpróbálom. Hozzátámaszkodtam, s aztán isten neki. Sikerült, álltam, gondolhatjátok, hogy valamennyi szoknyám a nyakamban. Úgy hogy semmit se láttam. Meddig álltam így, nem tudom, egyszer csak lépések, valaki jön. Engem meg mintha megbabonáztak volna. Nem moccanok, állok. Tudom, hogy mindenem kint van, de csak állok, nem mozdulok. A nesz elhallgat, aztán csak hallom, ez a valaki, iszkiri, lefelé a lépcsőn. Majd a nyakát szegi. Húha, lett nagyon melegem. Nyomban talpra estem, akár a macska. Ha ezt az apátplébános úr megtudja s hazazavar, mit mondok apáméknak? – Az egyik asszony közbeszólt. – Aztán rájöttél, ki volt? – kérdezte. – Biztosan a reverendások közül valamelyik – röhögött egy férfi –, be akart előre lesni a Paradicsom kulcslyukán. – A nők söprűvel fenyegették. – Lett volna annak kulcsa is a likhoz – toldotta meg egy másik. – Igaz-e? – S hátba vágta a főzőasszonyt, aki a saját hallgatását hamar arra akarta fölhasználni, hogy megkóstolja a katlanokban rotyogó tyúkpörköltet.

(Folytatjuk)

Emelt fővel

VI.

A JÓMÓD LÉPCSŐFOKAI

Hogy közvetlenül a letelepítés után elég nagy volt a szegénység, már láttuk. Hogy később, a beszolgáltatások miatt a falu általában „elnyomorodott”, azt tudjuk. A kezdeti időkben a tsz-ek megalakulása szintén nem eredményezett jövedelememelkedést.

A nagy szegénység után a felemelkedés kezdetét az 1958–59-es évek hozták meg. A beszolgáltatások megszűntével lassanként kezdtek megtelni a falusi éléskamrák, a parasztok tudtak maguknak ruhát vásárolni, gondolhattak arra, hogy otthon is jószágot – szarvasmarhát és disznót tartsanak. Az ipari üzemekben dolgozók jövedelmének nagy részét nem vitte el a beszolgáltatással megnyomorított szülők vagy egyáltalán a család segélyezése, biztos keresetük megvolt hónapról hónapra, bátran költhettek magukra. Az 1964–65-ös években ez elsősorban *ruházkodásukon* látszott meg. Ebben az időszakban az 1944–45-ös évek gyerekei már jó keresettel rendelkező felnőttek, a sokgyerekes székely családokban gyakran nem egy, hanem két-három felnőtt is keres és az egyre megerősödő tsz is rendszeresen tudja fizetni tagjait.

Az 1965–70-es években már annyi pénz kumulálódott, hogy megkezdődhettek az építkezések. Egyelőre még csak *egyszintes házak* épülnek, de olyan iramban és olyan költséggel (a régi sváb házakat általában lebontják), hogy az idegen csak ámuldozva kapkodja a fejét. Az új és a régi házakon ekkoriban jelennek meg tömegesen a *televízióantennák*, és rövidesen megszokott látvány lesz a gazdasági udvarban parkoló *autó*.

A hetvenes évek közepén épül meg Hidason az első *kétszintes* magánház. A műszaki modernizálódás eléri a városi színvonalat. A *palackos gáztűzhely* már évek óta általános, de a központi fűtés sem ritkaság, a mosógépekről és a hűtőszekrényekről nem is beszélve.

A hetvenes évek végén az anyagi felemelkedés mellé társul a – székelység életében sorsdöntő – *Röpülj páva!* televíziós vetélkedőn elért kettős siker, amely a „külső” történések mellé a „belső” változást is meghozza. Öregek és fiatalok egyaránt meglepéssel nyugtázzák, hogy a „mű népünk”, azaz a bukovinai székelyek mégiscsak érnek valamit, azaz mások is észreveszik ezeket az értékeket. Nem mintha ez azt jelentené, hogy a bukovinai székelység általában tisztában volna azzal az értékkel, amelyet népművészete jelent és különösen a fiatalság azt értékének megfelelően megbecsülné. Ez a siker azonban növelte önmegbecsülésüket, visszaadta biztonságukat, és hozzájárult ahhoz, hogy azóta egyre többen merik „emelt fővel” megvallani székely voltukat.

Ezekben az időkben – 1977–1981-ben – nem ritkaság a színes tv, és több házban már két tv-t is lehet találni. 1982-ben pedig nekilátnak az első *háromszintes ház* építésének.

Ha meggondoljuk, hogy negyven évvel ezelőtt a gyakran írni-olvasni is éppen hogy csak tudó székelyek Bukovinában szabad tűzhelyes, kémény nélküli, zsindeyes faházban laktak, akkor tudjuk lemérni a változás és fejlődés viharos ütemét. A jó ideje köztük élő Hegedüs Lóránt református lelkész szerint a székelyek anyagi gyarapodásával lakáskultúrájuk is lépést tartott. Ízlésesen berendezett szobák, kovácsolt vas lépcsőkorilátok, ezermester csillárok fogadják a belépő vendéget, úgyhogy a hidasi házak semmilyen sem maradnak el az átlag városi ember kényelmes otthonától. Persze a modern csillogásnak, a felületi gazdagságnak Hidason is nagyobb értéket tulajdonítanak, mint mondjuk a népművészetnek, a lakáskultúrával itt sem tart lépést az olvasáskultúra. A könyv a többszintes házakban is inkább luxus és lakásdísz, mint mindennapi táplálék, a hifitornyok 30–40 wattos hangszórói is inkább rockmuzsikát üvöltenek, mint komoly zenét. De ez nemcsak a székelységre jellemző.

Az már inkább, hogy a régi életforma hatásaként általában nagyobb az idősebbek megbecsülése. A többszintes ház földszintjén gyakran megtalálható az idős szülők szobája, ahol a maguk módján élhetik életüket, külön szobában, s mégis belül a családon. A beteg, ágyban fekvő nagymamának nem egyszer külön tv-je van, amelyet akkor néz, amikor akar. A külön rádiót már nem is említem.

A régi életforma örökségeként a székelyek közt nem pusztít az egyke. Bukovinában a nyolc-tízgyerekes család sem volt ritkaság. Ez a szám természetesen csökkent, de még most is általánosabb a három gyerek, mint az egy.

A múlt kisugárzása azonban nem mindig ilyen pozitív, és ami annak idején természetesnek és helyénvalónak tűnt, a megváltozott körülmények között már visszatetsző. Bukovinában a székelység olyan anyagi színvonalon élt, amely egyszerűen lehetetlenné tette, hogy a létfenntartáson, a család ellátásán túl a közösség érdekében anyagi áldozatot hozzanak. Csakis az olyan közösségi megmozdulások voltak eredményesek, amelyek *közvetlenül* kapcsolódtak a család vagy az egyén céljaihoz, illetve az etnikum fennmaradásához. Abban a pillanatban, amikor ez a *közvetlenség* megszűnt, és a közösségi cél megtagadása az etnikum létét nem veszélyeztette, ezek a célok az élet periferiájára szorultak, és a közösséget nem lehetett érdekükben mozgósítani. Gondoljunk csak Bognóczy Géza Andrásfalván szervezett és majdnem megbukott *cooperatív*-jára. A székelyek még arra az áldozatra sem voltak hajlandók, hogy mondjuk, a jobb ügy érdekében, naponta 200 méterrel többet gyalogoljanak, és saját szövetkezeti üzletüket támogassák bevásárlásaikkal. Mégis, azt mondhatjuk, hogy a bukovinai életformában, az anyagi ellátottságnak azon a szintjén ez érthető volt, az életszínvonalnak azon a fokán nemigen lehetett elvárni, hogy az egyén közösségben gondolkozzék, hogy belássa: ami a közösségnek jó, az végsősoron az egyén érdekeit szolgálja. (Amelynek a megfordítása nem mindig érvényes!) Még azt is mondhatjuk, hogy Bukovinában az anyagi „jó-lét” és a közösségi gondolkodás szinkronban volt. Nem így Hidason!

A székelység széles rétegei olyan iramban gazdagodtak meg, hogy ezzel egyidejűleg nem tudott kialakulni a közösségben való gondolkodás képessége. Ahogy ezt lelkészük, Hegedüs Lóránt megfogalmazta: *munkakultúrájuk* mögött messze elmarad *viselkedési kultúrájuk*. A közösségek tisztviselői – legyen az a közösség az egyház vagy a község egésze – egyaránt erről panaszkodnak. Ezért van nehéz helyzetben a tanácselnök, mikor közművesíteni akar és a református lelkész, mikor a templomba a kényelmetlen, háttámla nélküli padok helyett székeket akar vásárolni. Pedig mind a kettő az érdeküket szolgálná, mind a kettőre bőven megvolna a pénzük, de a régi megszokás nem engedi,

hogy kinyissák pénztárcájukat. És ha választaniok lehet, hogy 100 forintot adjanak, vagy elmenjenek ásni vagy lapátolni, még a szilikózisos, leszálalékolt bányász is inkább megfogja a szerszám nyelét, fuldokolva dolgozik, mint hogy pénzt adjon ki a kezéből. Pedig esetleg több százezer forint takaréketéte van.

A szegénységtől való öntudatlan rettegés megköti a kezét, s nem engedí, hogy gavallér legyen a közösséggel szemben. Bukovinából a félelmet hozta magával, a gavallériát ott nem gyakorolhatta. Bizonyos alkalmakkor persze nem sajnálja a pénzt. Ha meg kell mutatni a szomszédjának, hogy ő is épít olyan házat, mint a másik, vagy amikor az ötödik rund sört kell kifizetni. Mert, sajnos, Hidas ebben sem kivétel: egyre nagyobb mérvet ölt az *alkoholizmus*. Egyik ismerősöm például azt panaszkolta, hogy egy idő óta nincs kivel beszélgetnie. Barátai mind isznak, italos emberrel pedig nem lehet beszélgetni, az, bármit mond is neki az ember, csak a magáét hajtogatja. De az alkoholizmus sem jellegzetesen székely betegség, s valószínűleg ennek a mértéke sem éri el az országos átlagot. Bár a pálinkafogyasztás – épp azért mert Bukovinában a bor ismeretlen volt – általánosabb köztük.

Nagy anyagi jólét – csökevényes közösségi öntudat. Ez a képlet, és hadd térjek vissza vesszőparipámhoz, a *székely ház* létesítésének tervéhez. Véleményem szerint ugyanis nagyon rosszul teszi a tanács, ha ezt a kérdést csak úgy mellékesen kezeli és évekig hagyja heverni, annak reményében, hogy az egész magától elalszik, és akkor ennek a gondjától is megszabadul. Ha így lesz, a tanács az egész közösséget károsítja meg, és lényegében saját maga alatt vágja a fát: a közösségi gondolatot sorvasztja el, amely nélkül a községi vezetés olykor megmozdulni sem tud.

A közösségben és népben való gondolkozást ugyanis *tanítani* nem lehet, az csak *gyakorlat* közben sajátítható el, alakulhat ki az emberekben. Ilyen gyakorlat volt a törpe vízmű létesítése, a padvásárlás, és ilyen gyakorlat volna a székely ház szervezése és megvalósítása is. Ez a munka az annyiszor emlegetett etnikai öntudat energiáinak is teret nyújtana. A közösségi cselekménysorozat (a gyűjtés) és az eredmény (a székely ház) ismét csak azt bizonyítaná, hogy érdemes áldozatot hozni. Ehhez viszont az szükséges, hogy a vezetők – most épp a tanács vezetői – meg legyenek arról győződve, hogy van értelme közösségben gondolkodni. Akkor majd képesek lesznek arra, hogy a közösséget szelíd erőszakkal – ami ebben az esetben a megfelelő helyiség biztosítását, esetleg házvásárlást jelentene – e felé irányítsák. A többi aztán megy magától, s legközelebb már ez a lélek mélyére leülepedett tapasztalat is segíti a következő közösségi megmozdulást, hogy aztán évtizedek múlva helyreálljon az anyagi jólét és a közösségi öntudat között az egészséges szimmetria.

A MEGYE SZÉLÉRE VETETT FALU

„Sokan nem is hinnék, milyen húzó illetve taszító ereje van még ma is a megyehatárnak. A képzeletbeli vonal nyomban érzékelhetővé válik, ha az útkarbantartásról, a szomszéd megye lapjának előfizetéséről, az egészségügyi ellátásról, a közlekedésről esik szó. A „periférián” egyensúlyozó települések élete külön tanulmányt érdemelne. Gazdagítani tudnák a tényanyagot a *hidasiak*, is, aki naponta a bőrükön érzik a perem-lét minden hátrányát. Ez a 2800 lelkes község ugyanis úgy lebeg Baranya és Tolna határán, mint Mohamed koporsója ég és föld között.

– Mintha a mecseknádasdi Szent István kápolnánál véget érne a világ, rólunk mindenki elfelejtkezik. Nem is tudom, mikor járt utoljára megyei ember nálunk – mondja kesernyös mosollyal a tanácselnök, Mayer János.”

A *Dunántúli Napló* 1980. július harmadiki számából valók a fenti mondatok, s egy hónappal később Hidason járva magam is erről beszélgettem a tanácselnökkel és a községi párttitkárrel. Hogy panaszkodjak milyen mértékben jogosult, nehezen tudtam volna eldönteni, de hogy a probléma nem helyi és nem is mondvaszinált, arról a Magyar Nemzet 1981. január 25-i számában olvasható cikk végérvényesen meggyőzött. Keserű Ernő, a *Nem a rang fontos* című írásában a következőket írja:

„Látunk kell azt is, hogy a kisebb települések közül is a leghátrányosabb helyzetben azok vannak, amelyek távol esnek a városoktól, *a megye szélén helyezkednek el*. Ezek a falvak csaknem teljesen magukra vannak utalva és a jelek szerint a jövőben is csak úgy tudnak előbbre lépni, ha a helyi lakosság, az ottani mezőgazdasági és ipari egységek *társadalmi támogatására építenek*. Ebben a vonatkozásban még sok helyütt vannak tartalékok, amelyek kiaknázását nagyban segítené annak az alapelvnek a következetes érvényre juttatása: *ahol sokat adnak saját erőből, oda központi fejlesztési alapokból is juttassanak többet.*”

Mayer János tanácselnök is csak ennek az alapelvnek következetes érvényesítését kívánja. Mert hogy a járási átszervezések nem sokat segítenek, az látható. Tizenöt éven belül nemrégiben már harmadszor változtatták meg a járási beosztást, de ezzel a közigazgatási intézkedéssel a valódi problémákból vajmi keveset oldottak meg. Az ügyintézés járási és megyei szinten nem gyorsult meg, a falu belső élete pedig maradt a régiben. A faluban kulturális munka úgyszólván nincs, a művelődési ház pang, a művelődési ház vezetője nem elég mozgékony, úgyhogy a falu fiataljai szívesebben járnak át szabad idejükben a szomszéd, rivális faluba, Mecseknádasdra szórakozni. Pedig Hidasnak két művelődési háza is van: egy a faluban, a másik pedig a bányásztelepen.

Hogy a Pécstől való távolsággal megmagyarázható-e mindez, nagyon kérdéses. A nyilvánvaló hátrányokat persze csak az átlagosnál nagyobb erőfeszítésekkel lehet semlegesíteni. Hogy erre képes lesz-e Hidas, az nem kis részben múlik a helyi vezetőkön. Az utóbbi években kétségtelenül megfigyelhető valamelyes pozitív változás.

„Én ugyan csak nyolc éve kerültem ide – mondja Mayer János tanácselnök –, de a székelyek idekerülésétől számítva húsz évig itt nem sok minden történt. Nem nagyon építették át a kapott házat, nem tatarozták, nem korszerűsítették. Az utóbbi tíz évben ez rohamosan megindult. Olyannyira, hogy a Főutcán csak minden harmadik ház áll eredeti formájában. 1970-ben, mikor a törpe vízművezeték elkészült, jóformán senki sem vitte be a lakásába a vizet. Most viszont a lakások 70–75%-a el van látva vízzel. Ehhez még hozzá kell venni, hogy évente kb. 15–18 házhelyet adunk el, és ezen építkeznek is.

A másik pedig: nekünk rettenetes nagy gondunk volt hosszú időn keresztül a *köztisztaság*, a közterületre való szemetelés, általában a község külső képének kialakítása. Minden évben borzasztóan erőlködünk azon, hogy a lakosok legalább az előttük lévő járdát tartsák rendben, a sövényt nyírják meg, a fákat metsszék vissza bizonyos időközönként. Hosszú időn keresztül ez nagyon nehezen ment. El kellett jutnunk oda, hogy egy-két ember ezt rendszeresen megcsinálja. Ezek a környezetükből egy kicsit kiemelkedő emberek voltak. És akkor a másik is azt mondta: ha ő megcsinálta, én is megcsinálom. A harmadik meg már röstellte, hogy az ő háza nem olyan. Érdemes most a

Vörösmarty utcát megnézni, azt amelyik a temető felé vezet. Egyformára van nyírva a sövény, és úgy ki van takarítva, hogy szebben sem lehet. Most már a *Főutcában* is kezd kialakulni.”

A Vörösmarty utcában lakók nyilván nem csupán a házukat, hanem az utcát, a közterületet – tágabb értelemben a falut és az országot – is magukénak érzik. Ahol pedig az emberekben kialakul ez az egészséges „tulajdonosi szemlélet”, a közösségben való gondolkodás képessége, pontosabban az a meggyőződés, hogy a közösség értem van, hogy én vagyok a közösség, ott az egyén sem lesz rest ezért a közösségért minden lehetőt megtenni. (Ennek a *meggyőződésnek* lehetne egyik felnevelője és jelképe az annyit emlegetett, oly régóta vajúdjó, és egész Hidast magába foglaló Székely ház.)

Ebbe a közösségbe a Magyarországon lakó németek, a szerbek éppúgy beletartoznak, mint az őslakos magyar parasztok vagy nem parasztok, be- vagy hazatelepült székelyek vagy nem székelyek.

A múltban gyökerező és onnan táplálkozó nemzetiségi ellentétek már csak nyomokban fedezhetők fel, és ennek a közösségnek a kialakulását nemigen akadályozzák. Egy újfajta ellentét keletkezésének viszont megvannak a lehetőségei, sőt meglétének bizonyos jeleit nehezen lehetne tagadni. Magyarbólyban, Villány környékén ez éppúgy megfigyelhető, mint Hidason, és valószínűleg mindenütt – nem csupán idegen nemzetiségűek között –, ahol a tanulás, a kiemelkedés igénye nem egyformán alakult, és így a lehetőségekkel sem egyforma mértékben tudtak élni.

*

Emelt fővel . . .

Hazánkban *jogszerint* minden osztály, csoport vagy réteg tagja, egyszóval mindenki emelt fővel járhat.

De csak jogszerint, mert a valóságban nap mint nap hány ember ehhez való jogát vonjuk kétségbe szóban vagy tettel! Előítéletről, téves beidegzés folytán vagy egyszerűen tájékozatlanságból.

Több mint harminc év telt el azóta, hogy az *újonnan földhözjuttatottak*nak kiosztották a földet. Ez a hatalmas réteg azóta szinte nyomtalanul felszívódott a társadalomba. Az egykori *telepesekről* ugyanez mondható el. Ha a társadalom meggondolatlan előítéletei és véleményei annak idején ki is kezdték jó hírüket, ahogy beolvadtak a társadalom egészébe és feladták különállásukat, homlokukról is letörlődött ez a méltánytalan megbélyegzés.

A *nemzetiségi*ekkel kissé más volt a helyzet. A gyanúsítás légkörében például a délszláv nemzetiségen belül még csak szorosabbá váltak a közösséget összetartó szálak, míg a teljes jogfosztottság idején a németiség a mimikrit, a nemzetiség látszólagos feladásának útját választotta. Ahogy azonban a nyomás enyhült és a nemzetiségek megkapták az őket megillető közösségi jogokat, a nemzetiségi szövetségek igyekeztek – és igyekeznek most is – a nemzetiség mindennapos ügyeinek intézése mellett azt a megtépázott csoportöntudatot is helyreállítani, amely nélkül egészséges közösség elképzelhetetlen.

És mi történt a *székelyekkel*?

Ők nem olvadtak bele a társadalomba, hisz köztudomású, hogy az „összes telepescsoport közül a székelyek maradtak leginkább helyben, vagyis közülük költöztek tovább aránylag a legkevesebben”. Egy csoportban maradtak, és mivel nem tagadták meg, ahogyan ők mondják „a mű népünket”, továbbra

is viselniök kellett a minden újonnan jött telepesnek kijáró – „lusta csángó” – megbélyegzést.

Igaz, akik közelről ismerik őket, tudják, hogy ezek a híresztelések „rágalmak vótak”. De kik és hányan ismerik őket közelről? Az is igaz, hogy a televízió *Röpülj páva!* vetélkedője egy időre – amíg egy tv-műsor hatása tart – rájuk irányította az ország figyelmét. Társadalmi megítélésükön mindez, éppen a sorsukat körülvevő tudatlanság miatt, édes-keveset változtatott. Őket nem védi semmilyen szövetség, az ő etnikai öntudatukat nem igyekeznek intézményesen helyreállítani, társadalmi megbecsülésükért nem hadakoznak hivatalos szervek.

Ez a könyv az őslakók, a telepesek, a nemzetiségek mellett az ő ügyüket is felvállalta, és ha talán részletesebben foglalkoztam sorsukkal, mint azt számárányuk indokolta volna, csupán ezért történt.

Hogy ők is emelt fővel járhassanak.

CSEH KÁROLY

Esik

*Esernyők fordulnak csikorogva az esőben
mint berozsdásodott fogaskerekek*

*A tömeg ilyenkor féllábbal áll csak
a valóságban Vagy inkább
vékony pálcikákon akár céllövöldében
légpuskacsövek előtt a babák
Isten vagy valaki más befizetett már rájuk is
s nem tudják ki hull ki (vagy csak
billen oldalra) a következő csattanásnál
Státusz-emelvények deszkái korhadnak
– ahonnan átnedvesedett dohányyszálak
a sátrak az alkony cigarettafüstjében –
radírozza az eső a különbségeket
Szállnak a körhinták szállnak
vasárnap glóriái a fejek fölött
Őlek melege üvölt a szoknyák hangszóróiból
aritmiás zenéjére áttörik az ösztönök
a családi üvegházak falait
s káprázatok légüres terében burjánzanak –
Mert kalandok kelleneek mielőtt
emlékeiket borostyánkőbe zárja a fagy*

Újra meg újra

I.

*Látja apám,
hogy ülök a széken,
ülök és varrok,
és helyeseli.*

*Apám nem látja.
Nincs.
Annyira, hogy tán
sosem létezett.*

*Örült játszóját
így játssza az élet.
Velünk játssza
és jobbat nem tudunk.*

II.

*Az őszi vashidegben
a villamosmegálló.
Az utcán föl-le,
és csapkod a szél.
Kíásni indulok.
Egyre látom,
vádol a szeme.
Izzókéken néz.
Miért hagytuk
a földbe tenni
fagyban, hidegben,
mikor nagy beteg!*

III.

*Biztosabb volt
a saját életemnél.
Van-e, amit még
biztosnak hiszek?*

(a lélek mérnöke)

– fejezet a *Kis Magyar Pornográfia* c. könyvből –

SPÁRTAI FEGYELEM

Kötetlen beszélgetésre hívták a Rádióból. Mikor megértette, miről van szó – hauptmotiv: demokrácia –, nagy levegőt vett (utólag feszélyezve gondolt arra, hogy ez *behallatszott* a kagylóba), hogy igazán köszöni a figyelmet, de ő nem tud kötetlenül beszélni, ő ebben az országban nem tud kötetlenül beszélni, lett legyen bármennyire is eredendően kedves és barátságos fajta (amúgy jól nevelt és nyílt szívű – csak egyre kevesebb az amúgy), ő csak kötötten tudhat beszélni, kötötten meg utál, így mindent megtesz, hogy *ilyen* helyzetbe ne keveredjék, ameddig az elhatározás dolga.

A rokonszenves női hang azt mondta, úgy érzi, érti mire gondol (), akceptálja is, és semmilyen módon nem akarna erőszakoskodni, de őszintén azt gondolja, hogy ez valami jó dolog lehetne, induló sorozat, igen jó erőt sikerült megnyernie, és a főnöke is támogatja az elképzelést, minden remény megvan arra, hogy valami jó jöjjön ki. „Igen.” „Talán – mondta a női hang kicsit félénken –, nem kéne ezt a kötött-kötetlen dolgot ilyen komolyan vennie . . .” „Hát látja, ez az! – kurjantott boldogan –, teljesen igaza van!”

FÁRADTSÁG

Az olajos szemű, szép barna férfi – meggyőző fűrészizmokkal! – azt mondta: „Maga meg ne legyen olyan *exclusív*.” Ezen eltűnődött, kicsit szégyellte is magát. *Még az exclusívval mondhatni jól járt!* De azután mégis azt csinálta, amire a barna férfi azt mondta: *exclusív*.

BOSSZÚ

Rövid időn belül már másodszor kellett Lenin nevét szövegből kihúznia. Az egyikben az összefüggés kétségtelenül frivol volt, illetve frivol, a másik minden módon ártatlan. Száradjon le a kezem, ha még egyszer leírom a nevét, mondotta a szívében – igazságtalanul a munkásmozgalom vezérével szemben, aki nyilván nem tehetett minderről. Bosszantotta, hogy ebbe így belebonyolódott, de nem tudta, mit kellett volna másképpen csinálnia. Mégha Pascalról volna szó . . . Oh, Iljics! Micsoda baromság.

KONSZOLIDÁCIÓ

Néha szólnak. Szóltak. Hogy ne használja annyit az [»öncenzúra«] jelet. Mert olykor, mikor valamit leírhatatlannak gondolt vagy mások annak gondoltak, de azért gyávaságának, vagy nem is ilyen büszkén: következetlenségének és

jó ízlésének jelét akarta hagyni, így jelölte az öncenzúra nevű szellemi társadalmi működést. Minthogy a szólás érvei tetszetősek voltak és velősek, el-elhagyta a mondott jelet, s visszairta, ha volt, azt, amit kiöntött. Úgy is jelent meg!

(A dolog akképp bonyolódhatik, ha az „öncenzúra” szóval kezdünk. Megneszülünk, kihúzzuk, de mert nem vagyunk gazember, jelezzük, beírjuk [„öncenzúra-], ránkszólnak, megneszülünk, tolerálunk, kihúzzuk »öncenzúra«, visszairjuk: öncenzúra. A szöveg, látjuk, alig változik, a műgond virágzik, szegény hazai tollforgató azonban nem épp diadalittas. – Te se légy az, drága Olvasó. És ha nem tudod, miért, gondoldj mondjuk arra, hogy a fent elmondottak már a fent elmondottakra is érvényesek lehetnek...)

Ez eddig szép. Pofás és progresszív. Sikerült ismét megfogalmazni valamit. Csakhát megint: én. Én vagyok az, aki kiherélem magam (és akkor még túlzok!). Igaz, ahogy elvékonyult hangon kiáltozom, *cápa! cápa!*, az azért nem semmi: a cápák ugyan nem ijedősek, nem ez a dolguk, de a kies fővenyen napozók közül lesz, aki fölemeli a fejét, ijedten magához inti kicsiny kölykét, vagy csak barátja izmos hasára ejti a kezét, vagy fölül vigyorogva, s örömet leli a cápa vad táncában.

De hát a cinci hang, akárhogyis: nevetséges. És ezt nem csökkenti a színes látvány: ahogy a homályosan moszatos tengervízben ellebeg két véres heréink... Jó, rendben: az élet nem habostorta, kicsit szédelegve hát kijövünk a vízből, a homok gyönyörű és forró, kezünket tartóknk alá tesszük. Ha így, ha úgy: mégiscsak ott az Ég és ott a Nap. Legföljebb nem ábrándozunk a nőkről meg a férfiakról. Szemérmünkre puha, bolyhos törülközőt terítettünk, és szemünket lehunyva ujjongva s rémülten gondolunk az életünkre.

A SZÍV SEGÉDIGÉI

Egyszerűen szerette a nőt, „öreg barátnéját”. Hogy ez mit jelent, ezen nem gondolkodott, ha eszébe jutott a nő, rögtön az is eszébe jutott, hogy szereti. Egyszer mégis megkérdezte: „Szeret?” A nő bólintott. „Akkor maga a szeretőm”, nyugtázta (). A nő megrázta a fejét. „Én nem vagyok – csúfondárosan kitarotta a szünetet – irodalom.” Úgymond ebben maradtak.

Máskor meg sétáltak, csak azután oly éles szél kerekedett, hogy szinte viczorogni kezdtek, amitől kölcsönösen elcsúfultak. Ettől meg rosszkedvük lett. Illetve ez nem igaz, kedvük nem volt meghatározható, de hidegnek mindezenetre hideg volt.

Ez azon a perzselő februári délelőtt történt, amikor anyja, Beatriz Viterbo, meghalt – lenyűgöző haláltusájával egy pillanatra se süllyedt az érzélgősségig, se a félelemig –, s ő észrevette, hogy a Vörösmarty tér vaskeretes plakátállványain kicseréltek valami szökedohány-reklámot; fájt a dolog, mert belátta, hogy Beatriztól immár távozóban a szüntelen és hatalmas világegyetem, és ez csak az első változás egy végtelen változássorozatban.

HÁZASSÁG

Barátnéja szép asszony, vad zuhanó haja van és egyáltalán. Régebben mintha öregedni kezdett volna, de azután ez abbamaradt, mert újra szerelmes lett a férjébe. A telefon rejtélyesen kattogott, távoli zörejek szivárogtak a kagylóból, mintha valami anyag folyt volna. Erre figyelt. Aztán azt hallotta: „Én

nem vagyok művészfeleségnek való." Fölnevetett. „Ne haragudjék, asszonyom, de ez olyan mulatságos.” Csönd volt, illetve a szivárgás. Még hozzátette: „Főként az mulatságos, hogy művész.”

FELADAT

Feladat: Húzd alá azokat a tényeket, amelyek az 1956-os események ellenforradalmi jellegét bizonyítják! (In: VIII. oszt. történelemkönyv) – A kis nebulók, ahogy huzogálnak!

VOX HUMANA

Ennek a rendszernek, rendszerünknek, talán a legnagyobb bűne, hogy életünk különb-különb tereiről elűzte az emberi szót.

A GOURMET

Az étteremnek jó hírű konyhája volt; ehhez képest az étek nem volt különleges, de, úgy általában véve, tűrhető. Mint valami novellahős, a végén kért még egy „könnyű leveskét”. A barátja bajban volt, erről beszéltek. A mellettük lévő boxban testes férfi ült egy olyan növel, akiről csak azt tudta gondolni: gusztustalan. Barátja szívélyesen átköszönt, majd rögtön, mint színpadon a félre-szöveget, a szavakat furcsán, kissé idegesítő óvatossággal a szakálla közé ejtve elmondta, hogy ez az a férfi, aki megpróbálta őt, mindjárt az egyetem után, „a pályáról lesöpörni”; mutatta a lesöprést, a pincér odaugrott, bocsánatukat kérte, s egy szikrázóan fehér hangedlival, akár borbély az arcot, végigsepregette az asztalt.

„Köszönjük”, mondta () hálásan.

BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA

Micsoda érzés így nézni a magunk külön világát (verzió: a világot), amely mint valami szép labda, a szemünk előtt lassan telik és gömbölyödik! Szinte semmit sem tanulhatok anélkül, hogy az új tudás a meglévőnek valamelyik szögletében készen ne találja a maga jó helyét, írja Nietzsche, ime.

FRAGMENT

Úlj az ölembe, hátha tehetségesebb leszek . . . Mert hát rá kell jönni a forszára! Te. Jöjj a forszomra . . . Ó, a kisasszony kockára teszi jó hírét.

Hallja: kiközösülés, mondja (hiba: lassan): a ház, ahol lakoltál. Hallja: tragina, mondja rá: búval gyakott.

„Terrorizálsz, és azt hiszed, az mentség számodra, hogy magadat is.”

Valaki ezt mondja, Hemingway író, Proust nem író; mert H. tudja, mi az: halat fogni. Ezen megütközik. Miért volna fontosabb tudni, mi a halfogás, mint azt, *mi a: kézcsoák?*!

Van egy nagy orrú, barna nő. Néha csúnya, néha fénylő, sugárzó. Nézi. *Pina-hegedű*, mondta a burkoló a bidére, és kacsintott.

Írja: Fiú alszik rohadt szalmán. Belesnek a nők, hercegnő, markotányosnő. „Gyakjuk meg. Szúrasd föl magad a szorvájára.” Fiú fél.

Nehezen viseli el, ha a golyóstollnak hangja van.

Egy spiont játszó színészhez eseng. „Kérem önt: legyen szép. Egy Farkas Michelbe ojtott Alain Delon.”

Meghalt a nagybátyja, aki annak idején az ország-város játék alkalmával h-betűs növényre azt írta: *haktusz*. Elfogadták, lakli kamaszok. *Haktusz*: ez most már van.

A vőlegényem szolfézst tanít Bagdadban, mondta egy lány olyan egyszerűen, mintha azt mondaná, esik az eső, és tényleg esne. Nagyon szerette ezért. Persze kiröhögte, valóban! szolfézst?! Bagdadban?!

Egész éjjel néz egy ∇ -t. Mohamiszterium.

Cranach fái az univerzum fái, mondja Pilinszky. Erre nem gondolt.

Satöbbi. Amellett jókedvű vagyok, néha egy kicsit levert, hol mulatságos, hol bosszantó dolgok történnek velem, de az óramű jár és ketyeg tovább, ha légy telepszik is rá, vagy csalogány énekel is a kertben . . .

A KOR . . .

Mottó (Sárdy kiejtésével): Rouzsalávil, fálkápa szíél! – Kapott egy levelet az [„öncenzúra”]-ból. Kedves Barátom! Amint a telő időből is láthatod, sokat töprengtem korábbi megoldás-tervezetünk fölött, de végül is azt kellett helyesnek látnom, hogy mégse gázoljunk bele költői erejű szövegedbe a barbár zárójeles megjegyzésekkel. – Azokkal elveszne sava-borsa, szenzációja. A tilalomfák viszont állnak, legalábbis nálunk. Más lapot, könyvbeli megjelenést vagy kölcsönös várapozást ajánlok, hiszen fontosabb a pillanatnyi megjelenésnél az, hogy megírtad. Őszinte üdvözléssel:

Először is természetes ösztöneire hagyatkozva felizgatta magát, csak úgy zúdult föl-le a szobában, csengetőzött a por a sarka nyomán. Ilyet! Hogy így meg úgy! Hmp! Mb! A tiedbe is, édes fiam. (Ez eddig nyeredékes volt, mert megsértődve eljátszhatta a méltóság alibijeit. *Sértődésvetéstorgó.*) Pedig megszokta már az *eljárásokat*, melyek őszintén szólva, főként ami őt illeti, nem is nagyon élesek, csak épp oly, de oly *tahók!*

Az még rendben volna, hogy 7 hónapot folyják egy ilyen méltatlan díszletezésű húzd-meg-ereszd-meg, hogy aztán ez a csúcslevél legyen az összeredmény, rendben, de hogy eközben *rendszeresen* ne köszönjenek: az picinkét sok volt. (Milyen kevés helyre emlékezhetik, ahová a köteles tisztelet okán izgatottan kellett volna belépnie . . . Rónay György, igen. Ott izgult az előszobájában, a hó olvadt a cipőjéről, próbálta a tócsát eltüntetni. „Mit maszatosz, fiam”, kérdezte Rónay aztán. Ez sokszor eszébe jutott, hogy tényleg, mit is maszatosz. Persze Rónay, ahogy a vicc mondaná: még látta Lenint, vagyishogy Babitsot . . .)

„Telő idő”, „sava bors”, gutirozta az episztola bravúrijait, ja és a tilalomfák, hogy állnak a tilalomfák viszont, ezt rögtön elképzelve a képi megjelenítésében a himvesszőkre támaszkodva: a Parlament körbefogva a daliás tilalomfákkal, kék-piros fejceskéik büszkén törnek az Ég magasaiba, fogadás jobbról, tisztelegj!, s aztán ahogy ugyane tilalomfák töpörödött, ráncos anyókákként koldulnak az Ország Első Házának tövében . . . Meg az a mélység és távlat, hogy hát mit számít egy vacak publikáció, kölcsönös alávalóságunk, mikor ünnep van, savabors és szenzáció, van ünnep: „megírtad”! Az ilyen meg olyan tripperes ez meg az!

Mindenképpen bele akarta aplikálni valahová, még alkúra is kész lett volna, kis kelet-európai selejtre, vesszen a szöveg vélt pontossága, de ez kerüljön bele. Volt például egy hely, egy helye, ahol kuplerájt robbantottak,

a próza iszkolt, s egy afféle látomás keretében repültek a tárgyak, téglák zuhantak, 10-es válaszfalak, malterdarabok, fertgerendák, béléstestek, kefnik, ablakkeretek, kilincsek, Csibi Sándor, a kéjvágyó kőmijjes és Sebők Gábrriel, a diófalábú segítője, csempék, képkeret, Csontváry-repró, fekete melltartó, bokrétás kalap, műfogor, Hungarológiai Értesítő, sétapálca, condome, keménykalap, sárga Chandler-könyv, harisnyakötő, melltartó, lila, Thomas Mann tanulmánykötete, a Hommage à Dohnányi partitúrája, *bugyi*, piszkos a végtelenségig és többféleképpen, picinke kúpok, teljes diszkréció. Előbb a lányok: nagy homorítással, fedetlen a mellük, a csöcsük bimbaja hasítja a téglaporos levegőt, mozdulatuk egyfajta, de egyik nevet, van, ki sír, és néhány arc konokul zárva. A férfiak szemérmük elé kulcsolják a kezüket, atlétatrikójuk makulátlan, talpast ugranak a mélybe.

No. Úgy képzelte el, hogy majd minden nehézség nélkül kieshet egy vérzivataros bundabugyi szárából a hivalkodó Kortárs-cégjelzéses levélpapír, és akkor így el volna intézve. De ahogy *izlelgette* a jelenetet, a múgond beleköpött a levesébe. És még kétszer így járt. Már-már azt hihette ez égi jel s oda egyszerű, jogos, alig primitív irodalmi bosszúja (bosszúcskája). Végül, mikor már nem is remélte, és szívében nagyvonalúan lemondott róla, akkor egyszerre csak sikerült. „Hát mégiscsak kell legyen valami *rizikójának* annak, hogy valaki főszerkesztő. Hogy hát van, amit lehet, és van, amit nem lehet”, dörmögte nehézkesen.

ÉLET

„S. anyámba volt szerelmes, de végül is beérte apámmal.”

SZÁRNYAK

Fegyelmezettsége nem ridegség, ridegsége nem hűvösség, hűvössége nem hiány, hiánya a kikerülhetetlen: nem (nagyon) állunk alternatíva előtt, írta. A szakszerkesztő kihúzta az utolsó félmondatot, kérdésére, miért, mondva lett, mit kell itt már megint hepciáskodni, mi az, hogy nem állunk alternatíva előtt, mi ez a kincstári sötétlátás, miért kell ebben az iszonytatóan érzékeny *economico-politico-culturalico-situatio*-ban ilyen élesen fogalmazni, sőt megkockáztatja, ez már *felelőtlenség*, tettek és szónak a realitás talaján kell állnia, és a realitás talaja nem a báránnyelű égbolt, tessék megadni a császárnak, ami a császáré, és aztán majd megnézhetjük, mi az ábra az Isteneddel, ha van, illetve, ebből ő nem csinál kérdést, legyen akár fordítva, csak ezt a történelmietlen hóbörgést hagynák már abba, hát mi az isten lovát akarnak, nem lehet 30 év alatt Amerikát csinálni, ilyen múlttal, azért csak más a törökkel vesződni, mint az eredeti tökefelhalmozással, az *Isten* szerelmére, egyébként is vallásszabadság van, azzal lapogatni kezdte a vállát, nem kell, öregem, a *lofat*-nak elemenni, jön az magától is.

Ő leszarja ezt, kezdte kicsit sunyin, mikor elment árulkodni (!) a főszerkesztőhöz, ő egy regényíróról írt két mondatot, passz, mit kell ezen hisztériázni, nem a kormányt csempüli épp, nyilván lehetne a kormányt is csempülni, adandó alkalommal nem fogja magát megtartóztatni ettől, mai nap-ság nincs olyan kormány vagy párt, amit ne lehetne napestig csempülni – Vörös Csempül vezesd a harcot! –, miért volna a miénk kivétel; de nem akarna úgy tenni – és így hazudni –, mintha mifelénk ez valami bevett szokás volna, nem, nem bevett szokás, magas és félmagas helyeken szívesen hanyatlanak

ilyenkor hátra, mint hervadt grófnők, *drágám, a repülőst!*; igaz, és áldott legyen a Pártközpont neve, csökken a repülősofogyasztás: nem semmi, mert osztrák import: *valutáért* . . .

„Te, Te ne beszélj annyit”, mondta a főszerkesztő mintha hidegen, majd gyorsan legyintett (két kézzel), ostobaság, persze hogy maradhat a félmondat, ez rettenetes, hogy az embernek mindent magának kell *véghezvinni*, ilyen beosztottakkal kell neki demokráciát csinálnia, mennyit, de mennyit kell küzdeni, hogy az emberek végre éljenek azokkal a jogokkal, melyek, az Isten szerelmére, az övék!, ami a mondatot illeti, szerinte sem szerencsés, *meztöri az ívet, de ha* () ragaszkodik hozzá, legyen, végül is ez az ő cikke, a zárójeles nagyon-t húzza ki, ezek a te kis fölösleges manierizmusaid!, barátom, és ő is meglapogatta a vállát.

A lapogató is kovácsolhatta össze a szerkesztőséget, ez lehetett az *elvi mag*, a konszenzus gyökere.

TŰKRÖK

„A kritika tárgya a kritikától *erősödik*: a nevét adja hozzá abban a pillanatban is, amikor mondja épp: *nem adom a nevemet hozzá!*” „Ez szofisztika.” „Nem. Tudni kell. Csak nem szabad alibiként használni, hogy akkor hát mindegy. *Nem mindegy.*” („Magukat azért tartjuk – mondta volna állítólag egy neves potentát, miközben nyelvével a házi főzésű barackpálinkát izlelgette –, hogy kemény szövegeket mondjanak. Most mit királyhük egyszerre?”)

JÁTÉK A TŰZZEL

„Nem tudok imádkozni – mondta neki a barátja, akivel tegnap együtt ebédelt, hangja kásás volt az elkeseredéstől. – Érted?! *Én* nem tudok.” „Igen – válaszolta. – Majd én.” Ettől egy percre megrettent; majd mikor letette a kagylót, gyorsan, mint egy zugárus, imádkozni kezdett.

EGY FESTŐMŰVÉSZ

Fényes nappal sétált a festőművésszel. Ritka eset. Az arról beszélt, hogy régebben mindent lefotózott, közbevetette, hogyhogy *mindent*, amire a másik lelkesen bólogatni kezdett, hogy igen, talán épp erről van szó, a mindenégről, ezért kellett abbahagynia a fotózást, mert úgy érezte, nem bánhat ilyen bőkezűen a jelenlétével.

Egyik közepes csillogó kirakat követte a másikat; egyszerre csak föl fedezett valamit. Az egyik kirakat be volt deszkázva, belesett a deszkarésen, az elhagyatott, lepusztult helyiség közepén egy matrác feküdt, rozsdafoltos, nagy, otromba, régi, ócska darab, rajta egy nő, fetrengett, forgott, mintha valami pornó-bemutató volna. Nem szólt a festőművésznek, csodálkozva ment tovább. A nő lába köze rózsaszín volt, mint a kismalacoké. Fényes nappal, fényes nappal!

A NŐ

Már hét éve együtt élt egy asszonnyal, akit nagyon szeretett. Egy reggel azon kapta magát, hogy *issza a nő látványát*. Szinte fizikailag fájt, hogy el kellett mennie, de el kellett mennie.

AZ EMBER...

Az ember, ha Trabantos, úgy van a Trabanttal, mint a rendszerrel.

Megnyugtató arra gondolni, hogy elzavartuk az urakat, föld osztva, miénk a gyár, földet vissza nem adok: mindez valóban gigászi, nem lehet eléggé dicsérni. Mindazonáltal kicsit elege van az embernek ebből az egész egézből.

Mert jó, hogy nem kell gyalog menni, és jó, hogy nem kell buszon menni: csak hirtelenvést úgy érezhetni, hogy már a fffülünk is tele evvel a két-ütemű *autósdival*.

Trabantunk annyiban *szerencsésebb*, hogy ott teljességgel megnyugtató alternatíva – egyszerűen a paraméterek! – egy *Diesel Golf*...

Nota bene: kell-e mondani, az érted-haragszom-nem-ellened jobbító indulata vezérli! A szó jó értelmében.

FOGOLY

Ahogy ment az utcán, kicsit tán sietősebben az okvetlenül szükségesnél, ezáltal kiritt a lustácska sétálók közül, arra gondolt, mennyire nem szereti, ha a járdán, vele szemben, boldog, ködülte szemekkel közeleg valaki, valaki, aki mosolyog! Szemérmertlenség! Utálja! Persze: a gondolatra mosolyognia kellett.

HALÁL

Az utcasarkon valamit emberek vettek körül. Óvatosan közelített, mintha állatokhoz, nehogy elzavarja őket. Például pókok. Egy motoros csúszott el, nemrégén történhetett az egész, a fiú lábáról, csak a lábát látta, akkor emeltek le a gépet, farmerja a combján elrongyolódott, vér itatta át. *Poros vér*. A hátulsó sorban, öelötte két férfi suttogott, egyforma fajták lehettek, például a svejfolt ing és a könnyű finom cipő. Ezt hallotta: „En szeretem. Illetve ez nem is helyes kifejezés. Hozzám tartozik. Ne gondold, hogy gyűlöllek vagy ellenséges volnék irántad. Nem. *Te nem számítasz*.”

Előrébb furakodott. Rövid, vörös, festett hajú lány ült a járdaszegélyen, kifejezéstelen szemekkel bukósisakját lóbálgatva. A motor kormányja, akár egy böllérvés, a fiú nyakából állt ki. Épp olyan kockás ingje volt, mint neki. Megmarkolta a sajátját. Rendőr közelgett, elcsigázottan, mint egy kőműves.

OLGA

„Olga!”, kurjantott. „A fehérmájú ordas!”, így a barátja. „Ugyan, ugyan.”... Beültek volt egy kávéháznak nevezett presszóba, és úgy találták, hogy a mogorva pincérlány arca a drága Csehov feleségéire ütött. Ekkor az asztalukhoz kéredzkedett egy pár, s ők elhallgattak.

A HULLA

Szemben egy asszony veres napernyőjét igazgatta a tetőterazon az asztalon állva. A szél belekapott az önkéntes ejtőernyőbe, az asszony sikoltva zuhant a sokemeletes mélybe. Lepillantott: a tetem fehéren, terpesztve. Szinte szabályos X formában. A férfi bentről, a lakásból nem látott és nem hallott semmit. Mikor kikukkantott, látszott az arcán az ingerült türelmetlenség, hogy még mindig nincs a helyén az ernyő.

ÉLETHALÁL

„Ó, szürkefarkastestvérem, legyen béke veled és népeddel. Sajnos lábam törött, s fájdalmaim, tanú vagy te is, ahelyett, hogy kicsinyek volnának, nagyok. Ó, halálok halála...” Tollát rágcsálva előjött. „Menj vissza, menj vissza”, sikitotta a kisleány. „Fiam, sohasem így előre üvöltöni...” „Segítség, ó szürkefarkastestvérem...” „Kuss. Higgadtan bevárni a rejtes csalitból kitörő veres fejű férfit, nem kizárt, szándékai nemesek. Hidd el, jobban jársz.”

A bátyja gyerekei unták a beszédet, de féltek mást is csinálni. Gyűlölködve nézte őket. „Csak annyit akartam volna mondani, hogy ne játssz annyit a halállal. Ne azt kiáltozd, jaj, meghalok, hanem, hogy jaj, élek, segíts drága kenyerespajtásom. MEGÉRTETTED?!” Fejét lehorgaszta, lassan visszament az asztalához.

AZNAP

Buszra szállt. A diáklány az elülső ülésen franciául suttogott egy fiúnak. A fiú tarkója szép, pelyhes és törékeny, mint az ózsuták a nádasban. Két öregasszony pedig azon vihogott, hogy ez a XV. Lajos, Luji, kész zsákbamacskát vett, egy lengyel zsákbamacskát, valami Jeszelszkát vagy kit. „Ne mondja?! Egy zsákbamacskát?!” Vihogtak és szörnyülködtek, úgy beszéltek a királyokról, mint a sarki zöldségesről, akinek igaz, hogy viszonylag szép az áruja, de olykor becsapja az embert.

Aznap mindennek örült; este úgy érezte, olykor talán felületes volt.

EGY KIÁLLÍTÁS KÉPEI

Esett az eső. Nyirkosnak érezte magát. A lépcsőházban egy műbundás férfi izgatottan járt föl s alá. Gyanakvó pillantást cseréltek. „Biztos nőt vár. Vagy nőre?” A csöngetésre idős hölgy nyitott ajtót, rögtön mondta, a lánya nincs otthon, majd végigterelte őt a lakáson. Afféle házi-kiállítás volt, ún. modern képekkel. A hölgy ott tipegett a nyomában, de nem volt tolakodó, túlságosan tárgyyszerű sem, de nem is volt egészen tájékozatlan. A képek többnyire tetsettek. Búcsúzáskor kezet fogtak, erről eszébe jutottak az 1920-as évek rövidfrizurás fiatal női, akiket úgy szeretett. A lépcsőházban még ott sztepelt a férfi. „Átveri a csaj.” Kint, a szemerkélő esőben fölidézte az asszony arcát, jellegzetes és tulajdonképpen nagy orrát, az intelligensen csillogó szemeket. „Ez jó.”

A NAGY FÖLDRENGÉS

Odaült a költőhöz, aki éppen a fiával evett, csülköt Pékné módra; nagy lakli, etették egymást néha, ez olyan *helyes* volt. A költő rögtön, alig nyelve le a falatot, valami fantasztikus és tökéletesen homályos történettel állt elő 56-ról, a mézesmadzag és a fenyegetés heves váltakozásairól, „a halottak után másként nő a fű”. (Hogy találkozzunk egy nagy magyar ember szobrának háta mögött, konkrétan. – Csak annyit mondok, ne menj ma ide s ide, mert egész életedre megbánod. – És aznap éjszaka: pisztollyal a kezében! Te?! De hát, mit akarsz, öregem?! – Ne tegezz.)

(Folytatjuk)

OLAH JÁNOS

Ördögi kör

*Kopár szóval
keresed,*

*mint lámpással,
merre vagy:*

*virágillat,
varas bűz,*

*útvesztőben
utazol,*

*négykézlábon
menekülsz,*

*táncot redves
tapsra jársz,*

*eltévedsz és
elmerülsz.*

*Ezer kudarc,
ezer dac,*

*méreg rágja
mostohán*

*öntudatlan
önmagad.*

*Hazugságból
hét marok*

*maszlagot főz,
megetet,*

*sárkány-fogu
satuba*

*töri tested
lelkedet.*

*Repedt foggal,
ránc mögött*

*hova mented
magadat,*

*irhádát és
írmagod:*

*válladon a
végtelen*

*zsákja inog
súlytalan.*

AZ „ELYSIUM”-TÓL A „TŰZKÚT”-IG

*A romantikus-esztéta szemlélet és a nem-reflexív líra kibontakozása
Weöres Sándor költészetében*

IV.

(*A Mária-motívum nagy versei*) 1950-ben kezdi el írni édesanyja emlékére a *Mária mennybemenetelét*, az újabbkori magyar költészet egyik legszebb költeményét. Ez a többrészes, bonyolult felépítésű kompozíció egyszerre tiszta bensőség és tiszta elvonatkoztatás: de mindent dalba, énekbe oltva. A költeményt később az *Egybe-gyűjtött írásokban* átkeresztelte a *Hetedik szimfóniára*, de Bori Imre már a címadást évekkkel megelőzve írt a vers zenei modellálású szerkesztési rendjéről, azt fejtegetve, hogy „a Mária-képzet vonatkozásai egy szimfónia tételeinek módján s ellentpontjai-val bontakoznak ki”. (BORI 1965. 59.) Az első rész az első tétel: búcsú a testtől. Fel-ravatalozva fekszik a halott,

csikos lepelből a láb kiáll,
alvadt ereit viasz fedi,
a körmön violaszín sugár.

A láb, a kéz, a szív, nyak, fej, haj, arc, a szem körüli ráncok mind holt tárgyak már, de kibontakozik belőlük a fájdalommal megvert, szerelemmel üdvözülő emberi sors. A tárgyias leírás személytelenül is megrendítően bensőséges és a nem spiritualizáló-dott személyes gyász kifejező eszköze: csak egyetlen mesterien elhelyezett bibliai utalás sejteti a költemény címéhez kapcsolódó ívét:

Burkolt lábszarak alszanak,
az in egyenes, a térd egyenes, a térd pihen,
oláifák ösvény mentiben.

A második részben eltűnik a ravatal, átrendeződik a színtér: mesés, rejtelmes éjszaka van, hol *az égen két újhold delel*, csupa hangzás, zengés és csönd, csupa villanó fény a sötét. A csodák ideje ez, s a csoda meg is történik:

hamvában az ősz
rég arctalan
csontot gyűjt,
arany arca van
könyökére dől,
ágaskodik,
felfülel.

Megszólal a kórus, pásztorok énekelnek, elbeszélik mindennapi életük ismétlődő eseményeit, de dalukban egymásra másolódnak a képek, egyik áttűnik a másikon, szinte megfoghatatlanul többértelművé válik a szöveg, benne van az anya története és a halál, felvillan a fiú is és az áldozat, a pásztorok folyón eveznek át, a képek a görög mitológia alvilági megérkezését is felidézik, erre újabb jelentésréteggént záródik a pásztor és a juh, az áldozatot bemutató és a föláldozott azonosságáról szóló filozófia,

aztán elhal az ének, elhal a dal, az anya már hiába hívja a homály szélén az övéit, a találkozás nem jöhet létre.

A harmadik részben két egymást váltó kórus dala hallatszik, az asszony-lét dicsőségéről és szomorúságáról. Az egyik barokkos-rokokós motívumokkal ékesítve zengi „az asszony ünnepét”, a másik emezt meg-megszakítva keserű panasz-szót küld a világba. A két kórus egymással perel, az ünneppel szembekerül a sirás, az otthonteremtéssel az otthontalanság, a törődéssel a kivetettség, a szerelem ereje a szerelem értelmetlenségével. A női élet korszakain halad végig az ének. Megidézi a fiatal lány alakját, az ébredő nemiséget, a szerelmet, a gyermek világra hozatalát, az anyai szeretetet. Fölrémlik Mária anyasága is, Jézus születése, s zengve szól „az anya lángja ég a világon...” A dicsőítő ének már imába fordul, egyre ünnepélyesebb lesz, mármár közeleg a tökéletesség pillanata, a végleges állapot, amelyben *A teljesség felé* kedvelt paradoxonjai szerint – hangtalan zengés hallatszik és sugártalan fény ragyog, amikor a panaszkozó kórus is tetőfokra jut, s keserűen foglalja össze a reménytelenség érveit:

(Kenyerünkben a verejték sója.
Pecsenyénkben a halál íze.
Koporsó-fal körülöttünk.)

A dicsőítő kórus Mária diadalát énekli:

... ő, ki a keresztt alatt állott
s a nyomorúságtól nem esett el,
a kereszten tajtékozó világot
bámulja riadt kék gyermek-szemmel,
a pokol küszöbén sirdogál,
eves vackukban a halottak
féltett éjükbe burkolózva
a sebző fényre hunyorognak...

... minden áramon áthatol
a tiszta kék szem ragyogása,
tükrözi a tér hajló pántja,
az idő százmedrű futása;
mint édes csepp a bőlöngő sáson,
tündöklő gömb a változáson,
folyton megtelik, folyton leperdül
a szűz békéje leng a világon...

Ez azonban még nem a teljes győzelem, nem is isten békéje, a panaszkórus vacogva húzza össze köpenyét s dideregve könyög Máriához: „könyörögj érettünk, könyörülj rajtunk” – s az igazi béke, a pax dei, a remény és vigasz ideje, a tökéletesség állapota még beláthatatlanul messze van.

A negyedik rész a mennybemenetel misztériumát idézi. Megtörténik a transzfiguráció, a ravatalon fekvő halott tárgyias személyességétől a teremtnői élet általános jelképéhez ível a vers. Most már nemcsak énekelnek róla, mint az előző részben, hanem meg is jelenik a színen Mária. A bevezető sorok a közeli csodát jósolják „a forrás felett szétnyíló szárny” képével, e várakozás felfokozott hangulatát teremtik meg. A színrelépő Máriát a lélek, a szellem s a spiritualizáció jelképéül szolgáló szárnyak kórusa köszönti. A mennybeemelkedésre felkészült Mária a fiát magasztalja, s elmondja Jézus misztériumát: „a kezdettől apám, s én szültem őt”. A szárnyak iménti kórusának helyén most egy harangkórus szólal meg s a harang már a költő és a költészet eszményét előlegezi: fohászukban a bartóki „tiszta forrás” óhajára lehet ráismerni, s csaknem romantikus elragadtatással kéri, hogy

ha megcsorbul harang ércünk
némitsd el hatalmaddal.

Mária elhárítja magától az ítélkező szerepet s csak egy szerepet hajlandó elvállalni, a „fészekét”. Ennek megértéséhez tudni kell, hogy Weöresnél a „fészek” eszménye szorosan kapcsolódik a derűs életeszmenyhez, már *A teljesség felé* kozmikus harmóniát hirdető fejezete is a női lét és élethivatás jelképéül szolgáló „fészek” címet viselte. A költemény elérkezik az iv legmagasabb pontjára, végbemegy a csoda, megtörténik a mennybemenetel, felfüggesztődik az idő s vele a halál, mert csak

a szárny hangja
széttárt, örök

Ez a csoda azonban költészetbeli csoda, a vers képzeletében valósult meg s nem is egyéb, mint maga a költészet teremtése, a teremtő művészet munkája. A mindössze két szakasznyi befejező részben (kódában) már nincs is szükség képre és jelképre, a szó ércesen cseng:

Aki hallottad ezt a dalt,
egy szilánkját annak a dalnak,
melytől a világ szíve szakad meg:
aki hallottad ezt a dalt,
ocsúdj lomha szörnyeideből.

A ravataltól, a reménytelen gyász szavától a diadalmaskodó dalhoz, a költészet hatalmához tér meg a költemény.

A Mária-motivum később is nagy szerepet tölt be verseiben és jellegzetesen mindig a romantikus-esztéta szemlélet hitvallásszerű kifejeződésekor jelenik meg. A *Mária mennybemenetelében* e fogalomösszetétel első szavára került a fő hangsúly, a kompozíció zeneisége és az egész vers erősen áradó érzelmi töltése az élet átpoétizálásának romantikus gondolatát érvényesíti. De nemcsak ez van jelen a sorokban, a dal hatalmának dicsőítésében ott rejlik a „forma legyőzi az anyagot” esztéta-gondolata is, mely Schiller óta oly jól ismert az európai költészetben és művészetbölcseletben. Nem azonos ez az öncélú formakultusszal, mert a formálásnak, a művészi teremtésnek célja van itt, nem immanens, hanem transzcendens, az eszmének, a magasabb erkölcsi elvnek van alárendelve. (WELLEK 1961. I. 233–234.)

A „romantikus” és az „esztéta”, amit Weöres költői szemléletét jelölve kötőjellel kapcsolunk össze, nem ellentétpár, hanem egy egységes fogalom kettős hangsúlya, ezért van szükség mindkét szóra. A *Mária mennybemenetelében* a fő hangsúly az első szóra kerül, de van a Mária-motivumnak olyan ugyancsak nagyszabású feldolgozása Weöres költészetében, mely éppen fordítva helyezi el a fő hangsúlyt. Ilyen a *Tűzkút* legszebb versei között szereplő *Salve Regina*. Költői műfaját tekintve ez is hosszúéneke. Ebben a ritka szépségű versben a költőnek és a költészetnek a szerepe háttérben marad, de persze nem tűnik el egészen, csak bensővé válik, utalásszerűbb lesz, főképpen pedig maga a formálás és versalakítás sugalmazza. A vers „története” itt nem a dal világot átható erejét dicsőíti, sőt a költő az érzelmi iv tetőfokán még meg is akar szabadulni hivatásától, „vedd el külön sorsomat”, kérleli Máriát, ami egyszerre vonatkozik elragadtatásban és áhitatban felparázsló egyesülés-vágyra és a terhevé vált költői létre. A teljes és tökéletes egyesülést hirdeti.

A *Salve Regina* a középkori Mária-himnuszokat idézi elének, Máriáról oly gyönyörű profán, földi imádatlal énekel, s mégis oly éterien és átlelkedően, mint azok. Nem irányzatos és tételes neokrisztianizmus ölt alakot ebben, ahogy a „jézusi ember” eszméje sem vallási vagy vallásfilozófiai gondolat volt abban a nyilatkozatában, amit a *Tűzkút* megjelenése előtt, 1963-ban adott. „Szerintem csak egyetlen ember létezik, és az Jézus. A többi ember annyiban van, vagy annyiban nincs, amennyiben Jézussal azonos vagy nem azonos. Itt persze nem gondolok afféle kereszténységre vagy mire, hogy ha rákentek egy kis szentelt olajat vagy mit, akkor már azonosult Jézussal. (. . .) Jézus létezik és bárkiben létezik, ami benne vagy belőle Jézussal azonos. Azért írok, hogy ezt a jézusi elemet valakikből, akárkikből, magamból vagy másból jobban kifejthessem, jobban megközelíthessem.” (CS. SZABÓ 1977. 34.)

Mária, akárcsak Jézus: jelkép. Annak az eszménynek a megszemélyesítő allegóriája, amit a romantikus-esztéta szemléletével képvisel. Az ember lelki és szellemi fölemelkedésének is lehet nevezni, teljességvágyának, magasrendű erkölcsi alapú azonosság-igényének, szemben a széttöredezettséggel és a szellemi és morális süllyedéssel. A krisztianizmus úgy és annyira játszik szerepet annak kibontakozásában, mint ahogy formai kísérleteibe beleszólt a szürrealizmus. Egyszerre történik meg átvétele és visszavétele, egyéni átformálása, alkatához és céljaihoz szabott átalakítása. Nem lehetne ebben a tekintetben Pilinszky mellé állítani, de nem lehet és nem szabad nem figyelembe venni sem ezt a vonást: az igazi áhitat egy mozzanata majdnem mindig fölkelhet a *A hallgatás tornyának* és a *Tűzkútnak* a nagy verseiben, mint a szonettek-nél még látjuk majd. Ez csak a következő korszakában, a *Merülő Saturnusban*, a *Psychében* és az 1970-es években írott verseiben változik meg, de az 1950-es években és az 1960-as évek első felében írott verseit felismerhetően jellemzi, és éppen ez az alkotói korszakai közötti lévő különbségek egyik ismertetőjegye.

A *Salve Regina* bonyolultabb szerkezetű és több jelentésrétegű költemény, mint a *Mária mennybemenetele*. A látványosság legkülső rétegében virradatleírás, az éjszaka fátyla lassan „tüzes hajnalba lebben”, és közeleg a reggel világossága. Evvel ellentétes irányba halad egy másik képsor, az emberi sorsnak az életből az elmúlásba vezető útja, az „eleven áruhák lángolása”. De ezt a hűz – egyenként tizsoros – szakaszon végigvonuló ellentétet nem szabad rövidre zárni. A vers nem azt fejezi ki, hogy a lélek virradata a halál. A vers főgondolata a képsorozatnak erre a két ellentétes folyamatot felidéző utalás- és képszövevényre mintegy „merőlegesen” fejlődik ki. Végül nem a hajnal, nem is a halál, hanem a teljesség, a bontatlan egység és azonosulás eszméje diadalmaskodik. Két képzetsor segít átalakítani az éjszakából a virradatba és az életből a halálba vezető út egymásnak feszülő asszociációit. A biztonságos éjszaka az anya közelségével a magzati lét születés előtti nyugalmát sejteti („élő tested falként körülövez”), egy erre rámasolódo képsoron pedig az anyjától elszakadó és felnőtté váló, önállósuló gyermek jelenik meg. „Ezentúl hadd maradjak közeledben (...) gyámságodból kilépve (...) félek.” Így lehet kiírni a vers alapvető mozzanatának vezérszavait az első és a harmadik szakaszból. A virradat és a halál képe soha nem tűnik el teljesen, meghatározatlanul ott lebeg a vers egymásbaszövődő jelentésrétegei fölött, de elhalványodik és háttérbe kerül. Előtérben az anya és a fiú kapcsolatának képei tündökölnek.

Ki az anya? A vers címe szerint királynő: *Salve Regina*. A Máriához fohászoló középkori egyházi ének első szavai ezek, üdvözlégy királynő; üdvözlégy Mária. A további megszólítások és megnevezések szerint: Úrnő, Anyám, szememfényem Asszonya, Éva, Lilith. Istenáldott, erős Anya, ifjú Nő, barnabőrű lány, Gyöngeségem, gyengéd Látomás, Királynő, Hold, Madonna, Isten Anyja, Szent Szűz. A megszólítások és megnevezések pontosan jelölik a vers belső ivét: a természetmitoszok, az Oszövetség, a Újszövetség, a keresztény középkor és a világi hétköznapok képzetköreit egybefonva áldozik a női lét és az anyaság dicsőségében. Egy-egy szakasz régi festmények hangulatát idézi, például íme egy Madonna, karján a kis Jézussal, mintha egy középkori mester műhelyében készült volna:

Legyen az álca áldott s elhagyott
 ha Egyszülötted e romból kikel,
 karodban ül, te tartod fény felé,
 így ér a szem elé
 kibomló alakod,
 lenge csipő-hajlat, feszült kebel,
 imádott szűz arc, gyermeki nyugodt,
 jég-homlokot emel
 a mélységek fölé,
 a Háromság kopár kék térdei közé.

S íme a női test profán dicsérete, a legszebbek egyike, amit a magyar költészetben irtak:

Égi alakjaid közt múlt az éjjel,
hajnalban látom völgyi kertedet;
íme! csodás rózsabogyó csúcsára
saját termő virága
ráforrt, nem hullva széjjel,
tavasz örök Rózsája integet,
természete könnyen megküzd a téllel:
kis földi testedet
nagy lényed áradása
magába foglalja és nincsen pusztulása.

Zömök, mosolygó, barnabőrű lány,
sok függő kormos varkocs keretében
a kerek arc világító fehér,
enyhén árnyalja vér;
keskeny vonású száj,
lány ívű orr, csodálkozó sötét szem:
egyszerű szépség, hétköznapi báj,
piciny vagy, Gyöngeségem
de parányibb a tér,
a sors, a lét: belé fátylad egy csücske fér.

Barnabőrű lány és Madonna, Hold és Szent Szűz: a női princípium megjelenése ez, annak a világelvnek a kifejezése, amit az *Anyámnak* (1937) című vers óta az ősegesz jelképez. Ahogy itt mondja: „marasztaló Aranykor méz-fuvalma”. Vagy ahogy Beney Zsuzsa írta róla: „A női létben kiteljesedő mindenség.” (BENEY 1973. 167.) Az animus-anima motívumról részletesen lesz szó a szonettek elemzésekor, de itt most nem ennek a motívumpárnak az egyik pólusát állítja elének a vers. A Mária-motívum itt azt jelenti, amit az animus-anima együtt fejez ki: a vágyott teljességet.

A *Mária mennybemenetelében* előtérbe került ennek elérésénél a költő és a költészet cselekvő szerepe. Ez a szerep itt nem tör át oly erővel a nőt és anyát megjelenítő képsorokon, de a fiú, a költő itt is jelen van, az ő könyörgését és magasztaló szavát halljuk. A vers személyes vonatkozásait nem is kell keresni, a sorok lírai bensősége nem hagy kétséget felőlük. Am gondolatmenetünk számára fontosabb, hogy ne vétsük szem elől: a fiú és a költő ugyancsak széles körű és sokértelmű jelkép, mindazokat egybefoglalja, akiket az eszme vonzásában hasonló törekvés hat át. A romantikus-esztéta szemlélet egyik figyelembe veendő jellegzetessége ez a kimondatlanul is megvalósuló többes szám első személy, hogy soha nem az „Én” másokat kizáró gögös fensőbbiségével hirdeti mondanivalóját. Ezen a ponton találkozik össze a nem-reflexív kifejezés a romantikus-esztéta szemlélettel. Ez utóbbinak szüksége van arra, hogy az áradó érzelmi tartalom mindig érdekeltté tegye és hozzákapcsolja az olvasót a vershez, ne pedig elidegenítse tőle intellektuális eszközökkel. Ezt az érzelmi involválódást is részletesebben fogjuk tárgyalni a szonetteknel.

A költői hivatás negatívumként nyilatkozik meg a versben, a „vedd el külön sorsomat” már említett kettős kötöttségű fohászában fejeződik ki. Irodalmunk történetén végigvonuló jól ismert toposz ez, amit Juhász Ferenc oly szépen ir meg néhány évvel korábban a *Könyörgés középszerért*... című versében. A terhes „külön sors” panaszlása persze olyan szónoki eszköz, ami a toposz története során mindig az ellenkezőjét jelenti szó szerinti értelménél, éppen a vállalás és hivatás továbbfolytatására tesz ígéretet. A szavak másik értelmi kötöttsége viszont a fiú óhajára vonatkozik, hogy ne különüljön el anyjától. Az éj és a virradat, az élet és a halál, a magzati létszületés, anya-gyermek jelentés-párok végső sorsvállalásában és egységóhajában válnak verssé és lesznek „számunkra valók” esztétikai értelemben.

(Folytatjuk)

VLADISLAV VANCURA

Kelet-európai íróportrék

A zenén és a táncművészen kívül nincs olyan műfaj, amelyben Vladislav Vančura (1891–1942) ne próbált volna szerencsét. Eleinte festő akart lenni, mert éppen kamaszkorára esett a modern festészet kialakulása és mindmáig legnagyobb jelentőségű korszaka: az első, amelyet Csehországban a festői gyakorlatban és az elmélet-írásban egyaránt élénken követtek. Noha az akadémia végül nem vették fel, a húszas években Vančura gyakran lépett fel képzőművészeti kritikusként, és még később is festegetett némileg Cézanne-ra emlékeztető vásznakat. Még kamaszkorában írta meg első drámáit görög és latin témákra, a húszas évek végén pedig darabjai a színpadokon is megjelentek. Nemzedéktársainál valamivel később, 1923-ban jelentkezett első novelláskötetével, amelyet aztán regények sora követett, a harmincas években pedig nemcsak forgatókönyveket írt, hanem rendezett is; filmjei ugyan sorra megbuktak, egy hétnél tovább nem játszották őket a mozikban, a kritika is fanyalgott, a szakma mégis kénytelen volt számolni vele, úgy, hogy 1936-ban ő lett a Cseh Filmesek Szövetségének elnöke. Az csak természetes, hogy egy ideig színikritikusként is működött, és hogy elvi cikkeket írt a regényírás, a drámairás, a színházművészet és a filmezés tárgyköréből; hozzátehetjük, hogy az első jelentős cseh avantgard társuláshoz, a Devětsil nevű csoportnak ő volt két éven át a vezetője. Továbbá kommunista is volt, és a húszas évek végén zárták ki a pártból, mert ő is aláírta több baloldali művésszel együtt a hivatalos pártpolitikát nehezményező nyilatkozatot (erről Olbracht-portrémban már szóltam). A harmincas évek végén, már a német megszállás alatt pedig hozzáfogott befejezetlenül maradt, de így is terjedelmes művéhez, amely a Képek a cseh történelemből címet viseli, és amelyben – a cseh történészekkel való állandó konzultálás segítségével – nekilátott, hogy a cseh történelmet a kezdetektől végigírja a maga felfogásában.

Talán az sem meglepő a rendkívül gazdag pálya felvázolása után, hogy Vančura nem főoglalkozásban űzte az irodalmat. Orvos volt, és szintén orvos feleségével Zbraslavban, e Prága melletti bájos kisvárosban praktizált mindvégig; egyszer, rövid időre függesztette csak fel orvosi hivatását, amikor sorozatban rendezte a filmeket. Zbraslavban lakott, innét járt be olykor Prágába, és itt látogatták meg barátai, ha éppen valamely irodalmi kör vagy irányzat szervezéséhez akarták megnyerni, vagy csupán a tanácsait kérték; innét vitte el 1942 áprilisában a Gestapo máig tisztázatlan okokból, hogy pár hét múlva, éppen a Heydrich elleni merénylet napján kivégezzék.

Amennyire változatos, annyira különös pálya is az övé. Amikor írni kezd, éppen háború van; ezt ő úgy ússza meg, hogy sorozások előtt egy hétig nem eszik, csak rengeteget dohányszik, és csodálatos tachikardiás tüneteket produkál – a sorozások nyomait egészsége mindvégig megőrzi. Amikor eszmélkedik, a cseh irodalom-elméletben már megfogalmazódik, elsősorban F. X. Šalda révén, a következő kor alapkövetelménye: a művészetnek a valós életet kell bemutatnia telivéren, pozitív példákat kell az olvasó elé állítani, a művészet célja az életöröm hirdetése. Šalda a borongó modernizmus ellen hirdette meg programját, amely hamarosan az avantgard cseh művészet csaknem valamennyi irányzatára hatni fog: Csehország győztesen, államiságát visszanyerve került ki az első világháborúból, az ifjú művészek szinte valamennyien vidáman és életerősen vágtak neki feladatuknak – ki a társadalmat vélte megreformálhatónak vagy forradalmi módon átalakíthatónak, ki a

szűkebben vett művészet radikális újításának szentelte életét. Eleinte egészen jól megférte egymással a proletárforradalom hirdetője a legmerészebb avantgardista, formákat romboló és újító kísérletekkel – ez volt a Devětsil első éveinek tanulsága. Vančura már első drámai kísérleteiben határozottan az életöröm hirdetője mellett, ami pedig talán fontosabb: a tragikum ellen voksolt; Ovidiusról szóló drámájában például a száműzött költő egyáltalán nem esik kétségbe az őt sújtó ítélet hallatán, még örül is neki, hiszen most gyönyörű verseket írhat a honvágyról. Vančura, vegyes protestáns-katolikus családból származván, korán fellázad a puritanizmus bármely válfaja ellen, egy ifjúkori dionizoszi szatirjátéka mutatja ezt legelőször, később pedig vissza-visszatér kedvenc korszakához, a reneszánszhoz, amely képzeletében összekapcsolódik a pogány, felszabadult életörömmel. Meggyőződése, hogy „korunk oly nagy, mint a népvándorlás kora és mint a Genézisé”, a civilizáció vívmányairól nincs valami nagy véleményvel, és a korabeli baloldali művészekhez hasonlóan – mint ezt *Nyugat és Kelet* című esszéjében fejtegeti – a boldog megújulást Keletről várja, Európa és Amerika e megújulásból ki fog maradni, az igazi, emberi, intenzív élet ugyanis korántsem azonos az anyagi jóléttel. Nem a közvetlen politikai utalás a lényeges számunkra, és már akkor sem ez volt a fontos Vančura számára sem. Mint minden jelentős író, ő is igen elnagyolt, csaknem tartalmatlanul általános kaegóriákban próbálta megfogalmazni sajátos létélményét, amely aztán a művekben válik csak érzékelhetővé; valamivel későbbi kritikáiban derül ki világosabban, mire is gondol, amikor a jelen kisszerűnek minősített művészetével szemben Shakespeare-t és főleg nagy szerelmét, Rabelais-t hozza fel pozitív példaként.

Első, mindössze ötvenoldalas novelláskötetét lapozva kissé zavarban van az ember: nemigen érteni, mit is akar elmondani az író. Szembeötlő, hogy a hősök szívesen álmodoznak, de pszichológiai elemzés nincs, drámai összeütközés nincs, mese is alig van. Második novelláskötetében kedves és bumfordi alakok máskálnak a világban kissé értelmetlenül, olvashatunk például egy F. C. Ball nevű focicsapatról (a Devětsil paródiája), időnként szép lírai betétekkel találkozunk, amelyek szerzőnk természetélményeiről adnak számot – zavarunk fokozódik. Az igazi zavart aztán első jelentős, nagy port felvert, állami díjjal jutalmazott regénye, a *Jan Marhoul, a pék* (1924) okozza. A címszereplő szakmáját szenvedélyesen szerető pékmester, aki boldog, ha süteményeit örömmel fogyasztják az emberek; a pénz nem érdekli, ingyen is ad, vagy hitelbe; természetes, hogy tönkremegy, el kell hagynia a városkát, egy elhagyott malomban sikerül nagynehezen megint berendezkednie, megint sütni kezd, de továbbra sem törődik az anyagiakkal, a hitelt nem tudja kifizetni, ismét vándorolni kényszerül családjával, szerető feleségével és kamaszodó fiával, és hiába egykori barátainak támogatása, nagy nyomorban hal meg.

Nem a történet hozza zavarba az olvasót, hanem inkább az, hogy a történeten nem tud zokogni. Érzékeny történet ez, amelyet – vagy amelyhez hasonlókat – együttérzésünk felkeltése céljából szoktak elénk tálalni az írók, hogy megteljenek könnyzacskóink, illetve hogy a társadalmi igazságtalanságon felháborodjunk. Együttérzésünket a pék el is nyeri, valahogy mégsem úgy van szomorú története megírva, hogy szabad folyást engedjünk elbűsülésünknek. Egyfelől a történetet az író úgy közli, mint a lehető legtermészetesebbet, másfelől nemigen időzik a nyomor ecsetelésénél. Sokkal jobban érdekli a pék boldogsága, azt részletesen, nagy kedvvel festi, a pék boldogsága pedig maga a sütés. A főhős egyszerűen csak dolgozni szeret, semmi más; ami a munkán kívül esik, legyen az hitelügylet, magánélet, akármilyen, valójában hidegen hagyja. Nyomora és pusztulása egyáltalán nem katasztrófális vagy tragikus, hiszen életében boldog volt, az életem kívül pedig a kisregény nem ismer más szubsztanciát. A halál – akár a főhősé, akár egy péksegédé – gyorsan beáll, és az író nem foglalkozik vele, szemléletének a halál nem meghatározója. A nyomorgó péken sem regénybeli barátai, sem az író nem tud segíteni – de talán nem is kell, ha örömét már megtalálta a munkában. Hogy egy ilyen pék – vagy bármely más iparos – valóban lehet ilyen az életben, hogy az alak idealizált-e, vagy volt megfelelője az életben, talán fel sem merül a kisregény olvastán, Vančura ugyanis

nem realiztikus prózát ír, inkább parabolát, amelynek csak a stílusa nem hasonlít az általunk megszokott parabola-stílusokhoz: költői próza ez, lírai passzusokkal, amelyek nem feltétlenül csak az alaptémát nyomatékosítják, hanem el-elkalandoznak funkciótlanok tűnő, festőinek szánt, de nem igazán láttató leírások felé. Mint-ha az író a szavak, a mondatok fűzését élvezné – akár a témájától függetlenül is – annyira, mint a főhős a sütést.

Egy évvel későbbi regénye, a magyarul nem olvasható Szántóföldek, harcmezők (*Pole orná a válečná*) világossá teszi, hogy Vančura parabolisztikusan gondolkodik ugyan, de megtartva a prózairás bizonyos hagyományait – például feltűnően ragaszkodik a cselekményességhez, történetét most is, később is lehetőleg nagy térben, sok színhelyen helyezi el, mellékszereplők sokasága tűnik fel a regényben – megjelenésük olykor esetleges, a tematikus szerkesztéssel valamiért Vančura nem törődik. A regény főhőse, František Řeka kissé emlékeztet Hasek Švejkjére: ő is folyton jártatja a száját és buta történeteket mesél, megfordul sokfelé, de sem a béke, sem a háború nem zökkenti ki önmagából – ez a Řeka ugyanis hülye, hülyébb Švejknél, és a nagy utazás nem teszi okosabbá. Úgy szoktak fogalmazni, hogy e regény a minden értéktől megfosztott világ képe, és ez igaz is. A slusszpoénban válik ez teljesen világossá: az életét értelmetlenül élt Řeka hullájából gyártják az ismeretlen hőst, akit nagy pompával, tébolyult jelszavak kíséretében el lehet temetni. De azért furcsa regény, különösen a Jan Marhoul, a pék után; még mindig nem tudjuk, mit is akar valójában Vančura.

„Szellem, költészet és vér” legyen az irodalmi műben, írja egy helyütt Vančura; kérdés, mit is jelent ez nála. Ha az időrendben kicsit ugrunk két dráma következik (*Učitel a žák*) – A tanár és a diák, 1927; *Nemocná dívka* – A beteg lány, 1928). Ezekben kevés a szellem és a vér, inkább elmélkedés van bennük arról, hogyan is éljünk a világban. Következő regényei kissé összelapátolt történetek, amelyekben azonban pontosan látható, hogy új témákat fedez föl a cseh irodalom számára (*Az utolsó ítélet* címűben a Kárpátalja világát, *A torkosok vitájában* a nagy falatozások, nagy italozások örömét – egyik sem olvasható magyarul), hogy aztán egyszerre történelmi regénnyel álljon elő, amely megint nem illik bele semmilyen fejlődésébe. A *Marketa Lazarová* (magyarul Rablólovagok címmel jelent meg) valóban elképesztő alkotás. A feudális Csehországban gyöngye a központi, királyi hatalom, rablóhordák garázdálkodnak, rabolnak, gyilkolnak, fosztogatnak, s e ténykedést az író nagy kedvvel, vidáman meséli. A címszereplő leányt elrabolják, elrablójába szerelmes is lesz, de aztán szerelmét mégiscsak lekasabolják, ő pedig már apátlan gyermeket hoz világra. A romantika tobzódott ennyire a kalandokban és a vérben, de legalább valamilyen tanító céllal, erkölcsünk nemesítése okából. Vančura szemmel láthatólag nem rendelkezik a tanítandó erkölccsel. Amit időnként, a baloldali irodalmárok felhorkanásait kiváltván, le is írt, hogy ugyanis mindenféle tanító célzatot károsnak tart az irodalomban, azt valóban műveli is. De az mégiscsak szokatlan, hogy a gyilkolást ne minősítse, csak kedvtelve leírja... Hogy ezeket a feudális haramiákat szeresse... A baloldali kritikusok kénytelenek voltak megróni szerzőnket, amiért idealizálja a feudalizmust, amiért az osztályszempont hiányzik a szemléletéből, sőt, még az is elhangzott, hogy e vérből gyilkolászás a fasizmus ideológiájának elfogadását jelenti.

Másfelől a Vančurát szerető irodalmárok rengeteget írtak a regény stílusáról. A nyelvészek – a világ akkori legjobb nyelvészei, a prágai iskolához tartozók – tartották elemzésre méltónak Vančura szövegét. Mukařovský például az író barátja lett, sőt maga Roman Jakobson írt nem sokkal később forgatókönyvet(!) a rendező Vančura számára. A prágai iskolához tartozók igazán nem vádolhatók azzal, hogy szimpatizáltak volna a fasizmussal.

A Marketa Lazarová veti fel igazán élesen Vančura egyik alapproblémáját, a morált. Vančura eddigi műveiben sem moralizált, vagy nem úgy, mint azt megszoktuk; nem állapította meg az élet tényeiről, hogy azok jók-e vagy rosszak; nem volt eleve jó vagy rossz szereplője, még Jan Marhoul sem, aki elég hülye volt ahhoz, hogy nyomorúságáért őt magát is okolhassuk. A haramiák Vančura számára sem a

romantikus jót, sem a romantikus rosszat nem jelentik. Gyilkolnak, rabolnak – ezt Vančura tényként fogadja el. Talán az akkori történelmi viszonyok vonhatók felelősségre e szörnyűségekért? Vančura ezzel sem foglalkozik. Számára ugyanis e szörnyűségek az *élet szörnyűségei*, következésképpen *nagyszerűek*. Minden, ami élet, az nagyszerű, mondja Vančura. A szenvedés is az. De ez nála nem a szenvedés dicsőítése: örülni még jobb.

Elég primitív álláspont, kétségtelenül. De az ereje is ebben van.

A pszichologizálást Vančura kategorikusan elveti. Hőseinek nincs bonyolult lelki életük. Élnek bele a vakvilágba, ösztöneik, legelemibb vágyaik vetik őket erre-arra, és ha belepusztulnak, a történet – iránytalanul, mint az élet – folyik tovább. A halál nem tragikus, mert nem az élet ténye, kívül esik rajta.

Valóban szokatlan szemlélet a huszadik században. Még szokatlanabb egy olyan embertől, aki – a kortársak egyértelműen így emlékeznek rá vissza – maga volt a megtettesült erkölcsösség, kötelességtudat, segítőkészség, kedvesség.

Mintha Vančura valamiért sokkal korábbi tudatállapotot szeretne visszacsempészni az irodalomba, mintha szűk lenne a számára mindaz, amit az utóbbi pár száz év nyújthatott. Alap kategóriája, a *nagyság* szemben áll a huszadik századi realiztikus művészettel. A monumentalitás megszállottja – ennyiben az orosz konstruktivisták és futuristák lelki rokona. Ugyanakkor nem szenvedheti a tragizálást, a tragikum kiiktatására törekszik – ez Brechtel rokonítja. Tanítani azonban, sem didaktikusan, sem agyafúrtabb módon, nem akar.

Még valamit nem akar, ami szintén igen ritka a huszadik században: nem akar eredeti lenni. Már korán felmerül elvi cikkeiben a kollektív alkotás iránti vágya – ez vitte a Devěsil egymástól eléggé különböző tehetségei közé is –, s mint a hajdani, a polgári szerzői jog előtt élt boldog szerzők, ő is onnan vesz, ahol talál. Teszi ezt nyíltan, korántsem kihívó, inkább öntudatos módon. Motivumok sokaságát veszi át egyik legjobb barátjától, a költő Vitězslav Nezvaltól, szemléletének alapját Rabelais-tól, és például átveszi az azóta nálunk is játszott színész-író páros, Werich és Voskovec 1931-es nagy sikerének, a Gólemnek témáját, és 1932-ben drámát ír belőle *Alkimista* címmel. Átveszi Čapekék több témáját és újra megírja – például *Ukreve tó* című drámájában, 1935-ban a Fehér kórt, ezúttal az atomkór témájába transzponálva.

Az átvételek, az idézetek arról tanúskodnak, hogy Vančura számára a művészet kollektív munka, és hogy meggyőződése szerint nem az eredetiség, hanem a szemlélet a döntő. S ha most egymás mellé tesszük néhány, témájában nem eredeti művét, egyszerre világos lesz, hogy Vančura igazából egyetlen dolgot kutat valamennyi művében: azt, hogy valójában milyen is a cseh mentalitás. S hogy e mentalitást megfogalmazhassa, valóban elfogulatlanul kell szemlélnie az élettényeket, nem engedheti meg magának, hogy előző korok előítéletével közelítsen anyagához.

Az *Alkimista* a rudolfiánus Prágában játszódik, akárcsak az említett Gólem, Vančura azonban alkalmat talál arra, hogy egy tipikusan reneszánsz olasz figurát, az alkimista és asztrológus Alessandrót ütköztesse a szűkös cseh viszonyok között élő alakokkal.

A *Vége a régi időknek* (Konec starich časů) című 1934-es regényben egy fehér-orosz emigráns és a szolgálja tivornyázik jókedvűen egy cseh kastélyban, mindenkét meghódítva hazugságaival, természetével, vad jókedvével, s a történetet egyes szám első személyben elmesélő cseh írnok, bizonyos Bernard Spera gondolkodásmódjába e vad elvenség sehogyan se fér bele. Ez az újkori Münchhausen báró – ez az utalás a regényben is szerepel –, ez az Alekszej Nyikolajevics Megalrogov herceg (s hogy az ő keresztneve is A-val kezdődik, az játékos szerzőknél, mint később látni fogjuk, fontos) azt az életet hozza be a cseh közegbe, amely ott nem valósítható meg, amelyről vagy csak álmodozni lehet, mint az első novelláskötetek világ körüli útról álmodozó hősei tették, vagy hazudni róla. Vančura felfogásában tehát ama *nagy élet* kívül esik az aktuálisan élhető körön, de valahol létezik – vagy a múlt művészetében, például a reneszánszban, vagy valahol máshol, például Keleten. S minthogy a *Vége a régi időknek* az orosz irodalomból is átvesz igen sok motívu-

mot, méghozzá a XIX. századi orosz próza néhány nagy találmányát, Hlesztakov és Oszip, Csicsikov és Petruska, Oblomov és Zahar ennek az emigráns hercegnek és szolgájának az előképe, Vančura szovjet monográfusa, Oleg Malevics éppen ezt a regényt tartja szerzőnk legjobb művének, bár elismeri, hogy Don Quijote és szolgája is felrémlik az irodalmi ősök között (annál is inkább, mert Vančura egy 1937-es novellájában Don Quijotét elviszi a spanyol polgárháborúba, természetesen a köztársaságiak oldalán).

Vančura tehát, most már úgy láthatjuk, hol más mentilitásokkal ütköztetve, hol önmagában vizsgálja a cseh viselkedést, ez az érdeklődés a legkülönbözőbb formai és műfaji kísérleteit is összekapcsolja. Különös az a mód, ahogyan vizsgálódását végzi: nem az életből ellesett példák érdeklik, ő mindig konstruál.

Legalábbis az irodalomban.

Mert ugyanakkor mint filmrendező képtelen dolgokkal kísérletezik: első filmje ugyan inkább parabola-szerű (*Érettségi előtt*, 1932), második filmje azonban kifejezetten szociális érdeklődést árul el (*A napos oldalon*, 1933), hiszen a film elhagyott gyerekek nevelőotthonában játszódik – ezt a filmet kezdte írni Jakobson, majd Nezal folytatta, és még sokan mások –; harmadik filmjében pedig, az Olbracht forgatókönyvéből született *Hütlén Marijkában* (1933) példátlan dolgot művelt: a szerepek túlnyomó többségét *amatőrökkel* játszatta el. Ha ezekhez még hozzávesszük következő bukott filmjét is, a cseh reformkor hajnalán élt komédiairó, Stroupežnický nyomán készült 1937-es *vígjátékot*, a *Virtuskodóinkat*, akkor formailag és tematikailag ott vagyunk abban az áramlatban, amely a hatvanas évek cseh filmművészetében tetőzött, de amelyet tudatosan Vančura kezdett és dolgozott ki a közönség és a szakma ellenállásával szemben. Nála már megvannak a kisemberek, megvan a tragikumot elutasító szemlélet, megvan a sajátos cseh hedonizmus, megvannak az amatőrök... S mindez akkor történt, amikor a cseh filmet a többi művész éppen elparentálta, mert véget ért a némafilm valóban tündökletes, költői korszaka és kezdődött a földhözragadottnak ható hangosfilmé, amelyre egyedül Vančura szavazott azokban az években.

A konstruálással talán Vančura sem volt megelégedve, legalábbis erre következtethetünk utolsó regényei alapján. *A három folyó* (1936) egy zbraslavi ismerősének történeteire épül – egy fiatal, tehetséges parasztyerek életével ismerkedhetünk meg születésétől kezdve; Jan (ő is Jan, mint csaknem minden pozitív hős Vančuránál) a legkisebb fiú, tehát ő fog győzni, mint a mesében, de előbb ki kell járnia az iskolát: a háborút, az orosz hadifogságot, az orosz forradalmat. A címbeli három folyó népeket és országokat ránt össze, és az egész regényen érődik az 1936-ban nagyönis időszzerű nemzetköziség hirdetésének igénye; mindamellett a nagy dolgok keleten történnek hősünkkel – bár e nagy dolgok egyúttal csaknem olyan szörnyűek is, mint a Markéta Lazarovában voltak, szerelmét bizony lelővik főhősünk mellől, mert forradalom van. A regény nem igazán jó, a szálak nagyönis láthatóan vannak összefércelve, a vállalkozás nagysága azonban mindenképpen említésre méltó.

Hasonlóan nagy vállalkozásnak indult a Rodina Horvatova (*A Horvát család*) című regény is 1938-ban, amelyben saját családjának múlt századi történetét dolgozta fel Vančura. Még nagyobb vállalkozás jött közbe: a már említett Képek a cseh nép történetéből (*Obrazy s dějin národa českého*, 1939, 1940). Vančura ezúttal is kollektív munkára vágyott, és úgy képzelte, hogy e nagy művet írók egész csoportja hozza majd létre a megszállás viszonyai között; végül is egyedül kellett dolgoznia, mint általában mindig.

Aztán 1942-ben, állítólag illegális munkája miatt, megölték.

Érdekes pálya, de mi a tanulsága? Hiszen az említett művekről eddig nemigen mondtam valóban értékelőt. És egyikről sem állithatom, hogy megrendítően nagy mű lenne.

Igen, csak éppen csaltam egy kicsit. Az írók, így szoktuk meg, többnyire pályájuk végén szokták megírni legjobb műveiket, a többi az előzmény, a felkészülés. Vančura történetesen pályája elején írta meg, csak eddig elhallgattam.

1926-ban jelent meg a *Szeszélyes nyár* (Rozmarné léto), amelyet barátja Olbracht

a Švejkkel együtt a legnagyobb cseh műnek nevezett, és Olbracht izlésében megbízhatunk. Megbízhatunk a cseh filmesekében is; a filmváltozat a hatvanas évek cseh filmjei között is az egyik legnagyoszerűbb.

Amikor az egyetemen ezt az alig százegynéhány oldalas kisregényt elemeztem, megkérdeztem a diákoktól, szerintük mikor íródott. A hatvanas-hetvenes évekre tipeltek. Némi joggal. Nem a folytathatatlan Švejkből vezet az út a mai cseh prózáig, hanem a Szeszélyes nyárból.

Hrabal nem Hašek, hanem Vančura köpenyéből bújt elő.

Krokovy Varyba, az isten háta mögötti porfészekbe, mely egyúttal fürdőhelynek is számít, érkezik egy bűvész-pár: Arnoštek és Anna. Arnoštek kötélén is tud járni, Anna kívánatos. Mutatványaikat a főtéren adják elő. Nagy esemény ez a városka életében. Főhőseink, a három élemedett jóbarát: Antonin Dúra fürdőmester, Roch kanonok és Hugo, a nyugdíjas tiszt, eddig semmittevésel töltötték idejüket, most azonban jónak látják, ha belehabarodnak Annába, aki kegyeit nem spórolja el tőlük. Viszonzásképpen Arnošteket, miután lepottyant a kötélről, Dúrová asszony veszi pártfogásába. Az átmeneti idill fülek letépésével és verekedésekkel jár együtt, mígnem a bűvész-pár tovább áll, Kateřina Dúrová asszony pedig kimondhatja a kisregény tanulságát:

„– Ah, milyen gyönyörű ez! Ah, milyen gyönyörű göndörnek lenni!”

Mindaz, amivel Vančura korábban és később is próbálkozott, itt tökéletes műben van együtt. Ez a röpké kis mű valóban az élet dicséretét zengi. Ételét-italét, és főképpen a testi szerelemét: És a művészetét. Mert Arnoštek és Anna művész, noha kötéltáncuk, trükkjeik csak egy porfészekben minősülnek annak. Az A-betűs Vančura-hősök mind művészek a maguk módján: mindannyian azt a nagyot, kívánatosat hozzák be a szűkös közegbe, amelyre az ember áhítózni szokott. Ez a kis mű tehát egyúttal a művészet és az élet paraboláját is magában rejti. A kisregénynek is rövid művet apróka, hangzatos címekkel megfejtelt fejezetek tagolják, némelyik fejezet pár sor mindössze – paródia is a mű, a mindenkori cselekményes regények paródiája, és az idegenforgalmi prospektusok, a bölcséleti művek is megkapják a magukét.

Kevés ilyen bájos öregurat írtak le eddig irodalmi műben, mint ez a három bumfordi jóbarát. Kevés író ábrázolta hőseit ilyen meleg szeretettel és megértéssel. Vančura előtt pedig igen kevés cseh író találta el azt a hangot, ahogyan a tipikusan cseh mentalitásról szólni lehet.

Ez a mentalitás ugyanis, amelyet Vančura egész életében meg akart fogalmazni, a Szeszélyes nyár előtt is, utána is, valóban létezik. A hatvanas évek cseh prózája óta persze ezt mi is jól ismerjük, és akkoriban arra is alkalmunk adódott, hogy megállapíthassuk: Hrabalék nemcsak költők, de realisták is. Mégis Vančura volt az első, aki ezt a tipikusan közép-európai, létező és nem követelt, cseh és másol nem érvényes viselkedést és életmódot elkapta.

Amikor Vančura tűzön-vízen át a tragikum kivédésére törekedett, amikor a reneszánsz életöröméhez fordult, amikor a költészet és az álom funkcióját kutatta, azt kereste, amit maga körül tapasztalt. Érdeklődését nem eszmék, nem esztétikák irányították, hanem az ábrázolandó élet, az a hedonisztikus, a transzcendenciáktól irtózó, praktikus és ésszerűen megalkuvó cseh mentalitás, amely bizonyára politikai és történelmi okok miatt alakult ilyen né fokozatosan a XVII. század eleje, az utolsó cseh háború óta. Vančura, láthattuk, ezzel a mentalitással nem mindig tudott kibékülni, olykor megkísértette a vágy, hogy valami ennél nagyobbat lopjon be a cseh gondolkodásba, ha másként nem megy, regényekben. De nem ment. Nem is mehetett. Cseh írónak született, nem fejezhetett ki mást, csak amire a cseh író hivatott. Hiába próbálkozott a heroizmus visszamentésével, hiába próbálkozott a lingvisztikai szemlélettel, stílusokkal, Shakespear-i terekkel, nagyformával.

Neki a Szeszélyes nyár szeretetreméltó, bár tragikus mélységek nélküli idilljét kellett megírnia.

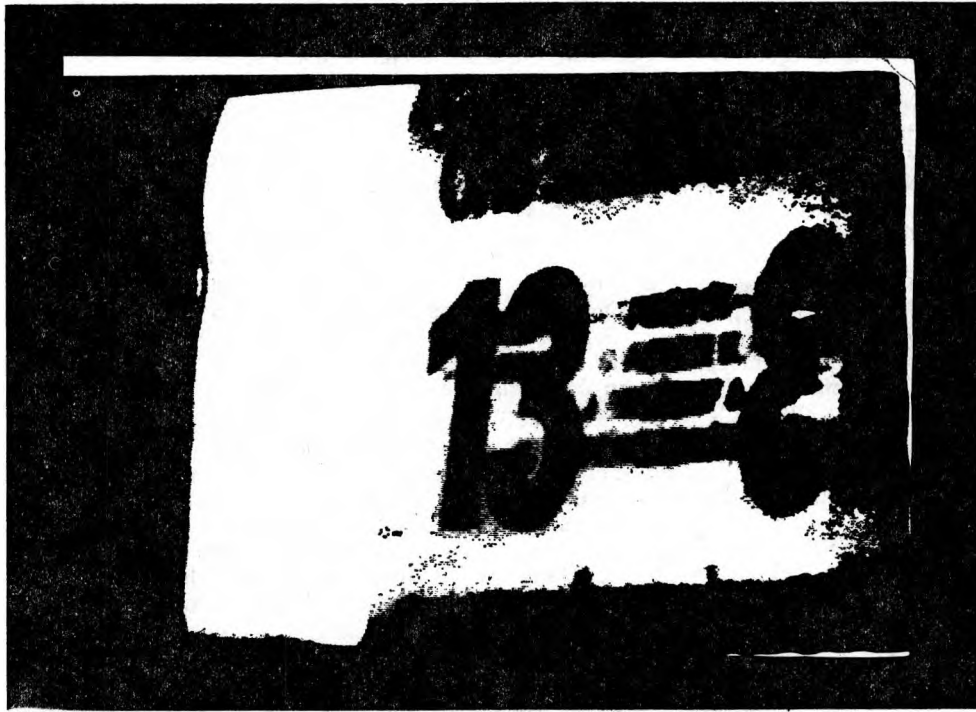
A későbbi pálya ismeretében talán megkockáztatható, hogy ezzel ő is tisztában lehetett. Bizonyos értelemben a Szeszélyes nyár találatait próbálta átmenteni nagyobb-léptékű művekbe, máskor éppen ebből a körből próbált kitörni. Nem lehetett könnyű

írói sorsa. Nem tudhatta, hogy a század cseh irodalmát, legalábbis mostanig, a Szeszélyes nyár fogja meghatározni, s hogy a telitalálat csak őt köti gúzsba, utódait éppenséggel fel fogja szabadítani az irodalmat kívülről béklyózó követelmények alól. S hogy szemléletét a cseh filmek viszik majd világsikerre.

Mindemellett pályája még a Szeszélyes nyár nélkül is figyelemre méltó lenne. Nem abszolút igazságtartalma miatt: ilyen a műveknek sose volt. A szenvedélye, a meggyőződése miatt, amellyel a tragikum szükségtelenségét hirdette. Vannak kultúrák, amelyekből a tragikum nem operálható ki az eleven irodalom megőlése nélkül, ilyen például a lengyel. Vančurának azonban, cseh lévén, az életörömben volt igaza, legalábbis eddig.

S hogy éppen őt ölte meg a Gestapo? Őt, akinek a szemléletében a nagy, teljes élet boldogságához képest az egyes ember halála semminek tűnt?

A sors gonosz vigyorát is láthatjuk ebben, de láthatunk mást is. Talán még Goebbels is megérdemel tőlünk egy megbocsátó vančurái mosolyt, amiért éppen a Szeszélyes nyár szerzőjét próbálta 1940-ben németországi propaganda-körútra csábítani. Goebbels, egy Vančurát. Aki a Szeszélyes nyarat olvasta, az tudhatja, hogy Vančura nem megy. Megölni, azt lehet. Megölni muszáj. De Vančura nem megy.

A JÓZAN DERŰ ÍRÓJA

Szántó Piroska: Bálám számara

A Magyar Nemzet januári számai egyikében Szántó Piroska nyilatkozott Nádor Tamásnak, ebből az interjúból emelünk ki néhány mondatot: „korábban soha eszembe sem jutott, hogy publikáljak, csak testvéremnek, vagy Pistának – Vas Istvánnak – írtam hosszú-hosszú levelet, ha úgy adódott, hogy nem voltunk együtt. *Bálám számara* című könyvem, helyesebben: már első nyilvánosságra hozott írásom, megrendelésre született. Juhász Ferenc ösztönzött arra, hogy az Új Írás sorozatába én is írjam meg pályám emlékezetét! Könnyelműen elvállaltam, s ennek aztán számomra beláthatatlan következménye lett”. A legsúlyosabb kétségkívül a *Bálám számara* című könyve, amely azon túl, hogy történeteket, életrajzi adalékokat és novellákat tartalmaz, kiállítja őt íróként a világ és az olvasók elé! Szántó Piroska – mint tudjuk – képzőművész, óriási nehézségek árán vergődött előre a pályán, legjobb alkotói éveiben kényszerűségből könyveket illusztrált, első komoly kiállítását nagyon későn, 1957-ben rendezhette meg. A rengeteg megpróbáltatás, titkolt csalódás ellenére megőrizte derűjét, bölcsen gyakorlatias életszemlélete nem kapott túl nagy sebeket; hiába szakadt meg pályája több ízben is, a művészetet nem tudta cserbenhagyni. Lélekben a pályán maradt akkor is, amikor leszorították onnét. Ennek tanúsága a *Bálám számara*, ez az elragadóan nyílt és őszinte könyv, amely helyenkénti tartózkodása ellenére is túlcordulóan sok mindent közölt róla az olvasóval és egyúttal írókat avat, igazi elbeszélőt. Tétovázhatunk, okossága, ártatlansága, áradóan egyszerű, néhol harsány és magamutogató de mindig megnyerő epikája ragad magával bennünket, vagy esetleg tényközléseinek kendőzetlensége, bátorsága, ideológiákról szóló előítéletektől a lehetőségekig mentes vallomása? Az bizonyos, hogy a *Bálám számara* komoly meglepetés és váratlan öröm: születik még jó mesélő honunkban, és ott ahol nem várnánk, szövegségre léphet a mese az értelemmel, a humor a komolysággal, a derű a tragédiával. Erőltetés, elméletieskedés nélkül, mintha mindez oly könnyen és magától értetődően menne.

Életrajzából néhány adatot azért kell idézni, hogy legyen benyomásunk művészi pályája alakulásáról. Tizennyolc éves koráig élt vidéken, rettentő nehezen teltek középiskolás évei; anyagi nehézségek nyomorították meg fiatalsága idejét; a továbbtanulás képtelen ábrándnak tűnt, de valahogy mégis sikerült Pestre kerülnie. Fölfoghatatlan ma már szinte, milyen nyomorúságos anyagi körülmények között élt, szó szerint filléres gondokkal küszködve, néhány társával együtt. Előbb Szőnyi István, majd Vaszary János mellett tanult s a Vaszary-iskolával párhuzamosan részt vett a Szocialista Képzőművész Csoport munkájában is, hogy aztán Szentendre és az ott megtelepült művészek, Vajda Lajos és társasága – Korniss Dezső, Bálint Endre, Vajda Júlia, Ámos Imre, Anna Margit és a többiek – hódítsák magukhoz. Ahogy írja, ekkor történt, hogy beleveszett a tájba, a természetbe, a valóságos naturába. Hatott rá Barcsay, Vajda, a Szocialista Képzőművész Csoport komor színvilága, – ilyen előzmények után került a háború után az Európai Iskola tagjai közé. Sajnos, nem volt elég elvont – írja –, hiába akart absztrakt, avantgarde, és ilyenformán haladó lenni; nem tudott önmagán erőszakot tenni, nem engedte a természeti élmény, kötötte az érzékelhető látvány, a tapintható tárgyi valóság és az abban megbújó jelentés. Így történt, hogy csinálta azt, amihez igazán értett: a romantikus szürrealizmust, melyet bátran nevezhetnénk etnikai motívumokkal tele-

szórt lírai mitologizmusnak is. Aztán megszűnt az Európai Iskola, s mint előbb a kötelező avantgardra, ugyanúgy nem tudta magát a szocreálra sem rákapatni. Van néhány mondata Szántó Piroskának, ezek szűkszavúan, de nagyon találóan és pontosan megvilágítják művészi, emberi jellemét és azt a választási kényszerűséget, azt a szörnyű lélektani helyzetet, melyet a korszak politikájának nyomása nélkül egyáltalán meg sem értenénk: „Párttag voltam, ártani nem akartam, használni nem tudtam... mindenki megszegényíthetett nyilvánosan vagy kérdőre vonhatott, hogy miért szabotálom a szocreált. Nem szabotáltam, de vérem ellen való volt, ha akartam volna, sem tudtam volna megcsinálni. Az illusztráció nehéz és technikailag kötött munka volt, de nem kellett szégyellni magamat önmagam előtt sem.” Ez a pár mondat persze éppen csak felvillantja, de nem bonthatja ki részletezve azt az erkölcsi dilemmát, amibe Szántó Piroska, sok művész- és író társával együtt, belekerült és amitől évekig őszintén szenvedett. 1945 után néhány esztendeig a művészet és az irodalom haladásának eszméje; sőt, egyáltalán, korhoz egyedül méltó művelése sokak elméjében összeforrta az új demokrácia felépítésének követelményével. A demokrácia pedig azonosult az új világ megteremtésének ragyogó lehetőségével és távlatával: a mulasztások jóvátételével, a fejlődésbeli elmaradottság leküzdésével, Közép-Európa egymás ellen acsargó nemzetekének az egyenlőség és a néptestvériség internacionalizmusában való egyesítésével. A demokrácia igénylése tágra értelmezett világnézeti elkötelezettséget vont magával, ezáltal persze politikai és ideológiai állásfoglalást is magába foglalt, de a vonzó a művészek számára az volt, hogy – elsősorban Lukács György írásaiban – az új világ eszméje bölcséleti és morális tartalmak felé is kitért. A demokrácia egyet jelentett a népfelszabadulás és az új ember megteremtésének magasztos eszményével, de az élet értelmességének a gondolatával is, amely szemben állt a pesszimizmus, a betegség, az enyészet kultuszával. Az így felfogott művészi alkotómunka nem volt kötvé irányhoz és stílushoz, eszményrendszerében annál szorosabban kapcsolódott a magyar múlt senki által kétségbe nem vont, megszentelt hagyományaihoz, Petőfihez, 1848-hoz, Adyhoz. És elválaszthatatlan volt tőle a szolgálat morálja, a használni akarás hite és szándéka, nem szűk gyakorlati értelmében, hanem a művészi becsvágyak, törekvések szabad kiélésével karöltve. A negyvenes évek végének nagyon rossz következményű művészi fordulata a nemes értelemben vett és tág határok közt mozgó világnézeti és morális szolgálateszmét kötelezően előírt ideológiai és politikai célok apologetikus dicsőítésére szűkítette, és emellett durva beavatkozást követelt meg az író és a művész legszentebb magánügyébe, előírta az alkotómunka irányát a témától a stílusig. Az ötvenes évek elején többen roppant nehéz helyzetbe kerültek, sokan azok köréből is, akik a demokrácia igénylésében odáig mentek, hogy egyet értettek a baloldali programjával és céljaival. A festők illusztráltak, az írók bedolgozó munkát vállaltak a rádiónál, ifjúsági regényt és mesét írtak, műfordítást végeztek szakmányban. (Erről az időről szólt Mátyás Iván *Előadók, társszerzők* és Vidor Miklós *Sebesültek* című regénye, s utalt a szellemi veszteségekre Pilinszky János is abban a beszélgetésben, amelyet nemrég Tasi József tett közzé az Új Forrásban.)

Az a néhány rövid esztendő, ami így telt el, igazában nem is volt olyan kurta: sok elfecsérelt, elfojtott energiát temetett maga alá, s bár nem akármilyen keserű tapasztalatokkal jutalmazta meg azokat, akik épségben átvészelték ezeket az idöket, az így szerzett élmények mégsem álltak arányban a művészi veszteségekkel. Ilyen előzmények után kapta meg Szántó Piroska 1957-ben a Csók Galériát, ahol végre kiállíthatott és képeivel őszinte sikert aratott.

Ez a néhány kiragadott életrajzi tény is jelzi, hogy Szántó Piroskának oka lett volna arra, hogy csüggedt, borúlátó és a sértettség indulatai miatt dohogó jeleneteket vessen papírra. Nem ezt tette. A sértettség, a megbántottságban elmerülés teljesen idegen az egyéniségétől. Sok erő és erőtartalék van benne, nincs arra rászorulva, hogy a világból jövő bántások miatt sópánkodjon, háborogjon. Ez a lélek képessége és tehetsége, de mi köze van az irodalomhoz? Csak annyi, hogy ezek a lelki, jellembeli tulajdonságok magatartássá összegeződtek, világszemléletté mé-

lyültek és beleépültek az írásokba. A *Bálám szamara* sok szörnyű, megalázó, elviselhetetlen dologról is beszámol, mégis derűs, vidám és humoros könyv. Úgy jókedvű, hogy néha harsány, ironikus, gunyoros és egyáltalán nem idegen tőle az önirónia sem. Nyoma sincs könyvének lapjain az olcsó derűlátásnak. Humora, derűje mögött szigorú egyensúlytartás energia-elosztását lehet észlelni. De erre is azt mondhatnánk, hogy a humor csak a stílusjegy, és az előadásmód hangulatában érhető tetten. Valóban ott is persze, de egész világszemléletében, abban a humorral vegyített felajzottságban, ahogyan pesti vagy vidéki életének képeit megrajzolta. A humoros írókat kedvelik az olvasók, lehet írásaik jókat derülni. Szántó Piroska novellái is tálcán kínálják a jóízű, mosolyt keltő epizódokat. Ne tagadjuk, élvezettel merülünk el hangulatos történeteiben, annál inkább, mert némelyik nemcsak humort áraszt, hanem izgalmat is, de a háttorzongató élményeket is úgy idézi élénk, hogy ezek elmesélése közben nem vesztí el józan derűjét. Kivette pedig a részét sokféle valóságos kalandból, nehéz próbákon esett át. Nem a képzelet, a történelem szállította a szorongató élményeket.

Szántó Piroska remek mesélő, sok írónk megirigyelhetné egyenletesen folyó, arányos, telített elbeszélő modoráért. Amit előad, mind hiteles és magától értetődő; nincs szüksége arra, hogy igazolja magát. Arról ír, ami megtörtént vele, de azt alaposan kiaknázza, s telik miből, igyekezett minél többet magába szedni a világból. Éles a szeme, észreveszi az élet, az emberi magatartás sötét, árnyékos, kellemetlen oldalait, de ha csipkelődik, gúnyolódik is néha, nem a felülálló pózából teszi. Csipős a nyelve, de valójában, lelke szerint az iróniához nincs tehetsége, mert kapcsolatai – az emberekhez, állatokhoz, az egész világhoz – egyértelműek. A kétértelműségben tisztátalan dolgot látna, valami olyasmit, ami egyszerűen szólva nem illendő, mert valakinek, vagy valaminek kellemetlenséget okozna. Éles a tekintete, úgy raktározta el emlékezetében a dolgokat, hogy azok pontosan, csillogón, élet-szerűen visszaidézhetők. Mindegyik érzékszerve így van beállítva: nemcsak elmével, érzelmeivel, hanem a testével is emlékezik. Írásaiból ez az érzékszervi, szenzuális öröm is kicsap s az író itt, ezen a ponton találkozik a képzőművésszel, a képek alkotójával. A bajóti, hegyvidéki táj vegetációja, a szentendrei vidék elvontabb, geometrikus vonalvezetése, Barcsay szikársága, Vajda Lajos puritán, lineáris szürrealizmusa legjobb képein érzelmi telítettségű, ösztönös, szenzuális víziókká tágul. Képei szürrealistábbak, de e könyve után mostmár aligha tudjuk képeitől történeteiket elválasztani és novellái is attól kapnak csöppnyi többlet-jelentést, hogy hozzájuk képzeljük a színek, vonalak érzékletes szemléltetését is.

Szántó Piroska nemigen törődött azzal, hogy szabályos novellákat írjon, nem foglalkozott a prózairás mesterségbeli kérdéseivel, az irodalom irodalmi oldalával: az még végképp távol állt tőle, hogy az elbeszéléstechnika elméleti, nyelvi vonatkozásain töprengjen. Legfőbb törekvése az volt, hogy a vele megtörtént eseményekről, személyesen átélt élményeiről adjon számot, de oly módon hogy abban részt vegyen teljes egyéniségével, vagyis írásai hitelesen tükrözzék magatartását, gondolkodását, érzelemlátását – mindenfajta stilizálás kiiktatásával, a távolságtartás mellőzésével. Élmény-irodalom ez a javából, s épp azért jó, mert kendőzetlenül, keresetlenül az, – Szántó Piroska nem akar más lenni annál, aki ő maga. De miért is kellene írás közben átalakulnia, maszkot öltenie, szerepbe öltöznie? Furcsa lenne, ha nem adnánk meg neki a jogot arra, hogy túlfutott, harsány és túlzó legyen és számon kérnénk rajta, hogy miért nem tartózkodó, mérsékelt és halk szavú. Nem állíthatjuk, hogy életútjához másfajta stílus, hangvétel illett volna, mint ahogy azt sem jelenthetjük ki, hogy mivel nincs összhangban élettörténet és nyelvi kifejezés, nem mérhetjük esztétikai mércével a *Bálám szamarát*. Nagy bajban lennénk, ha efféle kívülről hozott ismérvek alapján alkotnánk véleményt a megjelenő könyvekről, egyszeriben nagyon szűkre szabnánk az irodalom felségterületét. Szántó Piroska őszinte és jó könyvet írt, amelyben szerencsére álarctalanul benne van sodró egyénisége és rajta átszűrve a környezete, barátai és a korból is annyi, amit ő maga látott és átélt. S benne van mindenhol a művészetért rajongás, közép-európai kötelességérzettel, ábrándokkal és csalódásokkal egybeszóve.

DIAGNÓZIS ÉS POÉZIS

Bókay Antal, Jádi Ferenc és Stark András József Attila-könyvéről

Gyémánthegyet köszörül ez a pszichiáter-irodalmár együttműködésből született könyv, mely József Attila költészetét, személyiségét a modern pszichózis-elmélet pszichoanalitikus fogalmaival vizsgálja. A vállalkozás azért olyan képtelenül nehéz, mivel József Attila művének elfogulatlan olvasója előtt világos, hogy egy rendkívüli intellektus küzd benne emberért, értelemért, rendért és szabadságért egy embertelen, értelmetlen, rendetlen és szabadság nélküli világban. E küzdelem páratlan dokumentumaiként olvashatók a versek, velünk maradó és köztünk kísértő tanúk egy korból, melynek rejtett törésvonalai, tragikus eszméi és igazi borzalmai csak most sejlének elő emberi méreteikben, miután elmúltak a klisék és a történeti információk áramlását csonkító tilalmak.

Ha majd egyszer megszületik a két világháború közötti magyar történelem teljességhez közelítő rekonstrukciója, József Attila felvételei koráról mintegy időbe előre küldött híradókként mutatják majd e kor lényegét, iszonytató értetlenségét és örülségét. Nemrég – a televízióban látható Krónikában – találkozhattunk a *valódi* híradókkal, melyek egynémelyikét még József Attila is láthatta. Az ott sürgölődő rengeteg normális ember tetteit történelmi örületbe hajtó végzet *igazi* hírei azonban mégiscsak e saját korában örültek minősülő költő szavaiból olvashatók ki.

Bókay, Jádi és Stark könyvét megérintette ez a dilemma, de az „Összegzés” pár utalásán kívül alig ejtettek szót róla. Mintha megrettentek volna a történelmi elemzés roppant feladatától, s szövegüket ezért az antropológiai, pszichiátriai fogalomkészlet egyeduralma féloldalassá tette. A könyv paradoxona abban van, hogy minél többet tudunk meg a költőről mint személyről, annál kevesebbet értünk költészetéből, szellemének a kor irtózataival való birkózásaiból. Plasztikus és pszichológiaiilag talán minden eddiginél hitelesebb képet kapunk a feladóról, de a képet nemigen tudjuk vonatkoztatni a közleményre. Bár a szerzők tudatában vannak a költői mű fontosságának, az általuk kínált közvetítő fogalom – az identitás – a maga sterilitásában, Märklin-technológiával előállított konstrukciójával, immanens feszültségekből táplálkozó, örökérvényűnek beállított dinamizmusával képtelen elviselni a ráarakott terhet. Az identitás fogalma ugyanis nem alkalmas arra a híd szerepre, melyet a szerzők a mű és a költő, valamint a befogadó és a mű közötti közvetítésekben neki tulajdonítanak. Nietzsche mondja a tragédia születéséről szóló esszéjében, hogy a művészet le kell hogy győzze a szubjektivitást, el kell hogy rugaszkodjon a személyestől elnémitva a vágyakat és az akaratot. József Attila szigorú és játékos szavainak formaadó fegyelme valóban leküzdötte a pszichológiai traumák, identitás-problémák rontó varázsát. Versei mint kilövőállásaikból kiszakadt rakéták roják örök köreiket a magyar nyelv grammatikai és szemantikai terében.

Mindebből azonban nem következik, hogy ne lehetnénk kíváncsiak a költőre mint egyszerűt egyedi lényre, hogy ne szeretnénk megérteni személyiségét, szenvedésekkel teli vándorútját Európának a bécsi Landstrassen túli felén (ahol Metternich rosszmájú megjegyzése szerint már Ázsia kezdődik). Ha ez a pszichiátriát és irodalomtudományt ötvöző könyv nem is tudta felfejteni a költő és műve (persze minden költő és minden mű) között sejlő titkot, azt kétségen kívül bebizonyította, hogy a költő és közönsége között valóban létezhetnek olyan izomorfiák, amelyekkel mint a befogadás és megértés premisszáival számolnunk kell. Művet egyként szeretnet boldog és boldogtalan, örömet és fájdalmat érző, identitásvesztő és magaratalált,

miként az sem kizárt, hogy az így osztályozottak fércműveket alkotnak, dilettantizmusba ragadnak.

Bókayék könyve nem győzi meg az olvasót arról, hogy József Attila pszichés státusza, betegségének endogén vagy szociális kóroktana, kezelésének félresikerült módja, kortársai értetlensége stb. *lényegi* módon befolyásolta a létrejött művet. Annál inkább meggyőző viszont a könyv (s vélhetően ez is a szerzők szándékai között bujkált), hogy József Attila mint ember ugyanazon szociálisan konstruált ontológiai helyzetben küzdött (és bízott) mint mindannyian előtte járók, vele egy időben élők, s utána jövők.

A könyvben élénk tűnő modern pszichoanalitikus fogalomtár lomhának bizonyul valahányszor a művek nyomába ered, de figyelmes olvasás, kellő alapképzettség birtokában egy ember pszichés szenvedéstörténetének leírásán keresztül valóban paradigmáját nyújtja a modern ember ontogenezisének. Amennyiben lemondunk az „alkotó személyiség” pszichológiai fikciójáról, s a maga életével viaskodó embert az ember példányának tekintjük, aki „pokolra megy” értünk, kik már a kapuban megrettenünk vagy éppen félúton veszteglünk, tehát az olvasót nem megfigyelőnek hanem cselekvőnek tekintjük, akkor a könyv elolvasása maradandó élményt okoz.

Annyi év depszichologizáló igyekezete után ugyanis szokatlan az a hallatlan tárgyi tudás, ismeretbeli felkészültség, pszichológiai érzékenység, amit a szerzők az antropológiai vállalkozásnak láttatott költői munka alanyát elemezve felmutatnak.

Egyetérthetünk azzal, hogy a József Attila versek hatásának feltételét képezi a modern ember alapélménye, melyet a költő talán mindenkinél érzékenyebben élt meg. A nem felnőtt ember felnőtté válás utáni vágya, gyermeki magárahagyottsága, a véletlenekből lett rend tudása s annak hiábavaló keresése a társadalomban, az intellektuális és indulati szféra kényes egyensúlya, a semmitől borzongó én vergődése mind olyan motívum, ami az olvasótól sem lehet idegen. A szeretet, az anya, a társak és a biztos társadalmi pozíció hiányai által átjárt költő csakis azért hathat ránk, beilleszkedettekre, mivel a mi meglelt bizonyosságaink pusztán pallók a szakadékok fölött, amelyekbe József Attila helyettünk bepillantott.

Nem tűnik meggyőzőnek a szerzők kettéosztása, amikor is az életművet elválasztják egy metonimikus és egy metaforikus fázisra az identitásért folytatott küzdelem során. Inkább mintha egyetlen folyamatról lenne szó, melynek során a költő rájött az őt övező „nem”-ek igazi természetére, vagyis arra, hogy a kor nem egyszerűen vágyaira, eseti gondolataira, játékaire adott szorongató tagadó választ, hanem a tagadás *kezdetétől fogva* lényére, mint egészre vonatkozott. Ez a lehetőség mindenki számára adott, hiszen a halál végül is egzisztenciális tagadásként kísér mindannyiunkat, akik beérjük a mindennapi „nem”-re adott normális küzdő és bizó attitűd kegyelmével.

A könyv pszichoanalitikus szemléletmódjának korlátaiból adódhat, hogy kevésnek érezzük az *interperszonális világ* és az identitás közötti kapcsolatok bemutatását. Nem meggyőző a nagy szerelmes verseket eredményező élményvilág „pszichoanalitikus áttételre” történő visszametszése, miként a költő magányát, közösségért folytatott harcait is sokkal inkább konkrét mozzanatokkal véljük magyarázhatni, mintsem az identitás-alakulás koragyermekkorai traumatikus történéseivel. Nem vitatható persze a hallatlan érzékenységgel elemzett anya-gyermek, apa-gyermek, „Attila-Pista” oppozíciók fontossága, de nyilván belejátszhattak az egyéni sorsba a testvérek, az ismerősök, a későbbi visszaemlékezésekben zavaró bőségben feltűnő barátok (mármint akik valóban azok voltak). A teljesebb képhez feltétlenül el kell majd végezni a költőt övező mikroszociális tér rekonstrukcióját, hiszen a szociálpszichológiából adódó belátások nélkül a tragikus végkifejlet érthetetlen vagy csupán irracionálisan értelmezhető marad.

A könyv második fejezete („Sors és vers – eszmény és valóság”) revelatívabb mint az egyenlenségekkel terhes többi fejezet. A harmadik fejezetet megbillenti a költő betegségét kezelő személyek (legfőképpen dr. Bak) pszichoanalitikus tudásának túlrészletezett kritikája. A negyedik fejezet – éppen a mikroszociális tér és di-

namika felületes elemzése folytán – egyoldalúan közelít az elmebeteggé minősítés folyamatához.

Ha a terápiában a 30-as évekhez képest történt is előrehaladás – bár a József Attila-féle sorsot követő tehetségek ma is vannak – az elmebetegségekkel szemben mutatkozó negatív társadalmi attitűd ma sem tűnik lényegesen másnak mint József Attila korában. Nehéz feltételezni, hogy a közvetlen környezet stigmatizációs igyekezetében megoldhatatlan dilemmákba hajszolta volna a költőt, hogy azután rábizonyítsa infantilizmusát és magatehetetlenségét. A jelek mintha az ellenkező igyekezetet mutatnák. A könyv ugyan nem igaztalan a kortársakkal szemben, hiszen az elmebetegség diagnózisának csapda jellegét hangsúlyozza, mely lavinaként elszabadulva a társas mezőben végül is kiprovokálja a tünetet, amit felszámolni kívánna. A csapdát azonban József Attila esetében mégsem a társas környezet, hanem a társadalom állította, s poézise nem a költő, hanem a kor diagnózisából érthető meg igazán. (*JAK füzetek 3., Magvető, 1982*)

Ördögh Szilveszter:

VÁLTOZATOK MEGVÁLTÁSRA

Pályakezdeése óta tudjuk Ördögh Szilveszterről, hogy a kultúrtörténet, a legendák, a balladák, a színhagyományok különös szerepet játszanak prózájában. A *Koponyák hegye* biblikus-evilági ötvözete eddig a leg-egyértelműbb bizonyíték erre, mégha – egyes kritikusai szerint – hét évvel ezelőtti műve laza szövésű és kissé egyenetlen is. A sajátos tárgyválasztás mellett megjegyzendő, hogy a realista próza hűséges továbbvivőjeként él a köztudatban. Hangja ugyanakkor gyakran lírai, mondatai mintha versbeszédéből léptek volna ki, utalván a jelképességre, az átvitt érteleme.

A *Változatok megváltásra* írásai tovább erősítik ezeket a minőségeket. A hagyománynak, a közismert történetek jellegzetesen mai földolgozásának újra nagy a jelentősége. S a középpontba állított fogalom, a megváltás mellett sem mehetünk el szó nélkül. Nagy és közös hiányérzetünket fejezi ki vele az író; hiszen valamennyiünknek szükségünk van valamiféle megváltásra, kinek profán, kinek vallásos értelemben. Korunkban egyre inkább fölerősödik ez a vágy. Nem véletlenül. Hiszen számos élet-tény bizonytalanítja el az embert, számos személyes és közösségi tragédia teszi fájóvá e hiányt. Ördögh Szilveszter kiváló érzéssel reagál erre a jelentékeny problémára. Ott is, ahol alaposan megváltoztatja az

eredeti forrást. Ahol „meghamisítja” a színhagyományt, s ahol új történetet alkot a régi alapján. Az ősi példázatok persze azért izgatják, hogy korunk több kérdésére keresen választ. Így lesz Mária és József esete is vérbő mai elbeszélés. (*Betlehem*) A szerelem elvesztése és vágyott megtalálása köré épített mű örök emberi dolgokról szól. A keretek nem feszülnek szét, a stílus a maga természetességével hódítja meg az olvasót. Másutt az emberi sors tragikumát ábrázolja sajátos mesei közegben, megőrizvén az őző nyelvjárást. (*Mese az emborról, feleségéről és a hét fiúgyerekről*) Az időszersőség itt kevésbé közvetlen, a történetben is kevesebb az újszerűség. Érzékeltetni tudja azonban Ördögh, hogy a biblikus, vallásos írásbeliség és hitvilág mellett a népköltészet az, amely leginkább kiállja az idő próbáját, s változatlanul foglalkoztatja az írástudókat. Nem, mintha a megváltás változatainak egyéb megidézéseikor hiányozna az evilági utalások sora; itt viszont az evilágiság uralkodik. Az író realizmusa pedig még erőteljesebben igazolja a hétköznapi valóság minőségeit. „Üldögéltek csendesen a hideg szobában, majd lefeküdtek a koporsóvá nyomorodott szalmazsákra. Múszáj vót összebújniuk, hogy mögmelegítsék egymást, annyira fáztak. És hamarosan útban vót a hatodik gyerek is.” Ilyen részleteket idézhetünk a póztalan sorsábrázolás igazolásaként. A mesterkélttség nélküli szöveg természetes eleme a „koporsóvá nyomorodott szalmazsák” költői képe, mint a nyomorúságos lét jelképe. Ez éppúgy a bemutatott valóság egészéhez tartozik, mint az elkerülhetetlen gyermekáldás. És fölöl-

dást itt sem adhat más, mint az ember ősi hite. „De miközben möghallgatta vóna az Isten: kicsiny földje egyre biztatóbb terméssel kezdte mögjutalmazni.” Így kerül elénk a megváltás esélye újra. Nem hiányzik azonban a moriczai novellisztika tragikum sem: egyrészt az utódok kiszakadásában, másrészt a legkisebb fiú okatlan halálában.

Ikerpárja az iménti „mesének” a *Virágballada*. A világkép hasonló, az emberek egymásra utaltságában sincs nagy különbség. A jelképek ereje itt a fontosabb, a költőiség úgyszintén. Itt a legfigyelemreméltebb Ördögh Szilveszter nyelve; a magyar próza legszebb hagyományaihoz, Mikeshhez, Kemény Zsigmondhoz, Jókaihoz, Tamási Áronhoz, Németh Lászlóhoz, Sütőhöz, Sántához, Csoórihoz méltó. Önálló nyelvi elemzést érdemelne ez a mű. Nyelvi inségünk idején különösen jólesik az ilyen stílust izlelnünk. A történet magva: Darvas Kis Kelemen vívódása a szerelmi hűség és a szakítás között. „Homlokán gondként virrasztott Juliska, szemében virágként nevetett Sallai Szép Kata.” Az alapjaiban szokványos cselekményt a *nyelv* emeli magas szintre.

A megváltás változatai más írásokban még áttételesebben jelentkeznek. Az író megidéz néhány olyan figurát, akik maguk a *társadalmi* megváltásra tették föl életüket. Hiszen az Ady, Táncsics és Arany (s közvetve Petőfi) emlékének ajánlott művek (*Nature morte, Kalodában, Költő így ősszel*) a szociális cselekvést teljességgel vállaló egyéneket állítják elénk. Rejtélyes borongás járja át a sorokat, talán éppen azért, mert a hősök pályájának lefelé vezető szakaszán gondolkodnak tetteikről, a múlttól és a jövőről. Arany János például a halál előtt szembesül a „Géniusznak” szobrot állító idővel. „És öreg vagyok, tehát halálra ítélt... Nincs már jogom bírálni, ki jó, ki rossz... Én már nem tudhatom, kinek van igaza, kinek nincs... Én már semmit sem tudhatok... Semmit. Azt sem, amit tudtam valamikor.” Ez a kép sötétebb, mint az *Őszikék* költőjének ismert képe. Sorsképlet, az egyedi ember végső korlátain túlmutató. A megváltás lehetősége ekkor már egészen minimális.

Ördögh Szilveszter létismerete meggyőző, ábrázolásmódja megnyerő az olvasó számára. Akkor is, ha az övétől eltérő generáció problémáit vetíti elénk. A népi kollégistát

idéző mű hősét így beszélteti: „Pedig arra esküdtünk, a rációra. Hogy holnapra megforgatjuk a világot. S erre a világ forgatott ki bennünket – önmagunkból.” Persze nem Ördögh az első, aki jelzi e tünetet. A kiábrándult ember típusa gyakran áll elénk különböző műfajokban. Itt is küzdelem az élete, belülről éli át újra a drámát; származása, a történelem kényszere és a folytonos újakezdés-elbizonytalanodás vegyes hatásai között öröklődik. Más kérdés, hogy ezt a rendkívül bonyolult belső és külső folyamatot elsősorban nem a novella műfaja hivatott bemutatni. Ezért is a vázlatosság, egy esetleges későbbi regény előzménye. Ha korábban, két másik mű kapcsán az „ikerpár” szót használtam, akkor most újra használhatom: a nyugdíjas asszonyról szóló *Mindenség porszeme* életanyaga összefügg az *Egy népi kollégista délutánjáéval*. (Az ilyen érintkezési pontok egyben a kötet jól-szerkesztettségének is bizonyítékai.) Az emberi kapcsolatok ábrázolása itt erőteljesebb; a segíteni akaró fiú alakjának fölillantása persze egy kortünetnek, a család szétesésének a dokumentuma egyben. Fontosabb azonban egy másik szál: „Szabicsné elvtársnő” nyugdíjas állapota. Erről a hétköznapi életben sokat hallunk. Az ereje teljében megbecsült emberre később, az öregkor idején alig tart számot a társadalom. A fiú ugyan hetente beugrik néhány percre, Zákány bácsi is jön a pártbélyeg áráért, de ennél többre alig futja. A „megváltás hiánya” ábrázolatik újra. „Az jutott hirtelen az eszébe, hogy ilyen volt az ő élete is, mint ez a gyógyszer: jelentéktelenül apró, valójában keserű, teli mindenféle méreggel...” Közben fölillantja Ördögh az ötvenes évek és a későbbi következmények némely összefüggését, s ezáltal lesz ez az írás a legközvetlenebbül társadalmi jellegű.

A sok megvalósulatlan megváltás után törvényszerűen következik a könyv záróképe: *Altató – gyermekhangra*, illetve a vágyak és az ábrándok megfogalmazása. Jellemző ugyanakkor, hogy a tervek a jövődő öregkorra vonatkoznak – így folytatja az író a korábbi gondolatokat. Az iménti két esetben a harmónia szétesése, itt viszont annak határozottabb akarása kap hangot. Ördögh Szilveszter így érzékelteti korunk emberének számos problémáját, az egyén kétségeit, reményeit és vágyait. (*Magvető*)

BAKONYI ISTVÁN

Bereményi Benő András:

KÖLDÖKZSINÓR

Bereményi Benő András könyvét – ha megszereti – lassan, „vontatottan” szereti meg az olvasó. Első könyv, szórványos publikációk inkább előzték meg, mint intenzív, hangsúlyos jelenlét az irodalomban s az irodalom színterein. Nagy hírverést, reklámot nem kapott, különösebb várakozást sem az író bemutatkozó szövege, sem a fülszöveg nem kelt, pedig utóbbiról a regény elolvasása után kiderül: pontos, használható összefoglalás, kommentár, amiből ha netán „puskázna” a recenzens, nem jobb híján, vagy kényelmességből teszi. „Regénytechnikailag érdekes vállalkozás” – idézem épp e fülszövegből. Érdekes, noha revelálóan újat, ahogy stílusban sem, nem hoz, hacsak nem „új” a *már kitalált* nem divatszintű birtokbavétele, tudatos, nivós alkalmazása. Az, ahogyan írói alkatahoz igazítja, anyagához szabja a megtanulhatót, a technikát, de nem igyekszik leckeként felmondani. Nemcsak a regény, pontosabban a főhős története kezdődik az utolsó lapokon, hanem a tényleges befogadás is. Az olvasó, aki eddig *belemerült*, sodortatta magát (egyre kíváncsibban) a közben is könnyen összerakható cselekménnyel, a biztonság s logikájának próbája végett visszalapoz. S itt, a „végén”, az újbóli olvasás, legalábbis alapos átpörgetés során kattannak össze igazán a részletek és válik a sejtés bizonyossággá: a *Köldökzsínór* jó regény, a „fiatal” magyar próza magas színvonalához méltó teljesítmény.

A könyv jelene, kicsit leegyszerűsítve, „regény a regényről” – maga a *Köldökzsínór* megszületésének története. A 35 év körüli villamosmérnök-tanár-kezdő novellista-főhős időlegesen (?) kilépve köznapián, minden látványosság nélkül csödbement házasságából, értelmiségi mindennapjaiból elvonul sielni a Magas-Tátrába, hogy ott majd megírja, legalábbis elkezdje a regényt, elromló-elrontott életének regényét. Biztonságot, felszabadultságot, egyáltalán: energiát a teljes őszinteséghez egy váratlan, nagy erejű szerelemből merít. Ez a „banálisnak nevezhető szerelmi történet” adja a mű keretét. A Jasnán, egy turistaházban játszódó első s részben második fejezet felvezetés, előhang (a fabula egészét tekintve persze,

inkább epilógus), melyben a főhős kulcsot, már-már használati utasítást ad a későbbiekhez a „tisztelet olvasónak”. A regénybeli novellista, nyilván, elsősorban maga az író. A szokásos fényképes önéletrajz adatai könnyen behelyettesíthetők, s a csöndes „elterelő” gesztusban („feleséggel és gyermekeimmel talán kicsit boldogabban élünk, mint a *Köldökzsínór* főszereplője”) is ironia bujkál. E tény – bár más és más áttételekkel, de igen gyakori – alkotáslélektani szempontból bizonyára érdekes, egy recenzió keretein belül azt hiszem csupán regisztrálandó.

„Nem életregényt tart a kezében a tisztelt olvasó – szerény ivterjedelméből is láthatni, a regény szó nagyképű és erőmet meghaladó fogalmat jelölne –, csak néhány történés és csomópont kijelölése, amire futotta a szűk idő...” – írja Bereményi Benő András. Szokatlan, de igen „tisztá” helyzetet teremt azzal, hogy jövődöntő kritikusi helyett reflektál, értelmez, teszi ezt méghozzá olyan világosan és pontosan, hogy fölöslegesnek érzem az okoskodó átfogalmazást; az idézet önmagáért beszél. Az sem kevésbé ritka, hogy regénye technikai kérdéseiről, szerkezetéről, időkezeléséről is maga az író „nyilatkozzon” könyve elején. Itt, a *Köldökzsínór* „előhangjában” ez történik – ismét csak megkönnyítve az interpretálást. A második fejezet egész utolsó bekezdését ide kéne most másolnom, lényege – valamelyest rövidítve – a következő: „Tisztán, önmagától megmutatkozik ebben a történetben a kétféle idő – nevezük akár régmúltnak és múltnak –, az egyikben az ember még sodródik az eseményekkel, kiszolgáltatott és felkészületlen tárgynál alig több, ... a másik időben már felismerve helyzetét, sokszor elébe megy, változtat, alakít a bekövetkezendőkhöz s a következményeken, azaz legalábbis alanya életének ... Hadd haladjon múlt és régmúlt válaszvonalától (tizenégy-tizenöt éves kortól?) kétfelé a történet, a *múlt előre* a mába, a régmúlt néhány lépésben *visszatelé*, addig, ameddig érdemes, aminél előbb csak lét volt, s nem volt változás, nem volt választás, ahonnan számomra a történet kezdődött.”

Ez a 14–15 éves kori választóvonal 56 ösze, 57 tavasza táján húzódik. A 13 fejezetből 10 innen halad *előre* a megírás idejéig többé-kevésbé kronologikus sorrendben, s ezek közé ékelődik be arányosan, sorrendjüket tekintve is *visszatelé*, a régmúltba

tartó három fejezet. Úgy tűnhet túlságosan kimódolt, túlzott akkurátussággal kiszámított ez a konstrukció. Ezt a gyanút erősíti egy merőben külsődleges s voltaképpen főlősleges eljárás: a régmúlt három fejezete tipográfiailag is elválik a többtől, szedése kisebb betűfokozattal készült. Ez a túlbiztosítás egyrészt a „pontosnak lenni” görcséből, másrészt – „regény a regényben” – az író-főhős helyzetéből, a „dühödt” számvetés, szétbogozás, elkülönítés kényszeréből fakad. Szerencsére az anyag ellenáll, önmagát is „írja” s nem mechanikusan tölti ki a számára eltervezett kereteket.

Nem formális jelzések, nemcsak a történetek mássága és iránya választja el a kétféle időt. Sokkal fontosabbak, noha kevésbé feltűnőek (elég lett volna rájuk hagyatkozni) a stílári különbségek, az író más eljárásokat alkalmaz ott és itt, az eseményekkel való sodródás időszakát egy áradóbb, álomszerűbb próza közvetíti, mely minél közelebb jut a történet kezdetéhez, annál teltebben, melegebben szól. A mába tartó fejezetek stílusa dísztelenebb, a későkamaszkor nosztalgiáit kioltván egyre tárgyyszerűbb. Ahogy a cselekmény közeledik a jelenhez, úgy fogynak az epizódok, részletező betétek s úgy szaporodnak a kommentárok, önreflexiók, olykor direkt kiszólások (pl. „tisztelt olvasó!”), egészen a nyitó fejezet már-már „művön kívüli” regényértelmezéséig. Az író arányérzékét, fegyelmeztségét dicséri, hogy e beékelt töprengések nem nehezítik, nem fedik el a tempót, a szöveg vállaltan kétféle ritmusa végig érvényesül.

Bereményi Benő András egyenletesen jó színvonalú, a szó legigazibb értelmében olvasmányos prózát ír. Eszközeivel takarékosan bánik, anyagát biztonsággal, de nem fölényesen kezeli. Esménye a „tisza”, cícomátlan próza. Tehetségét, jó „kezét”, több más mellett, talán a 2. fejezet remeklése, a

disznóölés leírása mutatja leginkább. Akkor igazán pontos, ha nem szerkeszt „előre”, ilyenkor érzi s érezteti meggyőzően, hol van a határ, melyen túl már az invenciótlan „fűrészporosítás” kezdődne.

Azt írtam a bevezetőben, hogy „vontattottan”, lassan szereti meg ezt a könyvet az olvasó. Nem is szerkezete miatt elsősorban, hisz az – főképp az író kalauzával – könnyen áttekinthető. Tárnya is köznapi, sőt, éppen a fiatal magyar prózából, ismerős; egy fiatal értelmiségi múlt-nyomozása, helyes boldogságkeresése – már túl az egzisztencia megteremtésén, abban az életkorban, amikor már „csak” élni kellene értelmesen és szinkronban önmagával. Első közelítésben nem is nehéz olvasmány. Ami nehéz benne, nem a befogadást nehezíti igazán, de a befogadás utánját, a „csak” élni kellene gyakorlatát, az életünket, melyben ki-ki rendre szembekerül az író kérdéseivel. Hajlok rá, ebben az összefüggésben szándékosan „dolgozik” a szerkezet, még a kétféle ritmus is a szöveg „ellen”: az emlékezésben éppúgy, mint a praxisban öhaj és illúzió csak, hogy mechanikusan elkülönüljenek életünk sodródó és aktív szakaszai. Ezt a szétválasztódást, szétválaszthatást keresi a főhős, s találja meg időlegesen, illúzorikusan a lengyel lány szerelmének sugárzásánál, ahol – ha egy pillanatra is – bebizonyosodik, „hogy milyen egyszerű eszközökkel adhatunk szabadságot, vagy a jobb megértés kedvéért felszabadultságot egymásnak, az alkotónak, a világnak”. Talán épp a hasonlóan egyszerű s nagyon természetes eszközöktől szokott el az olvasó, attól, hogy ne egy-egy briliáns mondat, szempontváltás, bravúr, már az elején elszórt „névjegy” váltsa ki az elismerést, hanem az egész, lassan kibomló, minden mozdulását csak önmagával mérő mű.

PARTI NAGY LAJOS